

БІБЛІОТЕКА СВІТОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Лоренс
СТЕРН

■

ТРИСТРАМ ШЕНДІ

FOLIO

Лоренс Стерн
Трістрам Шенді

«Фолио»

1760-1767

Стерн Л.

Трістрам Шенді / Л. Стерн — «Фолио», 1760-1767

Лоренс Стерн (1713–1768) – англійський письменник, автор широко відомих романів «Життя і думки Трістрама Шенді, джентльмена» і «Сентиментальна подорож Францією та Італією». Вони залишили глибокий слід у світовій літературі і досі цікавлять читачів не тільки як пам'ятник минулого, а й як живі твори мистецтва. Роман про Трістрама Шенді, над яким автор працював сім років, не тільки надзвичайно химерний і демонстративно несхожий на всі твори, що виходили до нього, але й має свою особливу пунктуацію. Можна сказати, що Стерн пародіює просвітницькі романи, написані його попередниками, і уся книга в цьому сенсі може бути сприйнята як грандіозний жарт у дев'яти томах, як блискуча літературна містифікація. «Трістрам Шенді» витримав багато видань і перекладений багатьма європейськими мовами. Українською друкується вперше.

© Стерн Л., 1760-1767

© Фолио, 1760-1767

Содержание

Том I	6
Розділ I	7
Розділ II	8
Розділ III	9
Розділ IV	10
Розділ V	12
Розділ VI	13
Розділ VII	14
Розділ VIII	15
Розділ IX	16
Розділ X	17
Розділ XI	21
Розділ XII	24
Розділ XIII	27
Розділ XIV	28
Розділ XV	29
Розділ XVI	31
Розділ XVII	32
Розділ XVIII	33
Розділ XIX	36
Розділ XX	40
Розділ XXI	44
Розділ XXII	48
Розділ XXIII	49
Розділ XXIV	51
Том II	53
Розділ I	54
Розділ II	56
Розділ III	58
Розділ IV	60
Розділ V	62
Розділ VI	65
Розділ VII	66
Розділ VIII	67
Розділ IX	68
Розділ X	70
Розділ XI	71
Розділ XII	72
Розділ XIII	75
Розділ XIV	76
Розділ XV	78
Розділ XVI	79
Розділ XVII	80
Розділ XVIII	92
Розділ XIX	93
Том III	98

Розділ I	99
Розділ II	100
Розділ III	101
Розділ IV	102
Розділ V	103
Кінець ознакомительного фрагмента.	104

Лоренс Стерн Трістрам Шенді

Том I

*Ταράσσει τοῦς Ἀνθρώπουζ οὐ τὰ Πράγματα,
Ἀλλὰ τὰ περὶ τῶν Πραγμάτων Δόγματα¹*

ВИСОКОПОВАЖНОМУ МІСТЕРОВІ ПІТТУ²

Сер,

ніколи ще бідолаха-письменник не покладав менше надій на свою присвяту, ніж покладаю я; адже вона написана в глухому кутку нашого королівства, у відлюдному будинку під солом'яним дахом, де я живу в постійних зусиллях веселістю захистити себе від нездужань, спричинених поганим здоров'ям, та інших життєвих зол, твердо переконаний, що кожного разу, коли ми всміхаємось, а тим більше коли сміємося, – усмішка наша та сміх дещо додають до недовгого нашого життя.

Уклінно прошу вас, сер, зробити цій книзі честь, узявши її (не під захист свій, вона сама за себе постоїть, але) з собою в село, і якщо мені коли-небудь доведеться почути, що там вона викликала у вас усмішку, або можна буде припустити, що у скрутну хвилину вона вас розважила, я вважатиму себе таким же щасливим, як міністр, або, можливо, навіть щасливішим за всіх міністрів (за одним тільки винятком), про яких я коли-небудь читав або чув.

*Перебуваю, великий муж
і (що більш до вашої честі)
добра людина,
вашим доброзичливцем і
дуже шанобливим
співвітчизником,
АВТОР*

¹ Людей страшать не справи, а тільки думки про ці справи (грецьк.).

² Вільям Пітт Старший (1708–1778) – британський державний діяч.

Розділ І

Я бажав би, щоб мій батько або мати, а то і обоє вони разом, – адже обов'язок цей лежав однаково на них обох, – розмірковували над тим, що вони роблять у той час, коли вони мене зачинали. Якби вони належним чином подумали, наскільки багато що залежить від того, чим вони тоді були зайняті, – і що справа тут не лише в народженні розумної істоти, але що, ймовірно, її щаслива статура і темперамент, можливо, її здібності й сам склад її розуму – і навіть, звідки знати, доля всього її роду – визначаються їх власною натурою та самопочуттям – якби вони, належним чином усе це зваживши і обдумавши, відповідно вчинили, – то, я твердо переконаний, я посідав би зовсім інше становище у суспільстві, ніж те, в якому читач, імовірно, мене побачить. Дійсно, добрі люди, це зовсім не така маловажна річ, як багато хто з вас думає; всі ви, вважаю, чули про життєві духи,³ про те, як вони передаються від батька до сина, і т. ін. і т. ін. – і багато що інше з цього приводу. Так от, повірте моєму слову, дев'ять десятих розумних речей і дурущів, які творяться людиною, дев'ять десятих її успіхів і невдач на цьому світі залежать від рухів і діяльності названих духів, від різноманітних шляхів і напрямів, по яких ви їх посилаєте, так що, коли їх пущено в хід, – правильно чи неправильно, байдуже, – вони в сум'ятті мчать уперед, як очманілі, і, рухаючись знову і знову по одному і тому ж шляху, швидко перетворюють його на второвану дорогу, рівну і гладеньку, як садова алея, з якої, коли вони до неї звикнуть, сам біс часом не в силах їх збити.

– Послухайте, любий, – мовила моя мати, – ви не забули завести годинник? – Господи Боже! – вигукнув батько спересердя, прагнучи в той же час приглушити свій голос, – чи бувало коли-небудь від створення світу, щоб жінка перебивала чоловіка таким безглуздим запитанням? – Що ж, скажіть, мав на увазі ваш батечко? – Нічого.

³ У XVIII ст. «життєві духи» розуміли як дуже тонку, майже духовну рідину (її ж називали нервовим соком), яка виробляється у головному мозку із крові, яка туди доходить, а нерви доставляють її до усіх частин людського тіла, тим самим викликаючи у ньому чуття, рух і зростання.

Розділ II

– Але я нічогосінько не бачу ні хорошого, ні поганого в цьому запитанні. – Але дозвольте вам сказати, сер, що воно щонайменше було надзвичайно недоречним, – тому що розігнало і розсіяло життєвих духів, обов'язком яких було супроводжувати *ГОМУНКУЛА*, йдучи з ним рука в руку, щоб у цілості доставити до місця, призначеного для його прийому.

Гомункул, сер, хоч би в якому жалюгідному та смішному світлі він не уявлявся в наше легковажне століття поглядам дурості й упередження, – на погляд розуму, за наукового підходу до справи, визнається *істотою*, захищеною правами, що належать їй. – Філософи мізерно малого, які, до речі сказати, мають найбільш широкі уми (отже душа їх обернена пропорційна їх інтересам), неспростовно нам доводять, що *гомункул* створений тією ж рукою, – підлягає тим же законам природи, – наділений тими ж властивостями і здатністю до пересування, як і ми; – що, як і ми, він складається зі шкіри, волосся, жиру, м'яса, вен, артерій, зв'язок, нервів, хрящів, кісток, кісткового і головного мозку, залоз, статевих органів, крові, флегми, жовчі та зчленувань; – є істотою такою ж діяльною – і в усіх відношеннях такою самою нашою ближньою, як англійський лорд-канцлер. Йому можна зробити послуги, можна його образити, – можна дати йому задоволення; словом, йому притаманні всі домагання та права, які Тулій,⁴ Пуфендорф⁵ і кращі письменники-моралісти визнають такими, що впливають із людської гідності й відносин між людьми.

А що, сер, коли в дорозі з ним, самотнім, трапиться яке-небудь нещастя? – або коли від страху перед нещастям, природного в такому юному мандрівнику, хлопчина мій дістанеться місця свого призначення в найжалюгіднішому вигляді, – вкрай виснаживши свою м'язову та чоловічу силу, – привівши в невимовне хвилювання власних життєвих духів, – і якщо в такому плачевному стані розладунервів він пролежить дев'ять довгих, довгих місяців поспіль, перебуваючи під владою раптових страхів або похмурих сновидінь і картин фантазії? Страшно подумати, яким багатим ґрунтом послугувало б усе це для тисячі слабостей, тілесних і душевних, від яких потім не могло б остаточно його вилікувати ніяке мистецтво лікаря чи філософа.

⁴ Тулій – Марк Тулій Цицерон (103 – 42 до н. е.) – римський політичний діяч, у новий час відомий передусім як оратор і автор риторичної прози.

⁵ Пуфендорф, Самуїл (1632–1694) – німецький юрист та історик.

Розділ III

Наведеним анекдотом зобов'язаний я моєму дядькові, містерові Тобі Шенді, якому батько мій, чудовий натурфілософ, що дуже захоплювався тонкими міркуваннями про найнікчемніші предмети, часто гірко скаржився на заподіяний мені збиток; особливо ж одного разу, як добре пам'ятав дядько Тобі, коли батько звернув увагу на дивну клишоногість (власні його слова) моєї манери пускати дзигу; роз'яснивши принципи, за якими я це робив, – старий похитав головою і тоном, що виражав скоріше засмучення, ніж докір, – сказав, що все це давно вже відчувало його серце і що як теперішнє, так і тисяча інших спостережень твердо його переконують у тому, що ніколи я не думатиму і не поводитимуся подібно до інших дітей. – *Але, на жаль!* – вів далі він, знову похитавши головою та втираючи сльозу, що котилася по його щоці, – *нещастя мого Трістрама почалися ще за дев'ять місяців до його появи на світ.*

Моя мати, що сиділа поруч, підвела очі, – але так само мало зрозуміла те, що хотів сказати батько, як її спина, – зате мій дядько, містер Тобі Шенді, який багато разів уже чув про це, зрозумів батька прекрасно.

Розділ IV

Я знаю, що є на світі читачі, – як і безліч інших добрих людей, що зовсім нічого не читають, – які доти не заспокояться, поки ви їх не втаємничите від початку до кінця в усе, що вас стосується.

Тільки зважаючи на цю їх примху і тому, що я за природою не здатний обдурити чий-небудь очікування, я і заглибився в такі подробиці. А оскільки моє життя й погляди, ймовірно, чинитимуть деякий шум у світі й, якщо припущення мої правильні, матимуть успіх серед людей усіх звань, професій і міркувань, – читатимуться не менше, ніж сам «Шлях паломника»⁶ – доки їм насамкінець не випаде доля, якої Монтень побоювався для своїх «Дослідів»,⁷ а саме – валятися на вікнах віталень, – то я вважаю необхідним приділити трохи уваги кожному по черзі й, отже, маю попросити вибачення за те, що ще деякий час ітиму по обраному мною шляху. Словом, я дуже задоволений, що почав історію мого життя так, як я це зробив, і можу розповідати в ній про все, як говорить Горацій, *ab ovo*.⁸

Горацій, я знаю, не рекомендує цього прийому; але поважний цей чоловік говорить тільки про епічну поему або про трагедію (забув, про що саме); – а якщо це, окрім усього іншого, і не так, прошу в містера Горація вибачення, – бо в книзі, до якої я приступив, я не збираюсь обмежувати себе ніякими правилами, хай то навіть правила Горація.

А тим читачам, у яких немає бажання заглиблюватися в такі речі, я не можу дати кращої ради, як запропонувати їм пропустити частину цього розділу, що залишається; бо я заздалегідь оголошую, що вона написана тільки для людей допитливих і зацікавлених.

– Зачиніть двері. – Я був зачатий у ніч із першої неділі на перший понеділок місяця березня, року Господнього тисяча сімсот вісімнадцятого. Із цього приводу в мене відсутні всякі сумніви. – А такими детальними відомостями відносно події, що сталася до мого народження, маю завдячувати я іншому маленькому анекдоту, відомому тільки в нашій сім'ї, але нині оголошуваному для кращого з'ясування цього пункту.

Треба вам сказати, що батько мій, який спочатку вів торгівлю з Туреччиною, але кілька років тому залишив справи, щоб оселитися в родовому маєтку в графстві *** і закінчити там дні свої, – батько мій, вважаю, був одним із найбільш пунктуальних людей на світі в усьому, як у справах своїх, так і в розвагах. Ось зразок його граничної точності, рабом якої він воістину був: уже багато років як він узяв собі за правило в перший недільний вечір кожного місяця, від початку і до кінця року, – з такою ж неухильністю, з якою наставляв недільний вечір, – власноручно заводити великий годинник, що стояв у нас на верхньому майданчику чорних сходів. – А позаяк у пору, про яку я завів мову, йому йшов шостий десяток, – то він малопомалу переніс на цей вечір також і деякі інші незначні сімейні справи; щоб, як він частенько говорив дядькові Тобі, відкараскатися від них усіх відразу і щоб вони більше йому не докучали і не турбували його до кінця місяця.

Але в цій пунктуальності була одна неприємна сторона, яка особливо дуже позначилася на мені й наслідки якої, боюся, я відчуватиму до самої могили, а саме: завдяки нещасній асоціації ідей, які насправді нічим між собою не пов'язані, бідна моя мати не могла чути, як заводиться названий годинник, – без того, щоб їй зараз же не спадали на гадку думки про деякі інші речі, – і *vice versa*.⁹ Це дивне поєднання уявлень, як стверджує проникливий Локк,¹⁰ що

⁶ «Шлях паломника» – алегоричний твір англійського письменника-пуританина Джона Беньяна (1678).

⁷ Монтень, Мішель (1533–1592) – французький письменник-мораліст. Мається на увазі його знаменита книга «Есеї», яка у російському перекладі виходила під назвою «Опыты», в українському – «Проби».

⁸ *Ab ovo* (лат.) – від яйця, тобто від самого початку.

⁹ Навпаки (лат.).

поза сумнівом розумів природу таких речей краще, ніж інші люди, породило більше безглуз-
дих вчинків, аніж які завгодно інші причини для непорозумінь.

Але це мимохідь.

Далі, з однієї нотатки в моєму записнику, що лежить на столі переді мною, видно, що «в
день Благовіщення, який припадав на 25-те число того самого місяця, яким я позначаю моє
зачаття, батько мій вирушив до Лондона з моїм старшим братом Бобі, щоб улаштувати його
у Вестмінстерську школу,¹¹ а позаяк те ж саме джерело свідчить, «що він повернувся до своєї
дружини та сімейства тільки на *другому тижні* травня», – то подія встановлюється майже з
повною достовірністю. Втім, сказане на початку наступного розділу виключає з цього приводу
всякі сумніви.

– Але скажіть, будь ласка, сер, що робив ваш татко протягом усього грудня, січня й
лютого? – Прошу, мадам, – весь цей час у нього був напад ішіасу.

¹⁰ Локк, Джон – англійський філософ (1632–1704), один з основних представників емпіризму (див. післямову).

¹¹ Вестмінстерська школа – аристократичний навчальний заклад.

Розділ V

П'ятого листопада 1718 року, тобто рівно через дев'ять календарних місяців після вищевстановленої дати, з точністю, яка задовольнила б резонні очікування найприскіпливішого чоловіка, – я, *Трістрам Шенді*, джентльмен, з'явився на світ на нашій шолудивій і злощасній землі. – Я вважав би за краще народитися на Місяці або на якій-небудь із планет (тільки не на Юпітері й не на Сатурні, тому що абсолютно не переносу холоду); адже на жодній із них (не поручуся, втім, за Венеру) мені напевне не могло б випасти гірше, ніж на нашій брудній, паскудній планеті, – яку я по совісті вважаю, щоб не сказати гірше, зробленою з вишкребків і обрізків усіх інших; – вона, правда, досить хороша для тих, хто на ній народився з великим ім'ям чи з великим статком або кому вдалося бути покликаним на громадські пости й посади, що дають шану або владу; – але це до мене не відноситься; – а оскільки кожен схильний судити про ярмарок із власного виторгу, – то я знов і знов оголошую землю найпаскуднішим із коли-небудь створених світів; – адже, по чистій совісті, можу сказати, що відтоді, як я вперше втягнув у груди повітря, і до цієї години, коли я ледве в змозі дихати взагалі, внаслідок астми, схопленої під час катання на ковзанах проти вітру у Фландрії, – я постійно був іграшкою так званої Фортуни; і хоч я не нарікатиму даремно на неї, кажучи, ніби коли-небудь вона дала мені відчуття тяжкості великого або надзвичайного горя, – все-таки, виявляючи найбільшу поблажливність, мушу засвідчити, що в усі періоди мого життя, на всіх шляхах і роздоріжжях, де тільки вона могла підступити до мене, ця немилостива володарка насилала на мене купу найприкріших пригод і знегод, які тільки випадали на долю маленького героя.

Розділ VI

На початку попереднього розділу я вас точно повідомив про те, *коли* я народився, – але я вас не повідомив про те, *як* це сталося. *Hi*; цю подробицю прибережено цілком для окремого розділу; – крім того, сер, оскільки ми з вами люди певною мірою абсолютно чужі один одному, було б незручно викласти вам одразу надто багато подробиць, які стосувалися мене. – Вам доведеться трішки потерпіти. Я затіяв, бачте, описати не лише життя моє, але також і мої погляди, в надії та в очікуванні, що, дізнавшись із першого про мій характер і втямивши, що я за людина, ви відчуєте більше смаку до останніх. Коли ви побудете зі мною довше, легке знайомство, яке ми зараз зав'язуємо, перейде в короткі стосунки, а останні, якщо хто-небудь із нас не зробить якої-небудь помилки, закінчатся дружбою. – *O diem praeclarum!*¹² – тоді жодна дрібниця, якщо вона мене стосується, не здасться вам порожньою або розповідь про неї – нудною. Тому, любий друже і супутнику, якщо ви побачите, що на початку моєї розповіді я дещо стриманий, – будьте до мене поблажливі, – дозвольте мені продовжувати і вести розповідь по-своєму, – і якщо мені випаде час від часу попустувати дорогою – або іноді надіти на хвилинку-другу блазенський ковпак із дзвоником, – не втікайте, – але люб'язно уявіть у мені трохи більше мудрості, ніж здається на вигляд, – і смійтеся зі мною або з мене, поки ми поволі тупатимемо далі; словом, робіть що завгодно, – тільки не втрачайте терпіння.

¹² О славний день! (лат.)

Розділ VII

У тому ж селі, де жили мої батько й мати, мешкала повитуха, сухорлява, чесна, дбайлива, домовита, добра стара, яка за допомогою малої дешциї простого здорового глузду та багаторічної великої практики, в якій вона завжди покладалася не стільки на власні зусилля, скільки на пані Природу, – зажила слави у своїй справі у світі; – тільки я мушу зараз же довести до відома вашої милості, що словом *swim* я тут позначаю не все коло великого світу, а лише вписаний у нього маленький кружечок близько чотирьох англійських миль у діаметрі, центром якого слугував будиночок нашої доброї старої. – На сорок сьомому році життя вона залишилася вдовою, без усяких засобів, із трьома чи чотирма маленькими дітьми, і позаяк була вона під той час жінкою статечного вигляду, пристойної поведінки, – небагатомовною і до того ж такою, що збуджує співчуття: покірливість, із якою вона переносила своє горе, тим голосніше благала дружньої підтримки, – то над нею зглянулася дружина парафіяльного священика: остання давно вже нарікала на незручність, яку довгі роки доводиться терпіти пастві її чоловіка, не мала можливості дістати повитуху, навіть на крайній випадок, ближче, ніж за шість чи сім миль, які сім миль темної ночі та при поганій дорозі, – місцевість кругом являла суціль в'язку глину, – перетворювалися майже на чотирнадцять, що було іноді рівнозначно цілковитій відсутності на світі всяких повитух; от жалісливій пані й спало на думку, яким було б благодіянням для всієї парафії й особливо для бідної вдови трохи підучити її повивальному мистецтву, щоб вона могла ним годуватися. А позаяк жодна жінка поблизу не могла б виконати цей план краще, ніж його укладачка, то дружина священика самовіддано сама взялася за справу і, завдяки своєму впливу на жіночу частину парафії, без особливих зусиль довела його до кінця. По правді кажучи, священик теж взяв участь у цьому заході та, щоб влаштувати все як годиться, тобто надати бідній жінці законні права на заняття справою, якій вона навчалась у його дружини, – з великою готовністю заплатив судові мита за патент, які склали загалом вісімнадцять шилінгів і чотири пенси; отже, за допомогою подружжя добру жінку дійсно й поза сумнівом було введено в обов'язки своєї посади з усіма пов'язаними з нею *правами, приладдям і будь-якими повноваженнями*.

Ці останні слова, треба вам сказати, не збігалися зі старовинною формулою, за якою зазвичай складалися такі патенти, привілеї та свідоцтва, що досі видавалися в таких випадках станові повитух. Вони додержувалися витонченої формули Дідія¹³ його власного винаходу; відчуваючи незвичайну пристрасть ламати і створювати наново всілякі такі речі, він не лише придумав цю тонку поправку, але ще й умовив багатьох, давно вже дипломованих, матрон із довколишніх місць знову надати свої патенти для внесення до них своєї вигадки.

Признатися, ніколи такі чудасії Дідія не збуджували в мені заздрості, – але у кожного свій смак. Хіба для доктора Кунастрокія,¹⁴ цієї великої людини, не було найбільшим задоволенням на світі розчісувати в години дозвілля осялячі хвости й висмикувати зубами посивілі волосини, хоча в кишені в нього завжди лежали щипчики? Так, сер, якщо вже на те пішло, хіба не було в наймудріших людей усіх часів, не виключаючи самого Соломона, – хіба не було в кожного з них свого *коника*: скакових коней, – монет і черепашок, барабанів і труб, скрипок, палітр, – коконів і метеликів? – і доки людина тихо та мирно скаче на своєму *коник*у по великій дорозі й не змушує ні вас, ні мене сісти разом із нею на цього коника, – скажіть на милість, сер, яке нам або мені діло до цього?

¹³ Дідій – під цим іменем Стерн виводить юриста, який вів справу йоркського духовенства і з яким він мав сутички.

¹⁴ Кунастрокій – відомий англійський медик Річард Мід (1673–1754).

Розділ VIII

De gustibus non est disputandum¹⁵ – це означає, що про коників не слід сперечатися; сам я нечасто це роблю, та й не міг би зробити пристойним чином, якби я був навіть їх залятим ворогом; адже й мені доводиться іноді, в деякі фази місяця, бувати і скрипалем, і живописцем, зважаючи на те, яка муха мене укусить; хай буде вам відомо, що я сам тримаю пару конячок, на яких по черзі (мені однаково, хто про це знає) частенько виїжджаю погуляти й подихати повітрям; – іноді навіть, на сором мені потрібно зізнатися, я роблю дещо триваліші прогулянки, ніж годилося б на погляд мудреця. Але вся річ у тому, що я не мудрець; – і, крім того, людина настільки незначна, що абсолютно не важливо, чим я займаюся; ось чому я рідко хвилююсь або кип'ячуся з цього приводу, і спокій мій не дуже порушується, коли я бачу таких важливих панів і високих осіб, як нижченаведені, – таких, наприклад, як мілорди А, Б, В, Г, Д, Е, Ж, З, І, К, Л, М, Н, О, П і так далі, всіх, що підряд сидять на своїх різних кониках; – деякі з них, відпустивши стремена, рухаються повагом, – інші, навпаки, підігнувши ноги до самого підборіддя, з хлистом у зубах, щодуху мчать, як строкаті жокеї-чортенята верхи на неприкаяних душах, – ніби вони вирішили скрутити собі в'язи. – Тим краще, – кажу я собі; – адже якщо станеться найгірше, світ чудово без них обійдеться; – а що стосується інших, – що ж, – Бог їм на поміч, – нехай собі катаються, я їм не заважатиму; адже якщо їх ясновельможності будуть вибиті з сідла сьогодні ввечері, – ставлю десять проти одного, що до настання ранку багато хто з них опиняться верхи на ще гірших конях.

Таким чином, жодне з цих дивацтв не здатне порушити мій спокій. – Але є випадок, який, признатися, мене бентежить, – саме, коли я бачу людину, народжену для великих справ і, що служить іще більше до її честі, за природою своєю завжди схильну робити добро; – коли я бачу людину, подібну до вас, мілорде, переконання та вчинки якої такі ж чисті й благородні, як і її кров, – і без якої з цієї причини ні на мить не може обійтися розбещене суспільство; – коли я бачу, мілорде, таку людину, що роз'їжджає на своєму конику хоч би на хвилину довше за термін, встановлений їй моєю любов'ю до рідної країни і моєю турботою про її славу, – то я, мілорде, перестаю бути філософом і в першому пориві благородного гніву посилаю під три чорти її коника з усіма кониками на світі.

Мілорде,

Я стверджую, що ці рядки є присвятою, незважаючи на всю її незвичайність у трьох найістотніших відношеннях: відносно змісту, форми та відведеного їй місця; прошу вас тому прийняти її як таку й дозволити мені дуже шанобливо покласти її до ніг вашої ясновельможності, – якщо ви на них стоїте, – що у вашій владі, коли вам завгодно, – і що буває, мілорде, кожного разу, коли для цього випадає привід і, смію додати, завжди дає найкращі результати.

*Мілорде,
вашої ясновельможності покірний,
найвідданіший
і уклінний слуга,
Трістрам Шенді.*

¹⁵ У кожного свій смак (лат.).

Розділ IX

Урочисто доводжу до загального відома, що наведена вище присвята не призначалася ні для якого принца, прелата, папи чи государя, – герцога, маркіза, графа, віконта чи барона нашої або іншої християнської країни; – а також не продавалася досі на вулицях і не пропонувалася ні великим, ні малим людям ні публічно, ні приватно, ні прямо, ні побічно; але є достовірно незайманою присвятою, до якої не торкалася ще жодна жива душа.

Я так детально зупиняюся на цьому пункті просто для того, щоб усунути всякі нарікання або заперечення проти способу, яким я збираюся отримати з нього більше вигоди, а саме – пустивши його чесно в продаж із публічного торгу; що я тепер і роблю.

Кожен автор відстоює себе по-своєму; – що ж до мене, то я терпіти не можу торгуватись і сперечатися через декілька гіней у темних передніх, – і з самого початку вирішив про себе діяти з великими світу цього прямо і відкрито, в надії, що я таким чином найкраще досягну успіху.

Отже, якщо у володіннях його величності є герцог, маркіз, граф, віконт чи барон, який би потребував доладної, витонченої присвяти й якому підійшла б наведена вище (до речі сказати, якщо вона хоч трохи не підійде, я її залишу в себе), – вона до його послуг за п'ятдесят гіней; – що, запевняю вас, на двадцять гіней дешевше, ніж за неї взяла б будь-яка людина з обдарованням.

Якщо ви ще раз уважно її прочитаєте, мілорде, то переконаєтеся, що в ній зовсім немає грубих лестоців, як в інших присвятах. Задум її, як бачите, ваша ясновельможність, чудовий, – барви прозорі, – малюнок непоганий, – або, якщо говорити більш ученою мовою – і оцінювати мій твір за прийнятою у живописців 20-бальною системою, – то я гадаю, мілорде, що за контури мені можна буде поставити 12, – за композицію 9, – за барви 6, – за експресію 13 з половиною, – а за задум, – якщо припустити, мілорде, що я розумію свій *задум* і що безумовно здійснений задум оцінюється числом 20, – я вважаю, не можна поставити менше ніж 19. Окрім усього цього – твір мій відзначається відповідністю частин, і темні штрихи *коника* (який є фігурою другорядною та слугує як би фоном для цілого) надзвичайно посилюють світлі тони, зосереджені на обличчі вашої ясновельможності, та чудово його відтіняють; – крім того, на tout ensemble¹⁶ лежить печать оригінальності.

Будьте ласкаві, високоповажний мілорде, розпорядитися, щоб названу суму було виплачено містерові Додслі¹⁷ для вручення авторові, й я подбаю про те, щоб у наступному виданні розділ цей було викреслено, а титули, відзнаки, герби та добрі справи вашої ясновельможності поміщено було на початку попереднього розділу, який цілком, від слів: *de gustibus non est disputandum* – разом з усім, що говориться в цій книзі про *коників*, але не більше, має розглядатись як присвята вашій ясновельможності. – Решту присвячую я Місяцю, який, до речі сказати, з усіх мислимих *патронів* або *матрон* найбільш здатний дати книзі моїй хід і звести від неї з року в рік весь світ.

Світла богине,

якщо ти не занадто зайнята справами *Кандида* і міс *Кунігунди*¹⁸ – візьми під своє заступництво також *Трістрама Шенді*.

¹⁶ На всьому в цілому (*фр.*).

¹⁷ Додслі – лондонський книговидавець і книготорговець, який видав перші два томи «Трістрама Шенді».

¹⁸ Кандид і Кунігунда – герої філософської повісті Вольтера «Кандид» (1759).

Розділ Х

Чи можна було вважати хоч би скромною заслугою допомогу, надану повитусі, й кому ця заслуга по праву належала, – з першого погляду уявляється мало істотним для нашої розповіді; – вірно, одначе, те, що у той час честь цю було цілком приписано вищезгаданій пані, дружині священика. Але я, хоч убий, не можу відмовитися від думки, що і сам священик, нехай навіть не йому першому спав на думку весь цей план, – проте, оскільки він взяв в нім щиру участь, як тільки був у нього втаємничений, і охоче віддав гроші, щоб виконати його, – що священик, повторюю, теж мав право на деяку частку хвали, – якщо тільки йому не належала добра половина всієї честі цієї справи.

Суспільству завгодно було в той час вирішити інакше.

Відкладіть убік книгу, і я дам вам півдня на скільки-небудь задовільне пояснення такої поведінки суспільства.

Мусите ж знати, що років за п'ять до так докладно розказаної вам історії з патентом пови-тухи – священик, про якого ми ведемо мову, зробив себе притчею во язицех навколишнього населення, порушивши всяку пристойність відносно себе, свого становища та свого сану; – він ніколи не показувався верхи інакше, як на худому, жалюгідному одрі, що коштував не більше одного фунта п'ятнадцяти шилінгів; кінь цей, аби скоротити його опис, був вилитий брат *Росінанта* – так далеко сягала між ними сімейна схожість; бо він абсолютно в усьому підходив під опис коня ламанчського лицаря, – з тією лише відмінністю, що, наскільки мені пам'ятається, ніде не сказано, щоб *Росінант* страждав запалом; крім того, *Росінант*, за щасливим привілеєм більшості іспанських коней, огрядних і худих, – був поза сумнівом конем в усіх відношеннях.

Я дуже добре знаю, що кінь *героя* був конем цнотливим, і це, можливо, дало привід для протилежної думки; проте так же достовірним є й те, що стримування *Росінанта* (як це можна зробити висновок із пригоди з янгуаськими погоничами¹⁹) виникало не від якої-небудь тілесної вади або іншої подібної причини, але єдино від помірності й спокійної течії його крові. – І дозвольте вам зауважити, мадам, що на світі часто-густо буває цнотлива поведінка, на користь якої ви більше нічого не скажете, хоч як старайтеся.

Але хай там як, коли я поставив собі за мету бути абсолютно неупередженим відносно кожної тварини, виведеної на сцену цього драматичного твору, – я не міг не сказати про вказану відмінність на користь коня Дон Кіхота; – в усіх інших відношеннях кінь священика, повторюю, був досконалою подібністю Росінанта, – ця худа, ця сухоребра, ця жалюгідна шкапа пасувала б самому *Упокоренню*.

На думку деяких людей недалекого розуму, священик мав у розпорядженні цілковиту можливість причепурити свого коня; – йому належало дуже красиве кавалерійське сідло, підбите зеленим плюшем і прикрашене подвійним рядом цвяхів зі срібними головками, та пара блискучих мідних стремен і цілком підходящий чепрак першосортного сірого сукна з чорною обляміркою по краях, густою чорною шовковою бахромою, що закінчується, *poudré d'or*,²⁰ – усе це він придбав гордої весни свого життя разом із великою карбованою вуздечкою, прикрашеною як належить. – Але, не бажаючи робити свого коня посміховиськом, він повісив усі ці брязкальця за дверима свого робочого кабінету і розсудливо забезпечив його замість них такою вуздечкою й таким сідлом, які в точності відповідали зовнішності й ціні його скакуна.

Під час своїх поїздок у такому вигляді по парафії та в гості до сусідніх поміщиків священик – ви це легко зрозумієте – мав нагоду чути й бачити досить багато речей, які не давали іржавіти його філософії. Сказати по правді, він не міг показатися в жодному селі, не привер-

¹⁹ Пригода з янгуаськими погоничами – з XV розділу першої книги «Дон Кіхота» Сервантеса.

²⁰ Із золотою ниткою (*фр.*).

таючи до себе уваги всіх його мешканців, від малого до старого. – Робота зупинялася, коли він проїздив, – цебер повисав у повітрі на середині колодязя, – прядка забувала крутитися, – навіть гравці в орлянку і в м'яча стояли, роззявивши рот, поки він не зникав із очей; а оскільки кінь його був не із швидкохідних, то зазвичай у нього було досить часу, щоб робити спостереження – чути бурчання людей серйозних – і сміх легковажних, – і все це він переносив із незворушним спокоєм. – Такий уже був його характер, – від щирого серця любив він жарти, – а оскільки й самому собі він уявлявся смішним, то говорив, що не може гніватися на інших за те, що вони бачать його в тому ж світлі, в якому він із такою незаперечністю бачить себе сам; ось чому, коли його друзі, які знали, що любов до грошей не є його слабкістю, не соромлячись, потішалися над його дивацтвом, він уважав за краще, – замість того щоб називати істинну причину, – реготати разом із ними з себе; і позаяк у нього самого ніколи не було на кістках ні унції м'яса і щодо худорби він міг посперечатися зі своїм конем, – то він часом стверджував, що кінь його якраз такий, на якого заслуговує вершник; – що обоє вони, подібно до кентавра, становлять одне ціле. А іншого разу і в іншому настрої, недоступному спокусам хибної дотепності, – священник говорив, що сухоти скоро зведуть його в могилу, і з великою серйозністю запевняв, що він без здригання і найсильнішого серцебиття не в змозі поглянути на відгодованого коня і що він вибрав собі худу шкапу не лише для збереження власного спокою, але і для підтримки в собі бадьорості.

Кожного разу він давав тисячі нових забавних і переконливих пояснень, чому смирна, запалена шкапа була для нього кращою за гарячого коня: – адже на такий шкапі він міг безтурботно сидіти й роздумувати *de vanitate mundi et fuga saeculi*²¹ із таким же успіхом, начебто перед очима у нього був череп; – міг проводити час в яких завгодно заняттях, їдучи повільним кроком, із такою ж користю, як у своєму кабінеті; – міг поповнити зайвим аргументом свою проповідь – або зайвою дірою свої штани – так само впевнено у своєму сидлі, як у своєму кріслі, – тоді як швидка рись і повільне підшукування логічних аргументів є рухами такими ж несумісними, як дотепність і розсудливість. – Але на своєму коні – він міг з'єднати і примирити все, що завгодно, – міг вдатися до створення проповіді, віддатися мирному травленню і, якщо того вимагала природа, міг також піддатися дрімоті. – Словом, розмовляючи на цю тему, священник посилався на які завгодно причини, тільки не на істинну, – істинну ж причину він приховував з делікатності, вважаючи, що вона робить йому честь.

Істина ж полягала ось у чому: в молоді роки, приблизно в той час, коли було придбано розкішне сидло та вуздечку, священник мав звичай або пихату примху, або назвіть це як завгодно, – вдаватися до протилежної крайності. – В місцевості, де він жив, про нього йшла слава, що він полюбляв хороших коней, і в нього у стайні зазвичай стояв готовий до сидла кінь, кращого за якого не знайти було в усій парафії. Тим часом найближча повитуха, як я вам сказав, жила за сім миль од того села, і притому в бездоріжньому місці, – таким чином, не минало тижня, щоб нашого бідолашного священника не потривожили слізним оханням позичити коня; і позаяк він не був жорстокосердий, а потреба в допомозі щоразу була гостріша і стан породіллі важчий, – то, хоч як він любив свого коня, все-таки ніколи не в силах був відмовити у проханні; в результаті кінь його зазвичай повертався або з обідраними ногами, або з кістковим шпатом, або з засіком; – або надірваний, або із запалом, – словом, рано чи пізно від тварини залишалися тільки шкіра та кістки; – так що кожні дев'ять чи десять місяців священникові доводилося збувати з рук поганого коня – і замінювати його хорошим.

Яких розмірів міг досягти збиток при такому балансі *communibus annis*²² надаю можливість визначити спеціальному журі з потерпілих при таких же обставинах; – але хоч який би він був великий, герой наш багато років ніс його покірливо, поки, зрештою, після багаторазо-

²¹ Про суєтність світу і швидкоплинність життя (*лат.*).

²² Протягом року в середньому (*лат.*).

вого повторення таких нещасних випадків, не визнав за потрібне піддати справу ретельному обговоренню; зваживши все й подумки підрахувавши, він визнав збиток не лише невідповідним до інших своїх витрат, але й незалежно від них у край важким, таким, що позбавляє його всякої можливості творити інші добрі справи в себе у парафії. Крім того, він дійшов висновку, що навіть на половину проїжджених таким чином грошей можна було б зробити вдсятеро більше добра; – але ще набагато важливіше за всі ці міркування, разом узяті, було те, що тепер уся його добродійність зосереджена була в дуже вузькій галузі, притому в такій, де, на його думку, в ній було менше всього потреби, а саме: тягнулася тільки на діторобну та дітородну частину його парафіян, так що нічого не залишалося ні для безсилих, – ні для старезних, – ні для безлічі безрадісних явищ, майже: щогодини ним спостережуваних, в яких поєднувалися бідність, хвороби та прикrostі.

Із цих міркувань вирішив він припинити витрати на коня, але бачив тільки два способи начисто спекатись їх, – а саме: або поставити собі непорушним законом ніколи більше не давати свого коня, незважаючи ні на які прохання, – або ж махнути рукою й погодитись їздити на жалюгідній шкапі, на яку перетворили останнього його коня, з усіма її хворобами та неміччю.

Оскільки він не покладався на свою стійкість у першому випадку, – то з радісним серцем обрав другий спосіб, і хоча відмінно міг, як вище було сказано, дати йому втішне для себе пояснення, – проте саме з цієї причини гребував удаватися до нього, готовий краще терпіти презирство ворогів і сміх друзів, аніж відчувати тяжку незручність, розповідаючи історію, яка могла б здатися самовихвалянням.

Одна ця риса вдачі вселяє мені найвище уявлення про делікатність і благородство почуттів поважного священнослужителя; я вважаю, що її можна поставити нарівні з найблагороднішими душевними якостями незрівнянного ламанцького лицаря, якого, до речі сказати, я від душі люблю з усім його божевіллям, і щоб його відвідати, здолав би набагато більш далекий шлях, ніж для зустрічі з найбільшим героєм старовини.

Але не в цьому мораль моєї історії: розповідаючи її, я мав на увазі зображувати поведінку суспільства в усій цій справі. – Бо ви маєте знати, що, доки таке пояснення зробило б священникові честь, – жодна жива душа до нього не додумалася: – вороги його, я вважаю, не бажали, а друзі не могли. – Але варто було йому тільки взяти участь у клопотах про допомогу повитусі та заплатити мита за право займатися практикою, – як уся таємниця вийшла назовні; всі коні, яких він утратив, та на додаток до них іще двоє коней, яких він ніколи не втрачав, і також усі обставини їх загибелі тепер стали відомими чисто всі й чітко пригадувалися. – Чутка про це поширилась, як грецький вогонь. – «У священника напад колишньої гордості; він знову збирається кататися на хорошому коні; а якщо це так, то ясно як день, що вже в перший рік він десятиразово покриє всі витрати з оплати патенту; – кожне може тепер судити, з якими намірами зробив він цю добру справу».

Які були його сподівання при здійсненні як цього, так і всіх інших справ його життя – або, вірніше, якої були про це гадки інші люди – ось думка, яка наполегливо трималася в його власному мозку і дуже часто порушувала його спокій, коли він потребував міцного сну.

Років десять тому героєві нашому пощастило позбутися всяких тривог із цього приводу, – якраз стільки ж часу минуло відколи він покинув свою парафію, – а разом із нею й цей світ, – і з'явився дати звіт судді, на рішення якого у нього не буде ніяких причин скаржитися.

Але над справами деяких людей тяжіє якийсь фатум. Хоч як старайся, а вони завжди проходять крізь певне середовище, яке настільки їх заломлює та спотворює істинний їх напрям, – що при всьому праві на вдячність, на яку заслуговує прямодушність, люди ці все-таки вимушені жити й померти, не отримавши її.

Сумним прикладом цієї істини був наш священник. Але щоб дізнатись, яким чином це сталося – і дістати для себе урок із отриманого знання, вам обов'язково треба прочитати два

наступні розділи, в яких міститься нарис його життя та суджень, що укладає ясну мораль. – Коли з цим буде покінчено, ми маємо намір продовжувати розповідь про повитуху, якщо нас ніщо не зупинить по дорозі.

Розділ XI

Йорик було ім'я священика, і, що найприкметніше, як видно з дуже старовинної грамоти про його рід, що написана на міцному пергаменті й досі прекрасно збереглась, ім'я це писалося так само протягом майже – я трохи не сказав, дев'ятисот років, – але я не підриватиму довіри до себе, повідомляючи таку неймовірну, хоча й безперечну істину, – і тому задовольняюся твердженням, – що воно писалося так само, без щонайменшої зміни або перестановки хоч би однієї літери, з незапам'ятних часів; а я б цього не наважився сказати про половину кращих імен нашого королівства, які з плином років зазнавали зазвичай стільки ж негараздів і змін, як і їх власники. – Відбувалося це від гордості чи від сорому (зазначених власників)? – По правді кажучи, я гадаю, що іноді від гордості, а іноді від сорому, залежно від того, що ввело їх в спокусу. А загалом, це темна справа, і коли-небудь вона так нас перемішає й переплутає, що ніхто не буде в змозі встати і присягнутися, що «людиною, яка скоїла те-то й те-то, був її прадід».

Від цього зла рід Йорика з мудрою дбайливістю надійно захистив себе благоговійним зберіганням зазначеної грамоти, яка далі повідомляє нас про те, що рід цей – данського походження й переселився в Англію ще за правління данського короля Горвенділла, при дворі якого предок нашого містера Йорика по прямій лінії, мабуть, обіймав значну посаду до самої своєї смерті. Що це була за посада, грамота нічого не говорить; – вона тільки додає, що вже років двісті, як її через цілковиту непотрібність скасували не лише при данському дворі, але і при всіх інших дворах християнського світу.

Мені часто спадало на думку, що тут не може йтися ні про що інше, як про посаду головного королівського блазня, – і що Йорик із Гамлета, трагедії нашого Шекспіра, багато п'єс якого ви знаєте, побудовані на достовірних документальних даних, – поза сумнівом є цим самим Йориком.

Мені ніколи заглянути в Данську історію Саксона Граматика,²³ щоб перевірити правильність усього цього; – але якщо у вас є вільний час і вам неважко дістати книгу, ви можете це зробити анітрохи не гірше за мене.

У моєму розпорядженні при поїзді по Данії зі старшим сином містера Нодді, якого я супроводжував 1741 року як гувернер, обскакавши з ним із запаморочливою швидкістю більшість країн Європи (про цю своєрідну подорож, здійснену спільно, дано буде захоплююча розповідь на подальших сторінках цього твору), – в моєму розпорядженні, повторюю, було при цій поїзді лише стільки часу, щоб упевнитися в справедливості одного спостереження, зробленого людиною, яка довго прожила в тій країні, – а саме, що «природа не була ні надмірно марнотратна, ні надмірно скнариста, наділяючи її мешканців геніальними або видатними здібностями; – але, подібно до розсудливої матері, виявила помірну щедрість до них усіх і дотримала таку рівність при розподілі своїх дарів, що в цьому відношенні, можна сказати, привела їх до одного знаменника; таким чином, ви нечасто зустрінете в цьому королівстві людину видатних здібностей; зате в усіх станах знайдете багато доброго здорового глузду, яким ніхто не обділений», – що, на мою думку, абсолютно правильно.

У нас, ви знаєте, справа йде зовсім інакше; – всі ми уявляємо протилежні крайнощі в цьому відношенні; – ви або великий геній – або, п'ятдесят проти одного, сер, ви заплішений дурень і бовдур; – не те щоб були абсолютно відсутні проміжні східці, – ні, – ми все ж не настільки безладні; – проте дві крайнощі – явище, яке звичайніше і частіше зустрічається на

²³ Саксон Граматик – данський історіограф XII ст., з багатотомної праці якого «Діяння данців» був узятий сюжет «Гамлета».

нашому невлаштованому острові, де природа так примхливо і вередливо розподіляє свої дари і здібності; навіть удача, відвідуючи нас своїми милостями, діє не примхливіше, ніж вона.

Це єдина обставина, що коли-небудь порушувала мою впевненість відносно походження Йорика; у жилах цієї людини, наскільки я його пам'ятаю і згідно з усіма відомостями про нього, які мені вдалося роздобути, не було, мабуть, ні краплі данської крові; дуже можливо, що за дев'яност років уся вона випарувалася: – не хочу губитися в марних домислах із цього приводу; адже не має значення, від чого це сталося, а факт був той – що замість холодної флегми²⁴ та правильного співвідношення здорового глузду і чудасій, які ви чекали б знайти у людини з таким походженням, – він, навпаки, відрізнявся такою рухливістю й легковагістю, – здавався таким диваком в усіх своїх звичках, – стільки в нім було життя, примх і *gaieté de coeur*²⁵ що лише найблагодатніший клімат міг би все це породити й зібрати разом. Але за такої кількості вітрил бідний Йорик не ніс жодної унції баласту; він був найбільш недосвідченою людиною в практичних справах; у двадцять шість років у нього було рівно стільки ж уміння правити кермом у життєвому морі, як у пустотливої тринадцятирічної дівчинки, що не підозрює ні про які небезпеки. Таким чином, у перше ж плавання свіжий вітер його натхнення, як ви легко можете собі уявити, гнав його по десять разів на день на чий-небудь чужий такелаж; а оскільки найчастіше на його шляху виявлялися люди статечні, люди, що нікуди не поспішали, то, зрозуміло, лиха доля найчастіше зіштовхувала його саме з такими людьми. Наскільки мені відомо, в основі подібних *fracas*²⁶ лежав зазвичай який-небудь нещасливий вияв дотепності; – бо, скажати правду, Йорик від природи відчував непереборну відразу та неприязнь до суворості; – не до суворості як такої; – коли потрібно було, він бував найсуворішим і найсерйознішим зі смертних цілими днями й тижнями вряд; – але він терпіти не міг удаваної суворості й вів із нею відкриту війну, якщо вона була тільки плащем для неуцтва або недоумства; у таких випадках, якби попалася вона на його шляху під яким завгодно прикриттям і заступництвом, він майже ніколи не давав їй попуску.

Іноді він говорив із властивою йому безрозсудністю, що суворість – запекла пройди-світка, додаючи: – і пренебезпечна до того ж, – оскільки вона підступна; – за його глибоким переконанням, вона за один рік виманює більше добра та грошей у чесних і добромисних людей, аніж кишенькові та крамничні злодії за сім років. – Відкрита душа весельчака, – говорив він, – не таїть в собі ніяких небезпек, – хіба тільки для нього самого; – тоді як сама суть суворості є задня думка і, отже, обман; – це старий прийом, за допомогою якого люди прагнуть створити враження, ніби у них більше розуму та знання, ніж є насправді; незважаючи на всі свої претензії, – вона все ж не краща, а частенько гірша за те визначення, яке давно вже дав їй один французький дотепник²⁷ – а саме: суворість – це прийом, винайдений для тіла, щоб приховати вади розуму; – це визначення суворості, – говорив дуже необачно Йорик, – заслуговує на зображення золотими літерами.

Але, кажучи по правді, він був людиною невимпробуваною та недосвідченою в товаристві та з граничною необережністю й легковажністю торкався в розмові також і інших предметів, відносно яких аргументи розсудливості наказують дотримувати стриманість. Але для Йорика єдиним аргументом була суть справи, про яку йшла мова, і такі аргументи він зазвичай перекладав без усяких недомовок на просту англійську мову, – дуже часто при цьому мало зважаючи на осіб, час і місце; – таким чином, коли заговорювали про який-небудь негарний і неблагородний вчинок, – він ніколи ні секунди не замислювався над тим, хто герой цієї історії, – яке він займає становище, – або наскільки він здатний зашкодити йому згодом; – але якщо то

²⁴ Флегма – слиз, холодна рідина – ще з часів Гіппократа вважалася одним з чотирьох елементів (соків) тіла людини.

²⁵ Норовливості (*фр.*)

²⁶ Сум'яття (*фр.*)

²⁷ Мається на увазі французький письменник Ф. Ларошфуко (1613–1680), автор «Максими», далі наводиться зміст 267-ї максими.

був брудний вчинок, – просто говорив: – «такий-то і такий-то брудна особистість», – і так далі. – І позаяк його зауваження зазвичай мали нещастя або закінчувались яким-небудь *bon mot*²⁸ або приправлялись яким-небудь жартівливим чи забавним висловом, то необачність Йорика розносилася на них, як на крилах. Словом, хоча він ніколи не шукав (але, зрозуміло, й не уникав) випадків говорити те, що йому підскочило під язик, і притому без усякої церемонії, – в житті йому випадало зовсім не мало спокус марнувати свою дотепність і свій гумор, – свої кепкування та свої жарти. – Вони не загинули, позаяк було кому їх підбирати.

Що з цього вийшло і яка катастрофа спіткала Йорика, ви прочитаєте в наступному розділі.

²⁸ Дотепом (*фр.*).

Розділ XII

Заставник і позикодавець менше відрізняються один від одного місткістю своїх гаманців, ніж *насмішник* і *висміяний* місткістю своєї пам'яті. Але ось у чому порівняння між ними, як кажуть схоласти, йде на всіх чотирьох (що, до речі кажучи, на одну чи дві ноги більше, ніж можуть похвастати деякі з кращих порівнянь Гомера): – один дістає за ваш рахунок гроші, інший збуджує на ваш рахунок сміх, і обоє про це більше не думають. Тим часом відсотки в обох випадках ідуть і йдуть; – періодичні або випадкові виплати їх лише освіжають пам'ять про скоєне, поки зрештою, в недобру годину, – раптом з'являється до того й іншого позикодавець і своєю вимогою негайно повернути капітал разом з усіма відсотками, що росли до цього дня, дає відчуття обом усю широту їх зобов'язань.

Оскільки (я ненавиджу ваші *якщо*) читач має ґрунтовне знання людської природи, то мені немає чого розводитися про те, що мій герой, залишаючись невинуватим, не міг не чути час від часу таких нагадувань. Сказати по правді, він легковажно заплутався в безлічі дрібних боргів, на які, всупереч багаторазовим застереженням *Євгенія* ²⁹, не звертав ніякої уваги, вважаючи, що, позаяк робив він їх не лише без жодного злого наміру, – але, навпаки, від чистого серця та по душевній простоті, з бажання весело посміятись, – усі вони з часом забуті будуть.

Євгеній ніколи з цим не погоджувався і часто говорив своєму другові, що рано чи пізно йому неодмінно доведеться за все розплатитись, і притому, – часто додавав він із сумним побоюванням, – до останнього фартинга.³⁰ На це Йорик із властивою йому безпечністю звичайно відповідав: – ба! – і якщо розмова відбувалася де-небудь у відкритому полі, – стрибав, скакав, танцював, і тим справа кінчалась; але якщо вони розмовляли в тісному куточку біля каміна, де злочинець був наглухо забарикадований двома кріслами та столом і не міг так легко ушитись, – Євгеній продовжував читати йому нотацію про обачність приблизно в таких словах, тільки трохи більш доладно:

«Повір мені, дорогий Йорику, ця безтурботна жартівливість рано чи пізно втягне тебе в такі утруднення та прикrostі, що ніяка запізнiла розсудливість тобі потім не допоможе. – Ці витівки, бачиш, дуже часто призводять до того, що людина висміяна вважає себе людиною ображеною, з усіма правами, що з такого становища для неї випливають; уяви собі її в цьому світлі, та перерахуй його приятелів, його домочадців, його родичів, – і додай сюди натовп людей, які зберуться навколо нього з почуття загальної небезпеки; – так зовсім не буде перебільшенням сказати, що на кожні десять жартів – ти придбав сотню ворогів; але тобі цього мало: доки ти не переполюхаєш рій ос і вони тебе не пережальть мало не до смерті, ти, очевидно, не заспокоїшся.

«Я ні краплі не сумніваюся, що в ці жарти шанованої мною людини не поміщено ні краплі жовчі або зловмисності, – я вважаю, знаю, що вони йдуть від чистого серця і сказані були тільки для сміху. – Але ти зрозумій, дорогий мій, що дурні не бачать цієї відмінності, – а негідники не хочуть її позавіч пускати, і ти не уявляєш, що означає розсердити одних або підняти на сміх інших: – варто їм тільки об'єднатися для спільного захисту, і вони поведуть проти тебе таку війну, друже, що тобі стане тоскно й ти життю не радий будеш.

«Помста пустить з отруєного кута чутку, що ганьбить тебе, її не спростують ні чистота серця, ні найбездоганніша поведінка. – Благополуччя дому твого похитнеться, – твоє добре ім'я, на якому воно трималося, спливе кров'ю від тисячі ран, – твою віру буде поставлено під сумнів, – твої справи будуть приречені на наругу, – твою дотепність буде забуто, – твою вченість утопано в багно. А для фіналу цієї твоєї трагедії *Жорстокість* і *Боягузтво*, двоє роз-

²⁹ Євгеній – Джон Холл-Стівенсон, друг Стерна (див. післямову).

³⁰ Фартинг – найдрібніша англійська монета того часу.

бійників-близнюків, найнятих *Злостивістю* і підсланих до тебе в темряві, спільно накинуться на всі твої слабкості й промахи. – Кращі з нас, милий мій, проти цього беззахисні, – і повір мені, – повір мені, Йорику, коли на догоду особистій помсті приноситься в жертву безневинна та безпорадна істота, то в будь-яких нетрях, де вона заблукала, неважко набрати хмизу, щоб розвести вогнище та спалити її на нім».

Коли Йорик слухав це похмуре пророцтво про гірку долю, що загрожує йому, очі його зазвичай зволожувались і в погляді з'являлась обіцянка, що віднині він їздитиме на своїй конячці обачніше. – Але, на жаль, надто пізно! – Ще до першого дружнього застереження проти нього вчинилася змова на чолі з *** із ****. – Атаку, зовсім так, як передбачав Євгеній, було здійснено зненацька і при цьому з такою немилосердністю з боку ворогів, які об'єдналися, – і так несподівано для Йорика, що зовсім і не підозрював про те, які підступи проти нього замишляються, – що в ту саму хвилину, коли ця славна, безтурботна людина розраховувала на підвищення по службі, – вороги підрубали його під корінь, і він упав, як це багато разів уже траплялося до нього з найдостойнішими людьми.

Все ж деякий час Йорик бився найдоблеснішим чином, але зрештою, зломлений чисельною перевагою і знесилений тяготами боротьби, а ще більше – зрадницьким способом її ведення, – кинув зброю, і хоча на вигляд він не втрачав бадьорості до самого кінця, все-таки, на загальну думку, помер, убитий горем.

Євгеній також схилився до цієї думки, й ось із якої причини:

За декілька годин перед тим, як Йорик сконав, Євгеній увійшов до нього з наміром востаннє поглянути на нього і востаннє сказати йому прощай. Коли він відсмикував запону і запитав Йорика, як він почувається, той подивився йому в обличчя, взяв його за руку – і, подякувавши його за багато знаків дружніх почуттів, за які, за словами Йорика, він знову і знову йому дякуватиме, – якщо їм судилося зустрітися на тому світі, – сказав, що через декілька годин він назавжди вислизне від своїх ворогів. – Сподіваюся, що цього не станеться, – відповів Євгеній, заливаючись слізьми і найніжнішим голосом, яким коли-небудь говорила людина, – сподіваюся, що не станеться, Йорику, – сказав він. – Йорик заперечив поглядом, спрямованим догори, і слабким потиском руки Євгенія, і це було все, – але Євгеній був уражений у саме серце. – Годі, годі, Йорику, – мовив Євгеній, утираючи очі й намагаючись підбадьоритися, – будь спокійний, дорогий друже, – нехай мужність і сила не полишають тебе в цю важку хвилину, коли ти найбільше їх потребуєш; – хто знає, які засоби є ще в запасі й чого не в силах зробити для тебе всемогутність Божа! – Йорик поклав руку на серце й тихенько похитав головою. – А щодо мене, – вів далі Євгеній, гірко заплакавши при цих словах, – то, присягаюсь, я не знаю, Йорику, як перенесу розлуку з тобою, – і я тішу себе сподіванням, – сказав Євгеній повеселілим голосом, – що з тебе ще вийде єпископ – і що я побачу це на власні очі. – Прошу тебе, Євгенію, – мовив Йорик, сляк-так знімаючи нічний ковпак лівою рукою, – права його рука була ще міцно затиснута в руці Євгенія, – прошу тебе, поглянь на мою голову. – Я не бачу на ній нічого особливого, – відповів Євгеній. – Так дозволь повідомити тебе, мій друже, – мовив Йорик, – про те, що вона, на жаль! настільки пом'ята і знівечена ударами, яких ***, **** і деякі інші завдали мені в темряві, що я можу сказати разом із Санчо Пансою: «Якби навіть я видужав і на мене градом посипалися з неба митри, жодна з них не була б мені якраз». – Останній подих готовий був зірватися з тремтячих губ Йорика, коли він вимовляв ці слова, – а все-таки в тоні, яким їх було вимовлено, містилося щось сервантесівське: – і коли він їх говорив, Євгеній міг помітити мерехтливий вогник, який на мить спалахнув у його очах, – бліде віддзеркалення тих минулих спалахів веселощів, од яких (як сказав Шекспір про його предка) щоразу реготало все застілля!

Євгеній виніс із цього переконання, що друг його помирає, вбитий горем: він потиснув йому руку – і тихенько вийшов із кімнати, ввесь у сльозах. Йорик провів Євгенія очима до дверей, – потім їх заплющив – і більше вже не розплющував.

Він спочиває в себе на цвинтарі, в парафії, під гладенькою мармуровою плитою, яку друг його Євгеній, з дозволу душоприказників, поставив на його могилі, зробивши на ній напис усього з трьох слів, які слугували йому разом і епітафією і елегією:

ЛЕЛЕ, БІДОЛАШНИЙ ЙОРИК!³¹

Десять разів на день дух Йорика отримує втіху, чуючи, як читають цей надгробний напис на безліч різних жалібних ладів, що свідчать про загальне співчуття й повагу до нього: – стежина перетинає цвинтар біля самого краю його могили, – і кожен, хто проходить повз неї, мимоволі зупиняється, кидає на неї погляд – і зітхає, продовжуючи свій шлях:

Леле, бідолашний Йорик!

³¹ «Леле, бідолашний Йорик!» – слова Гамлета над черепом Йорика. Шекспірівська інтертекстуальність є однією з основних у романі Стерна, просякнутому різноманітними літературними (і не лише – див. післямову) алюзіями, цитатами, пародіями тощо. Багато також інтертекстуальних посилань на «Гаргантюа і Пантагрюеля» Рабле, «Дон Кіхота» Сервантеса, Локка, «Анатомію меланхолії» Бертона тощо. У примітках усі намарно відстежувати, зрештою, вони розраховані на знання читачами цих текстів, без чого ця інтелектуальна «гра» Стерна втрачає свій сенс.

Розділ XIII

Читач цього рапсодичного³² твору так давно вже розлучився з повитухою, що пора нарешті повернутися до неї, нагадати йому про існування цієї особи, бо після зрілого розгляду мого плану, як він мені малюється зараз, – я вирішив познайомити його з нею раз і назавжди; – адже може виникнути яка-небудь нова тема або статися несподівана нагальна справа у мене з читачем, – як же не потурбуватися про те, щоб бідолашна жінка тим часом не загубилася? – тим більше що, коли вона знадобиться, ми ніяк без неї не обійдемося.

Здається, я вам сказав, що ця поважна жінка має в нашому селі і в усьому нашому районі велику вагу і значення, – що слава її поширилася до крайньої межі та границі тієї сфери впливу, яку описує навколо себе кожна жива душа, – байдуже: має вона на тілі сорочку чи не має, – ту сферу, до речі сказати, коли мова заходить про осіб з великою вагою і впливом у суспільстві, – ви вільні розширювати або звужувати на розсуд вашої милості, в загальній залежності від становища, роду занять, знань, здібностей, висоти і глибини (і ту і іншу ви можете вимірювати) виведеної перед вами особи.

У цьому випадку, наскільки мені пам'ятається, я називав число в чотири чи п'ять миль, не лише вся парафія в цілому, але й два-три селища сусідньої парафії, які прилягають до неї; що загалом становить річ значну. Я маю додати, що цю поважну жінку було дуже добре прийнято на одній великій мизі та ще в кількох будинках і фермах, розташованих, як я сказав, за дві чи три милі від власного димаря. – Але я хочу тут раз і назавжди оголосити вам, що все це буде точніше позначене й пояснене на мапі, над якою нині працює гравер і яку, разом із безліччю інших матеріалів і доповнень до цього твору, поміщено буде в кінці двадцятого тому, – не для того, щоб зробити більш об'ємистою мою роботу, – мені гидко навіть думати про це; – але як коментарі, схолії та ілюстрації, як ключ до таких місць, епізодів чи натяків, які видадуться такими, що або допускають різне тлумачення, або темні та сумнівні, коли моє життя і мої думки читатимуться всім світом (прошу не забувати, в якому значенні тут береться це слово); – на що, кажучи між нами, всупереч панам критикам Великобританії та всупереч усьому, що їх милостям надумається написати або сказати проти цього, – я твердо розраховую. – Мені немає потреби казати вашій милості, що все це говориться тут суто конфіденційно.

³² Рапсодичний – прикметник, похідний від давньогрецького слова «зшивати», «складати». Рапсодами, у буквальному сенсі «зшивателями пісень», називали у Стародавній Греції виконавців поем, до яких відносили і Гомера.

Розділ XIV

Переглядаючи шлюбний договір моєї матері, щоб утямити собі й читачеві один пункт, який неодмінно має бути правильно зрозумілим, інакше ми не можемо приступити до продовження цієї історії, – я, по щастю, натрапив якраз на те, що мені було треба, витративши всього лише півтори дні на побіжне читання, – адже ця робота могла відняти у мене цілий місяць; – з чого можна зробити висновок, що коли людина сідає писати історію, – хоч би то була тільки історія Щасливого Джека або Хлопчика-мізинчика, вона не більше, ніж його п'яти, знає, скільки перешкод і перепон, які збивають з пантелику, зустрінесться їй на шляху, – або які поневіряння чекають її при тому чи іншому відхиленні вбік, перш ніж вона благополучно дістанеться закінчення. Якби історіограф міг поганяти свою історію, як погонич поганяє свого мула, – все вперед та вперед, – жодного разу, наприклад, від Рима до Лоретто, не повернувши голови ні праворуч, ні ліворуч, – він міг би тоді зважитися з точністю передбачити вам годину, коли буде досягнуто мети його подорожі. – Але це, чесно кажучи, нездійсненно; адже якщо в нім є хоч іскорка душі, йому не уникнути того, щоб разів п'ятдесят не звернути вбік, ідучи за тією чи іншою компанією, що трапилася йому в дорозі, принадні краєвиди притягуватимуть його погляд, і він так само не в силах буде утриматися від спокуси помилуватися ними, як він не в силах полетіти; крім того, йому доведеться

погоджувати різні відомості,
розбирати написи,
збирати анекдоти,
вплітати історії,
просіювати перекази,
робити візити (до важливих осіб),
наклеювати панегірики на одних дверях і
пасквілі на інших, —

тоді як і погонич і його мул усього цього абсолютно позбавлені. Словом, на кожному перегоні є архіви, які необхідно обстежувати, сувої, грамоти, документи і нескінченні родоводи, вивчення яких щохвилини вимагає справедливості. Коротше кажучи, цьому немає краю; – що стосується мене, то доводжу до вашого відома, що я зайнятий усім цим уже шість тижнів і вибиваюся з сил, – а все ще не народився. – Я спромігся всього лише сказати вам, коли це сталося, але ще не сказав, як; – таким чином, ви бачите, що все ще попереду.

Ці непередбачені затримки, про які, признатись, я і не підозрював, коли вирушав у дорогу, – хоча, як я в цьому переконаний тепер, вони, скоріше, множитимуться, ніж зменшуватися у міру мого просування вперед, – ці затримки підказали мені одне правило, якого я вирішив додержуватись, – а саме – не поспішати, – але йти тихим кроком, вигадуючи та випускаючи у світ по два томи мого життєпису за рік; – і, якщо мені ніщо не перешкодить і вдасться укласти стерпний договір із книгопродавцем, я продовжуватиму цю роботу до кінця днів моїх.

Розділ XV

Стаття шлюбного договору, яку, як уже сказано читачеві, я взяв на себе клопіт відшукати, і тепер, коли її знайдено, хочу йому подати, – викладено в самому документі куди докладніше, ніж це міг би коли-небудь зробити я сам, і було б варварством вихопити її з рук законника, що створив її. – Ось вона від слова до слова.

«*І договір сей засвідчує далі, що згаданий Вальтер Шенді, купець, на повагу згаданого припущеного шлюбу, що з Божого благословення має бути чесно і сумлінно справленим і що вчинений між згаданим Вальтером Шенді й Єлизаветою Молліне, згаданою вище, і з різних інших поважних та законних причин і міркувань, які до того особливо спонукають, – допускає, домовляється, визнає, схвалює, зобов'язується, підряджається і абсолютно погоджується з вищеназваними опікунами Джоном Діксоном і Джеймсом Тернером, есквайрами і т. д. і т. д., – у тому, – що у разі, якщо згодом так станеться, вийде, трапиться або будь-яким чином виявиться, – що згаданий Вальтер Шенді, купець, залишивши свою справу до того часу або терміну, коли згадана Єлизавета Молліне, згідно з природним ходом подій або з інших причин, перестане виношувати і народжувати дітей, – і що, внаслідок залишення таким чином своєї справи, згаданий Вальтер Шенді, всупереч і проти добровільної згоди та бажання згаданої Єлизавети Молліне, – виїде з міста Лондона з метою влаштуватись і оселитись у своєму маєтку Шенді-хол, у графстві *** або в якому-небудь іншому сільському житлі, замку, панському або іншому будинку, в садибі або на мизі, вже придбаних або що будуть придбані згодом, чи на якій-небудь частині або площі останніх, – що тоді, кожного разу, коли згаданий Єлизаветі Молліне випадє завагітніти немовлям або немовлятами, що будуть зачаті в утробі згаданої Єлизавети Молліне протягом згаданого заміжжя, – той згаданий Вальтер Шенді мусить на свій власний рахунок і кошти і з власних своїх грошей, по належному та своєчасному повідомленню, яке має бути зроблене за повних шість тижнів до ймовірно обчислюваного терміну пологів згаданої Єлизавети Молліне, – сплатити або розпорядитися про сплату суми сто двадцять фунтів повноцінною і в законному обігу монетою Джону Діксону і Джеймсу Тернеру, есквайрам, або їх уповноваженим, – на віру і совість, для нижченаведених потреб і цілей, вживання і застосування: – тобто – аби названу суму сто двадцять фунтів вручено було згаданий Єлизаветі Молліне або в інший спосіб спожита тими згаданими опікунами для чесного та сумлінного найму поштової карети³³ з належними та придатними кіньми, щоб довести і доставити особу згаданої Єлизавети Молліне з немовлям або немовлятами, якими вона буде тоді важка й вагітна, – в місто Лондон; і для подальших сплат і покриття всіх інших видатків, які можуть виникнути, витрат і будь-яких трат – для, заради, із приводу та відносно згаданих передбачуваних її пологів і родива в названому місті або його передмістях. І щоб згадана Єлизавета Молліне час від часу, щоразу і стільки разів, як тут обумовлено і домовлено, – мирно і спокійно наймала або могла найняти згадану карету і коней, а також мала або могла мати протягом усієї своєї подорожі вільний вхід, вихід і вхід назад у згадану карету і з неї, згідно із загальним змістом, істинним наміром і сенсом цього договору, без будь-яких перешкод, заперечень, причіпок, клопотів, докук, відмов, перепон, стягнень, позбавлень, утисків, завад і утруднень. – І щоб крім того згаданий Єлизаветі Молліне законно дозволялося час від часу, щоразу і стільки разів, як згадана її вагітність істинно і достеменно підходитиме до вище встановленого і обумовленого терміну, – зупинятись і жити в такому місці або в таких місцях, у такій сім'ї або в таких сім'ях і з такими родичами, знайомими та іншими особами в межах названого міста Лондона, як вона, із власної своєї волі та бажання, незважаючи на її нинішнє заміжжя, немов*

³³ Поштова карета у ті часи була найшвидшим видом транспорту.

би вона була *femme sole*³⁴ і незаміжня, – визнає для себе підходящим. – *І договір сей засвідчує далі*, що на забезпечення точного використання цієї угоди згаданий Вальтер Шенді, купець, сим поступається, надає, продає, передає і доручає згаданим Джону Діксону і Джеймсу Тернеру, есквайрам, їх спадкоємцям, душоприкажчикам і уповноваженим в їх дійсне володіння на підставі укладеної нині на цей предмет між тими згаданими Джоном Діксоном і Джеймсом Тернером, есквайрами, і тим згаданим Вальтером Шенді, купцем, угоди про купівлю-продаж строком на один рік, ця угода, строком на один рік, укладена напередодні числа, яким помічено цей договір, силою і на підставі статуту про передачу права користування, – *всі* маєтки та володіння Шенді в графстві *****, з усіма правами, статтями та повноваженнями; з усіма садибами, будинками, будівлями, коморами, стайнями, фруктовими садами, квітниками, задніми дворами, городами, пустирями, будинками фермерів, орними землями, лугами, заплавами, пасовищами, болотами, вигонами, лісами, перелісками, канавами, мочарами, ставками і струмками, – а також із усіма рентами, відумерщинами, сервітутами, повинностями, митами, оброками, з копальнями і каменоломнями, з рухомістю і нерухомістю злочинців і втікачів, самогубців і відданих під суд, із конфіскованим на користь бідних майном, із заповідниками та з усіма іншими прерогативами і сеньйоріальними правами та юрисдикцією, привілеями та спадками, хай там як вони називаються, – *а також* із правом патронату, дарування та заміщення посади парафіяльного священика і вільний розпорядження церковним будинком і всіма церковними прибутками, десятинами та землями». – Двома словами: – Моя мати могла (якби побажала) народжувати в Лондоні.

Але для запобігання яким-небудь непристойним діям з боку моєї матері, для яких ця стаття шлюбного договору явно відкривала можливість і про які ніхто б і не подумав, якби не було мого дядька, Тобі Шенді, – додано було клаузулу³⁵ на захист прав мого батька, яка свідчила: – «що якщо моя мати коли-небудь потривожить мого батька і призведе його до витрат на поїздку в Лондон за неправдивими мотивами та скаргами, – то в кожному такому випадку вона позбавляється всіх прав і переваг, наданих їй цією угодою, – для найближчих пологів, – але не більше; – і так далі, *toties quoties*³⁶ – абсолютно і безумовно, – як коли б такої угоди між ними і зовсім не було укладено». – Обмовка ця, до речі сказати, була цілком розумна, – і все-таки, незважаючи на її розумність, я завжди вважав жорстоким, що волею обставин усім тягарем вона звалилася на мене.

Але я був зачатий і народився на лихо собі; – чи був то вітер чи дощ, – чи поєднання того й іншого, – або ні те, ні інше, чи були то просто понад міру фантазія та уява моєї матері, що розігралися, – а може, вона була збита з пантелику сильним бажанням, щоб це сталося, – словом, чи була тут бідолашна моя мати обдуреною або обманщицею, аж ніяк не мені про це судити. Факт був той, що наприкінці вересня 1717 року, тобто за рік до мого народження, моя мати потягла мого батька, наперекір його бажанню, в столицю, – і він тепер категорично зажадав дотримання клаузули. – Таким чином, я приречений був шлюбним договором моїх батьків носити настільки приплюснутий до обличчя мого ніс, начебто Парки³⁷ звили мене зовсім без носа.

Як це сталось – і яка безліч прикростей мене переслідувала на всіх теренах мого життя лише внаслідок втрати або, вірніше, знівечення названого органу – про все це свого часу буде повідомлено читача.

³⁴ Жінка, незалежна від свого чоловіка відносно майна (*фр.*).

³⁵ Клаузула – у юриспруденції спеціальна ухвала чи умова, яка додається до договору.

³⁶ Хоч скільки б разів це повторювалось (*лат.*).

³⁷ Парки – у давньоримській міфології богині долі.

Розділ XVI

Легко собі уявити, в якому знервованому стані батько мій повертався з матір'ю додому в село. Перші двадцять чи двадцять п'ять миль він нічого іншого не робив, як тільки дратувався і дошкуляв собі, – й моїй матері, звісно, – скаргами на цю кляту витрату грошей, які, говорив він, можна було б зберегти до останнього шилінга; – але що найбільше його засмучувало, так це обрана нею обурливо незручна пора року, – стояв, як уже було сказано, кінець вересня, саме пора знімати шпалерні фрукти, особливо ж зелені сливи, якими він так цікавився: – «Якби заманив його хто-небудь до Лондона у найнезначнішій справі, але тільки в іншому місяці, а не у вересні, він би слова не сказав».

Упродовж двох наступних станцій єдиною темою розмови був важкий удар, нанесений йому втратою сина, на якого він, мабуть, твердо розраховував і якого заніс навіть у свою пам'ятну книгу як другу опору собі під старість у разі, якщо б Бобі не виправдав його надій. «Це розчарування, – казав він, – для розумної людини вдсятеро відчутніше, ніж усі гроші, в які стала йому поїздка, і т. д.; – сто двадцять фунтів – дурниці, справа не в них».

Всю дорогу від Стілтона до Грентама ніщо його в цій історії так не дратувало, як співчуття приятелів і безглуздий вигляд, який буде у нього з дружиною в церкві у найближчу неділю; – у своєму сатиричному шаленстві, до того ще підігрітому досадою, він так забавно і зло це зображував, – він малював свою найдорожчу половину і себе в такому непривабливому світлі, ставив у такі тяжкі положення перед усіма прихожанами, – що моя мати називала потім дві ці станції воістину трагікомічними, і всю цю частину дороги, від початку до кінця, її душили сміх і сльози.

Від Грентама і до самої переправи через Трент батько мій рвав і метав з приводу обману моєї матері та її злого жарту, як він вважав, у цій справі. – «Зрозуміло, – твердив він знову і знову, – ця жінка не могла помилитись; – а якщо могла, – яка слабкість!» – Убивче слово! воно повело уяву на тернистий шлях і, перш ніж він виплутався, завдало великих неприємностей; – бо ледве тільки слово *слабкість* було вимовлено і цілком ним осмислено – в усьому його значенні, як негайно почалися нескінченні міркування про те, які існують види слабкості – що разом зі слабкістю розуму існує така річ, як слабкість тіла, – після чого він упродовж одного чи двох перегонів був увесь занурений у роздуми про те, якою мірою причина всіх цих хвилювань могла, чи не могла, полягати в нім самому.

Коротше кажучи, ця нещасна поїздка стала для нього джерелом такої безлічі неспокійних думок, що коли дорога до Лондона і принесла задоволення моєї матері, то повернення додому виявилось для неї не з приємних. – Словом, як вона скаржилася моєму дядькові Тобі, чоловік її виснажив би і ангельське терпіння.

Розділ XVII

Хоча батько мій їхав додому, як ви бачили, далеко не в кращому настрої – гнівався і обурювався всю дорогу, – все-таки у нього дістало такту затаїти про себе найнеприємнішу частину усієї цієї історії, – а саме: прийняте ним рішення відігратися, скориставшись правом, яке йому давала обмовка дядька Тобі в шлюбному договорі; і до самої ночі, в яку я був зачатий, що сталося через тринадцять місяців, мати моя зовсім нічого не знала про його задум; – бо тільки в ту ніч мій батько, який, як ви пам'ятаєте, трохи розсердився і був не в дусі, – скористався випадком, коли вони потім чинно лежали поруч на ліжку, розмовляючи про майбутнє, – і попередив мою матір, що нехай влаштовується як знає, а тільки доведеться їй дотримати угоду, поміщену між ними в шлюбний договір, а саме – народжувати наступну дитину вдома, щоб розквитатися за торішню поїздку.

Батько мій мав багато доброчесностей, – але його характеру була значною мірою властива риса, яку іноді можна, а іноді не можна зарахувати до доброчесностей. – Вона називається твердістю, коли виявляється в хорошій справі, – і упертістю – в поганій. Моя мати була чудово з нею обізнана і розуміла, що ніякі протести не приведуть ні до чого, – тому вона вирішила покірно сидіти вдома і змиритися.

Розділ XVIII

Оскільки тієї ночі було обумовлено або, вірніше, визначено, що моя мати мала розродитися мною в селі, то вона вжила відповідних заходів. Днів через три після того, як вона завагітніла, почала вона звертати погляди на повитуху, про яку ви стільки вже від мене чули; і не минуло й тижня, як вона, – адже дістати знаменитого лікаря Маннінгема³⁸ було неможливо, – остаточно вирішила про себе, – незважаючи на те, що на відстані всього лише восьми миль од нас жив один учений хірург, який був автором спеціальної книги за п'ять шилінгів про акушерську допомогу, де він не лише викладав промахи повитух, – але й додав іще опис багатьох цікавих удосконалень для якнайшвидшого виймання плоду при неправильному положенні дитини й у разі деяких інших небезпек, які підстерігають нас при нашій появі на світ; – не зважаючи на все це, моя мати, повторюю, непохитно вирішила довірити своє життя, а з нею разом і моє, єдино тільки згаданій старій і більше нікому на світі. – Оце я люблю: – якщо вже нам відмовлено в тому, чого ми собі бажаємо, – ніколи не потрібно задовольнятися тим, що сортом гірше; – ні в якому разі; це мізерно до краю. – Не раніше як тиждень тому, рахуючи від нинішнього дня, коли я пишу цю книгу для науки суспільству, – тобто 9 березня 1759 року, – моя мила, мила Дженні, помітивши, що я трішки спохмурнів, коли вона торгувала шовк по двадцять п'ять шилінгів ярд, – вибачилася перед крамарем, що завдала йому стільки занепокоєння; і зараз же пішла і купила собі грубої матерії в ярд завширшки по десять пенсів ярд. – Це зразок такої ж точно величі душі; тільки заслуга моєї матері трохи зменшувалася тим, що вона не йшла в своєму героїстві до тієї різкої та ризикованої крайності, якої вимагала ситуація, позаяк стара повитуха мала все-таки деяке право на довіру, – оскільки, принаймні, їй давав її успіх; адже протягом своєї майже двадцятирічної практики вона сприяла появі на світ усіх новонароджених нашої парафії, не зробивши жодного промаху і не зазнавши жодної невдачі, яку їй можна було б поставити в провину.

Ці факти, при всій їх важливості, все ж не зовсім розсіяли деякі сумніви та побоювання, що ворушилися в душі мого батька відносно зробленого матір'ю вибору. – Не кажучи вже про природні почуття людяності й справедливості – або про тривоги батьківської і подружньої любові, що однаково спонукали його залишити в цій справі якомога менше місця випадковості, – він усвідомлював особливу важливість для нього благополучного результату саме в цьому випадку, – передбачаючи, скільки йому доведеться зазнати горя, якщо з його дружиною і дитиною трапиться що-небудь недобре під час пологів у Шенді-холі. – Він знав, що суспільство судить за результатами і в разі нещастя тільки додасть йому засмучень, зваливши на нього всю провину. – «Ах, Боже! – Якби місіс Шенді (бідолашна жінка!) могла виконати своє бажання і з'їздити для пологів у Лондон, хоч би ненадовго (кажуть, вона на колінах просила та благала про це, – по-моєму, зважаючи на посаг, який містер Шенді взяв за нею, – йому було б не так уже важко задовольнити її прохання), – і вона сама й її дитина, либонь, були б живі й досі!»

На такі вигуки не знайдеш відповіді, й мій батько знав це, – але те, що його особливо хвилювало в цій справі, було не лише бажання захистити себе – і не виключно лише увага до свого нащадка і своєї дружини: – у мого батька був широкий погляд на речі, – і на додаток до всього він приймав усе близько до серця ще й на користь громадського блага, він побоювався поганих висновків, які могли бути зроблені в разі несприятливого розв'язання справи.

Йому були прекрасно відомі одностайні скарги всіх політичних письменників, які займалися цим предметом від початку правління королеви Єлизавети і донині, про те, що потік людей і грошей, що спрямовуються в столицю з того чи іншого суєтного приводу, – робиться настільки бурхливим, – що ставить під загрозу наші громадянські права; – хоча помітимо

³⁸ Знаменитий лікар Маннінгем – лондонський лікар-акушер (1690–1750).

мимохідь, – потік не був образом, який припадав йому найбільше до смаку, – улюбленою його метафорою тут була недуга, і він розвивав її в закінчену алегорію, стверджуючи, що недуга ця точнісінько така ж у тілі народному, як і в тілі людському, і полягає в тому, що кров і життєві духи піднімаються в голову швидше, ніж вони в змозі знайти собі дорогу вниз, – кругообіг порушується й настає смерть як в одному, так і в іншому випадку.

– Нашим свободам навряд чи загрожує небезпека, – говорив він зазвичай, – французької політики або французького вторгнення; – і він не дуже страшився, що ми зачехнемо від надлишку гнилої матерії й отруєних соків у нашій конституції, – з якою, він сподівався, справа йде зовсім не так погано, як інші уявляють; – але він серйозно побоювався, як би в критичну хвилину ми не загинули раптом од апоплексії; – і тоді, – говорив він, – Господь хай помилує нас, грішних.

Батько мій, викладаючи історію цієї недуги, ніколи не міг одночасно не вказати ліків проти неї.

«Якби я був самодержавним государем, – говорив він, устаючи з крісла й підтягуючи обома руками штани, – я б поставив на всіх підступах до моєї столиці досвідчених людей і поклав на них обов'язок допитувати кожного дурня, у якій справі він їде в місто; – і якби після справедливого та сумлінного розпитування виявилось, що справа ця не настільки важлива, щоб через неї варто було залишати свій будинок і з усіма своїми пожитками, з дружиною і дітьми, синами фермерів і т. д. і т. д. пертися в столицю, то приїжджі підлягали б, як бродяги, поверненню, від констебля до констебля, на місце свого законного мешкання. Цим способом я досягну того, що столиця не похитнеться від власної ваги; – що голова не буде занадто велика для тулуба; – що кінцівки, нині охлялі та виснажені, отримають належну їм порцію їжі та повернуть собі колишню свою силу і красу. – Я доклав би всіх зусиль, аби луги й орні поля в моїх володіннях сміялись і співали, – щоб у них знову запанував достаток і гостинність, – а середнім поміщикам мого королівства дісталось б від цього стільки сили та стільки впливу, що вони могли б слугувати противагою знаті, яка нині так їх оббирає.

«Чому в багатьох чарівних провінціях Франції, – запитував він із деяким хвилюванням, походжаючи по кімнаті, – тепер так мало палаців і панських будинків? Чим пояснюється, що нечисленні вцілілі *châteaux*³⁹ такі запущені, – такі розорені й перебувають у такому зруйнованому та жалюгідному стані? – Тим, сер, – говорив він, – що у французькому королівстві немає людей, у яких були б які-небудь місцеві інтереси; – всі інтереси, які залишаються у француза, хоч хто б він був і хоч де б перебував, цілком зосереджені при дворі та в поглядах великого монарха; промені його усмішки або хмари, що проходять по його обличчю, – це життя або смерть для кожного його підданого».

Інша політична підстава, що спонукала мого батька вжити всіх заходів для відвернення щонайменшого нещастя при пологах моєї матері в селі, – полягала в тому, що всяке таке нещастя неминуче порушило б рівновагу сил в дворянських сім'ях як його кола, так і кіл більш високих на користь слабкої статі, що й без того має надто багато влади; – обставина ця, разом із незаконним захопленням багатьох інших прав, яке щогодини здійснюється цією частиною суспільства, – виявилася б насамкінець фатальною для монархічної системи домашнього управління, самим Богом встановленої від сотворіння світу.

У цьому пункті він цілком поділяв думку сера Роберта Філмера,⁴⁰ що лад і установи всіх найбільших східних монархій беруть свій початок від цього чудового зразка і прототипу батьківської влади в сім'ї; – але ось уже протягом століття, а то й більше, влада ця поступово звиродніла, за його словами, в мішане управління; – і хоч яка бажана така форма управління

³⁹ Замки (фр.).

⁴⁰ Роберт Філмер (1604–1688) – англійський теоретик політики, захищав ідею божественного походження королівської влади.

для громадських об'єднань великого розміру, – вона має багато незручностей в об'єднаннях малих, – де, за його спостереженнями, слугує джерелом лише безладу та прикростей.

За всіма цими міркуваннями, приватними та громадськими, разом узятими, – мій батько бажав хоч би що там було запросити акушера, – моя мати не бажала цього ні за що. Батько просив і благав її відмовитися цього разу від своєї прерогативи в цьому питанні й дозволити йому зробити для неї вибір; – мати, навпаки, наполягала на своєму привілеї вирішувати це питання самостійно – і не приймати ні від кого допомоги, як тільки від старої повитухи. – Що тут було робити батьку? Він вичерпав усю свою дотепність; – умовляв її на всі лади; – приводив свої аргументи в найрізноманітнішому світлі; – обговорював із нею питання як християнин, – як язичник, – як чоловік, – як батько, – як патріот, – як людина. – Мати на все відповідала тільки як жінка; – адже позаяк вона не могла ховатися в цьому бою за такими різноманітними ролями, – бій був нерівний: – семеро проти одного. – Що тут було робити матері? – На щастя, вона отримала деяке підкріплення в цій боротьбі (інакше поза сумнівом була б переможена) з боку досади, що лежала в неї на серці; це-то й підтримало її та дало їй можливість із таким успіхом відстояти свої позиції в суперечці з батьком, – що обидві сторони заспівали *Te Deum*.⁴¹ Словом, матері дозволено було запросити стару повитуху, – акушер же отримував дозвіл розпити в задній кімнаті пляшку вина з моїм батьком і дядьком Тобі Шенді, – за що йому належало заплатити п'ять гіней.

Закінчуючи цей розділ, я мушу зробити одне застереження моїм читачкам, – а саме: – нехай не визнають вони безумовно доведеним, на підставі двох-трьох слів, якими я випадково обмовився, – що я людина одружена. – Я згоден, що ніжне звернення *моя мила, мила Дженні*, – разом із деякими іншими розкиданими там і тут штрихами подружньої мудрості, цілком природно можуть збити з пантелику найнеупередженішого суддю на світі й схилити його до такого рішення. – Усе, чого я домагаюся в цій справі, мадам, так це суворой справедливості. Виявіть її й до мене, й до себе самої хоч би в тій мірі, – щоб не засуджувати мене заздалегідь і не складати про мене неправдивої думки, поки ви не матимете кращих доказів, аніж ті, які можуть бути нині подані проти мене. – Я зовсім не настільки марнословний чи безрозсудний, мадам, аби намагатися вселити вам думку, ніби моя мила, мила Дженні є моєю коханою; – ні, – це було б спотворенням мого істинного характеру за рахунок іншої крайності й створило б враження, ніби я користуюся свободою, на яку я, можливо, не можу претендувати. Я лише стверджую, що впродовж кількох томів ні вам, ні найпроникливішому розуму на світі ні за що не здогадатись, як справа йде насправді. – Немає нічого неможливого в тому, що моя мила, мила Дженні, незважаючи на всю ніжність цього звернення, доводиться мені дочкою. – Згадайте, – я народився у вісімнадцятому році. – Немає також нічого неприродного чи безглузлого в припущенні, що моя мила Дженні є моїм другом. – Другом! – Моїм другом. – Звичайно, мадам, дружба між двома статями може існувати й підтримуватися без... – Фі! Містер Шенді! – Без усякої іншої поживи, мадам, окрім того ніжного й солодкого почуття, яке завжди домішується до дружби між особами різної статі. Звольте, будь ласка, вивчити чисті й чутливі частини кращих французьких романів: – ви, напевно, будете вражені, мадам, коли побачите, як багато прикрашено там цютовливими виразами солодке почуття, про яке я маю честь говорити.

⁴¹ *Te Deum* (лат.) – «Тебе, Бога, хвалимо» – хвалебний гімн, що входить до християнського богослужіння, особливо широко – католицького.

Розділ XIX

Я скоріше взявся б розв'язати важку геометричну задачу, ніж пояснити, яким чином джентльмен такого неабиякого розуму, як мій батько, – що знався, як, мабуть, уже помітив читач, на філософії та нею цікавився, – а також мудро міркував про політику – і аж ніяк не невіглас (як це виявиться далі) у мистецтві сперечатися, – міг забрати собі в голову думку, настільки чужо ходячим уявленням, – що боюсь, як би читач, коли я про неї повідомлю його, не шпурнув зараз же книгу геть, якщо він хоч трохи холеричного темпераменту; не розреготався від душі, якщо він сангвінік; – і не піддав її з першого ж погляду цілковитому осуду, як дику і фантастичну, якщо він людина серйозної та похмурої вдачі. Думка ця стосувалася вибору та наречення християнськими іменами, від яких, на його думку, залежало значно більше, ніж те здатні зрозуміти поверхові уми.

Думка його в цьому питанні зводилася до того, що хорошим або поганим іменам, як він висловлювався, властивий особливий магічний вплив, який вони неминуче роблять на наш характер і на нашу поведінку.

Герой Сервантеса не міркував на цю тему з більшою серйозністю або з більшою упевненістю, – він не міг сказати про злі чари чаклунів, які порочили його подвиги, – або про ім'я Дульцінеї, що надавало їм блиску, – більше, ніж батько мій говорив про імена Трісмегіста або Архімеда, з одного боку, – чи про імена Ніки або Сімкін, з іншого. – Скільки Цезарів і Помпеїв, – говорив він, – зробилися гідними своїх імен лише через почерпнуте з них натхнення. І скільки невдах, – додавав він, – відмінно досягло успіху б у житті, якби їх моральні та життєві сили не були абсолютно пригнічені та знищені ім'ям Нікодема.

– Я ясно бачу, сер, по очах ваших бачу (чи по чому-небудь іншому, залежно від обставин), – говорив звичайно мій батько, – що ви не схильні погодитися з моєю думкою, – і точно, – вів далі він: – хто її ретельно не дослідив до самого кінця, – тому вона, не сперечаюся, видається скоріше фантастичною, ніж солідно обгрунтованою; – і все-таки, добродію мій (якщо наважуся спиратись на деяке знання вашого характеру), я щиро переконаний, що я мало чим ризикну, подавши справу на ваш розсуд, – не як стороні в цій суперечці, але як судді, – і довіривши його рішення вашому здоровому глузду та неупередженому розслідуванню. – Ви вільні від безлічі дріб'язкових забобонів, які прищеплюються вихованням більшості людей, маєте занадто широкий розум, аби заперечувати чию-небудь думку просто тому, що у неї немає достатньо прихильників. Вашого сина! – вашого улюбленого сина, – від м'якого й відкритого характеру якого ви так багато чекаєте, – вашого Біллі, сер! – хіба ви наважилися б коли-небудь назвати Іудою? – Хіба ви, дорогий мій, – говорив мій батько, найгрішнішим чином кладучи вам руку на груди, – тим м'яким і чарівним ріано, якого обов'язково вимагає *argumentum ad hominem*⁴² – хіба ви, коли б який-небудь хриstopродавець запропонував це ім'я для вашого хлопчика і підніс вам при цьому свій гаманець, хіба ви погодилися б на таку наругу над вашим сином? – Ах, Боже! – говорив він, підводячи догори очі, – якщо у мене правильне уявлення про ваш характер, сер, – ви на це не здатні; – ви б поставилися з обуренням до цієї пропозиції; – ви б із відразую шпурнули спокусу в обличчя спокусників.

Велич духу, явлена вашим вчинком, яким я захоплююсь, і виявлене вами в усій цій історії прекрасне презирство до грошей воістину благородні; – але вищої похвали гідний принцип, яким ви керувались, – а саме: ваша батьківська любов, у згоді з висловленою тут гіпотезою, підказала вам, що якби син ваш названий був Іудою, – то думка про мерзотну зраду, невід'ємна від цього імені, все життя супроводжувала б його, як тінь, і врешті-решт зробила б із нього скнару й негідника, незважаючи на ваш, сер, добрий приклад.

⁴² Доказ до особистості (*лат.*), тобто звернений до переконань і упереджень особи, якій хочуть що-небудь довести.

Я не зустрічав людину, здатну відбити цей аргумент. – Але ж якщо вже говорити правду про мого батька, – то він був просто-таки чарівний, як у розмовах своїх, так і в суперечках; – він був природжений оратор: Θεοδίδακτοζ.⁴³ – Переконливість, так би мовити, випереджала кожне його слово, елементи логіки та риторики були так гармонійно поєднані в нім, – і до того ж він так тонко відчував слабкості й пристрасті свого співрозмовника, – що сама Природа могла б свідчити про нього: «ця людина красномовна». Коротше кажучи, чи захищав він слабку чи сильну сторону питання, і в тому і в іншому випадку нападати на нього було небезпечно. – А тим часом, хоч як це дивно, він ніколи не читав ні Цицерона, ні Квінтіліана «De Oratore», ні Ісократу, ні Аристотеля, ні Лонгіна з давніх; – ні Фоссія, ні Скіоппія, ні Рама, ні Фарнебі з нових авторів;⁴⁴ – і, що ще більш дивно, жодного разу в житті не викресав він у думці своїй анінайменшої іскорки ораторських тонкощів хоч би швидким читанням Кракенторпа або Бургередиція, або якого-небудь іншого голландського логіка чи коментатора; він не знав навіть, у чому полягає відмінність між *argumentum ad ignorantiam*⁴⁵ і *argumentum ad hominem*; отже, я добре пам'ятаю, коли він привіз мене для зарахування в коледж Ісуса в ***, – гідний мій наставник і деякі члени цього вченого товариства справедливо вражені були, – що людина, яка не знає навіть назв своїх знарядь, здатна так вправно ними користуватися.

А користуватися ними у міру своїх сил батько мій змушений був безупинно; – адже йому доводилося захищати тисячу маленьких парадоксів комічного характеру, – велика частина яких, я в цьому переконаний, з'явилася спочатку як прості дивацтва на правах *vive la bagatelle*;⁴⁶ потішившись ними з півгодини і витончивши на них свою дотепність, він залишав їх до іншого разу.

Я висловлюю це не просто як гіпотезу або здогадку про виникнення та розвиток багатьох дивних переконань мого батька, – але щоб застерегти освіченого читача проти необачного прийому таких гостей, які, після багаторічного вільного й безперешкодного входу в наш мозок, – насамкінець вимагають для себе права там оселитися, – діючи іноді подібно до дріжджів, – але набагато частіше за способом ніжної пристрасті, яка починається з жартів, – а закінчується цілком серйозно.

Чи було те виявом дивацтва мого батька, – чи його здоровий глузд став наостанок жертвою його дотепності, – і якою мірою в багатьох своїх поглядах, нехай навіть дивних, він був абсолютно прав, – читач, дійшовши до них, вирішить сам. Тут же я стверджую тільки те, що у своєму погляді на вплив християнських імен, хоч би яким було його походження, він був серйозний; – тут він завжди залишався вірний собі; – тут він був систематичний і, подібно до всіх систематиків, готовий був зрушити небо і землю та все на світі перевернути для підкріплення своєї гіпотези. Словом, повторюю знову: – він був серйозний! – і тому втрачав всяке терпіння, бачачи, як люди, особливо високопоставлені, яким слід було б бути освіченішими, – виявляють стільки ж – а то і більше – легковажності й байдужості при виборі імені для своїх дітей, як при виборі кличок Понто або Купідон для своїх цуценят.

– Погана це манера, – говорив він, – і особливо в ній неприємне те, що з вибраним зловмисно або необачно паскудним ім'ям справа йде не так, як, скажімо, з репутацією людини, яка, коли вона забруднена, може бути потім обілена, – і рано чи пізно, якщо не за життя людини, то, принаймні, після її смерті, – так чи інакше відновлена в очах суспільства; але та пляма, – говорив він, – ніколи не змивається; – він сумнівався навіть, аби постанова парламенту могла тут що-небудь зробити. – Він знав не гірше за вас, що законодавча влада певною мірою повно-

⁴³ Навчений Богом (*грецьк.*).

⁴⁴ Тут перераховуються оратори й ті, хто писав про риторику в античному світі (з однією неточністю: автором «De Oratore» був не Квінтіліан, а Цицерон), а також філологи XVII – XVIII ст., які писали керівництва з риторики і граматики.

⁴⁵ Доказ, розрахований на нецтво (*лат.*)

⁴⁶ Хай живе дрібниця (*фр.*)

важна над прізвищами; – але з дуже вагомим міркувань, які він міг навести, вона ніколи ще не наважувалася, – говорив він, – зробити наступний крок.

Чудово, що хоча батько мій, внаслідок цієї думки, мав, як я вам говорив, найсильнішу пристрасть і відразу до деяких імен, – проте разом з ними існувала ще безліч імен, які були в його очах настільки позбавлені як позитивних, так і негативних якостей, що він ставився до них із цілковитою байдужістю. Джек, Дік і Том були іменами такого сорту; батько називав їх нейтральними, – стверджуючи без всякої іронії, що від сотворіння світу імена ці носило, принаймні, стільки ж негідників і дурнів, скільки мудрих і хороших людей, – так що, на його думку, впливи їх, як у разі рівних сил, які діють одна проти одної в протилежних напрямках, взаємно знищувалися; з цієї причини він часто заявляв, що вважає за ніщо таке ім'я. Боб, ім'я мого брата, теж належало до цього нейтрального розряду християнських імен, що дуже мало впливали як в той, так і в інший бік; і позаяк батько мій випадково перебував у Епсомі, коли воно було йому дане, – то він часто дякував Богу за те, що воно не виявилось гіршим. Ім'я Андрій було для нього чимось на зразок негативної величини в алгебрі, – воно було гірше, ніж нічого, – говорив батько. – Ім'я Вільям він ставив досить високо, – зате ім'я Нампс⁴⁷ він знову-таки ставив дуже низько, – а вже Нік, за його словами, було не ім'я, а чортзна-що.

Але з усіх імен на світі він відчував найбільш непереможну відразу до Трістрама; – не було у світі речі, про яку він мав би таку низьку і нищівну думку, як про це ім'я, – переконаний, що воно здатне виробити *in regum natura*⁴⁸ лише що-небудь украй посереднє та убоге; ось чому посеред суперечки на цю тему, в яку, до речі сказати, він частенько вступав, – він іноді раптом вибухав гарячою епіфонемою⁴⁹ або, вірніше, еротесисом,⁵⁰ підвищуючи на терцію, а часом і на цілу квінту свій голос, – і в лоб запитував свого супротивника, чи візьметься він стверджувати, що пам'ятає, – або читав коли-небудь, – або хоч би коли-небудь чув про людину, яка називалася б Трістрамом і зробила б що-небудь велике або гідне згадки? – Ні, – говорив він, – Трістрам! – Це річ неможлива.

Так що ж могло перешкодити моєму батькові написати книгу та оприлюднити цю свою ідею? Мало користі для тонкого спекулятивного розуму залишатися наодинці зі своїми думками, – йому неодмінно потрібно дати їм вихід. – Якраз це і зробив мій батько: – в шістнадцятому році, тобто за двароки до мого народження, він засів за дисертацію, присвячену слову *Трістрам*, – у якій з великою прямою та скромністю викладав мотиви своєї граничної відрази до цього імені.

Зіставивши цю розповідь із титульним аркушем моєї книги, – прихильний читач хіба не пожаліє від душі мого батька? – Бачити методичного й добромисного джентльмена, що дотримується старанно хоча і дивних, – проте ж нешкідливих поглядів, – такою жалюгідною іграшкою ворожих сил; – побачити його на арені поверженим серед усіх його тлумачень, систем і бажань, перекинутих і розладнаних, – спостерігати, як події увесь час обертаються проти нього, – і притому таким рішучим і жорстоким чином, начебто вони були навмисно задумані та спрямовані проти нього, щоб поглимитися над його умоглядами! – Словом, бачити, як така людина на схилі віку, погано пристосована до знегод, десять разів на день терпить муку, – десять разів на день називає довгожданим дитя своє ім'ям Трістрам! – Сумні два склади! Вони звучали для його слуху в унісон із простаком і будь-яким іншим лайливим словом. – Присягаюся його прахом, – якщо дух злості знаходив коли-небудь задоволення в тому, щоб розладну-

⁴⁷ Нампс – зменшувальне від Хамфрі і водночас англійською «бовдур»; Нік – зменшувальне від Ніколас і водночас англійською «чорт».

⁴⁸ Природна річ (лат.).

⁴⁹ Епіфонема – вживання пояснювального або окличного речення після стверджувального з тим самим загальним змістом для надання першому більшій ваги.

⁵⁰ Еротесис – риторичне питання.

вати плани смертних, – так саме в цьому випадку; – і коли б не та обставина, що мені необхідно народитися, перш ніж бути охрещеним, то я цю ж хвилину розповів би читачеві, як це сталося.

Розділ XX

– Як могли ви, мадам, бути настільки неуважні, читаючи останній розділ? Я вам сказав у ньому, що моя мати не була папісткою.⁵¹ – Папісткою! Ви мені не говорили нічого подібного, сер. – Мадам, дозвольте мені повторити ще раз, що я це сказав настільки ясно, наскільки можна сказати таку річ за допомогою недвозначних слів. – У такому разі, сер, я, ймовірно, пропустила сторінку. – Ні, мадам, – ви не пропустили жодного слова. – Значить, я проспала, сер. – Моє самолюбство, мадам, не може надати вам цю лазівку. – У такому разі, оголошую, що я зовсім нічого не розумію в цій справі. – Якраз це я і ставлю вам у провину і в покарання вимагаю, щоб ви зараз же повернулися назад, тобто, дійшовши до найближчої точки, перечитали весь розділ заново.

Я призначив цій пані таке покарання не з капризу або жорстокості, а з найкращих намірів, і тому не вибачатимуся перед нею, коли вона закінчить читання. – Потрібно боротися з поганою звичкою, властивою тисячам людей, окрім цієї пані, – читати, не думаючи, сторінку за сторінкою, більше цікавлячись пригодами, ніж прагнучи почерпнути ерудицію та знання, які неодмінно має дати книга такого розмаху, якщо її прочитати як слід. – Розум потрібно привчити серйозно розмірковувати під час читання й робити цікаві висновки із прочитаного; саме через цю звичку Пліній Молодший⁵² стверджує, що «ніколи йому не доводилося читати настільки погану книгу, щоб він не витягнув із неї якої-небудь користі». Історії Греції та Риму, прочитані без належної серйозності й уваги, – принесуть, я стверджую, менше користі, ніж історія «Паризма» і «Паризмена»⁵³ чи «Сімох англійських героїв», прочитані вдумливо.

– Але тут з'являється моя люб'язна пані. – Що ж, перечитали ви ще раз цей розділ, як я вас просив? – Перечитали; і при цьому вторинному читанні ви не виявили місця, що допускає такий висновок? – Жодного схожого слова! – У такому разі, мадам, звольте гарненько розмірковувати над передостаннім рядком цього розділу, де я беру на себе сміливість сказати: «Мені необхідно народитися, перш ніж бути охрещеним». Якби моя мати була папісткою, мадам, у цій умові не було б ніякої потреби.⁵⁴

Жахливе нещастя для моєї книги, а ще більше для літературного світу взагалі, перед горем якого тьмяніє моє власне горе, – що цей паскудненький свербіж за новими відчуттями в усіх галузях так глибоко впровадився в наші звички та звичаї, – і ми настільки заклопотані тим, аби трохи краще задовольнити цю нашу ненаситну жадібність, – що знаходимо смак тільки в найгрубіших і найчуттєвіших частинах літературного твору; – тонкі натяки та хитромудрі наукові повідомлення відлітають догори, як духи; – ваговита мораль опускається вниз, – і як ті, так і ця пропадають для читачів, мовби продовжуючи залишатися на дні чорнильниці.

Мені б хотілося, щоб мої читачі-чоловіки не пропустили безліч забавних і цікавих місць, на зразок того, на якому була спіймана моя читачка. Мені б хотілося, щоб цей приклад подіяв

⁵¹ Папістка – тобто католичка.

⁵² Пліній Молодший – Гай Пліній Цецилій Секунд (62 – бл. 114) – римський політичний діяч, письменник, адвокат.

⁵³ «Паризма» і «Паризмена» – романи англійського письменника Е.Форда.

⁵⁴ Римські церковні обряди приписують у небезпечних випадках хрещення дитини до її народження, – але за умови, щоб яка-небудь частина тіла немовляти була видима тому, хто хрестить. – Однак доктори Сорбонни на нараді, що відбувалася 10 квітня 1733 року, – розширили повноваження повитух, ухваливши, що навіть якби не показалося жодної частини тіла немовляти, – хрещення все ж таки має бути здійснено над ним за допомогою впорскування – *par le moyen d'une petite canule*, – тобто шприца. – Вельми дивно, що святий Фома Аквінат, голова якого так добре була пристосована як для зав'язування, так і для розв'язування вузлів схоластичного богослов'я, – змушений був, після того як на розв'язування цієї задачі було покладено стільки зусиль, – насамкінець відмовитися від неї, як від другої *chose impossible*. – *Infantes in maternis uteris existentes* (під святого Фоми) *baptizari possunt nullo modo* [Діти, що перебувають в череві матері, ніяким способом не можуть бути охрещені (лат.).]. – Ах, Фома, Фома! Якщо читач цікавиться познайомитися з питанням про хрещення за допомогою впорскування, як його подано було докторами Сорбонни, – разом із їх обговоренням його, то він знайде це у додатку до цього розділу. – Л. Стерн.

– і щоб усі добрі люди, як чоловічої, так і жіночої статі, почерпнули звідси урок, що під час читання потрібно мізкувати.

Mémoire, présente à Messieurs

les Docteurs

de Sorbonne⁵⁵

Un Chirurgien Accoucheur représente à Messieurs les Docteurs de Sorbonne, qu'il y a des cas, quoique très rares, où une mère ne sauroit accoucher, et même où l'enfant est tellement renfermé dans le sein de sa mère, qu'il ne fait paroître aucune partie de son corps, ce qui seroit un cas, suivant le Rituels, de lui conférer, du moins sous condition, le baptême. Le Chirurgien, qui consulte, prétend, par le moyen d'une petite canule, de pouvoir baptiser immédiatement l'enfant, sans faire aucun tort à la mère. – Il demande si ce moyen, qu'il vient de proposer, est permis et légitime, et s'il peut s'en servir dans les cas qu'il vient d'exposer.

Réponse

Le Conseil estime, que la question proposée souffre de grandes difficultés. Les Théologiens posent d'un cote pour principe, que le baptême, qui est une naissance spirituelle, suppose une première naissance; il faut être né dans le monde, pour renaître en Jesus Christ, comme ils l'enseignent. S. Thomas, 3 part, quaest. 88, art. 11, suit cette doctrine comme une vérité constante; l'on ne peut, dit ce S. Docteur, baptiser les enfans qui sont renfermés dans le sein de leurs mères; et S. Thomas est fonde sur ce, que les enfans ne sont point nés, et ne peuvent être comptés parmi les autre hommes; d'où il conclue, qu'ils ne peuvent être l'objet d'une action extérieure, pour recevoir par leur ministère les sacremens nécessaires au salut: *Pueri in maternis uteris existentes nondum prodierunt in lucem, ut cum aliis hominibus vitam ducant; unde non possunt subjici actioni humanae, ut per eorum ministerium sacramenta recipiant ad salutem.* Les rituels ordonnent dans la pratique ce que les théologiens ont établi sur les mêmes matières; et ils deffendent tous d'une manière uniforme, de baptiser les enfans qui sont renfermes dans le sein de leurs meres, s'ils ne font paroître quelque partie de leurs corps. Le concours des théologiens et des rituels, qui sont les règles des diocèses, paroît former une autorité qui termine la question présenté; cependant le conseil de conscience considerant d'un côté, que le raisonnement des théologiens est uniquement fonde sur une raison de convenance, et que la deffense des rituels suppose que l'on ne peut baptiser immédiatement les enfans ainsi renfermés dans le sein de leurs mères, ce qui est contre la supposition présenté; et d'une autre côté, considerant que les mêmes théologiens enseignent, que l'on peut risquer les sacremens que Jesus Christ a établis comme des moyens faciles, mais nécessaires pour sanctifier les hommes; et d'ailleurs estimant, que les

⁵⁵ Vide Deventer. Paris Edit. In 4to, 1734, p. 366. – Л. Стерн. Див. Девентер, Париж, вид-во ін. – кварто, 1734 р., стор. 366.

enfants enfermés dans le sein de leurs mères pourroient être capables de salut, parce qu'ils sont capables de damnation; – pour ces considerations, et en égard à l'exposé, suivant lequel on assure avoir trouvé un moyen certain de baptiser ces enfans ainsi renfermés, sans faire aucun tort a la mère, le Conseil estime que l'on pourroit se servir du moyen proposé, dans la confiance qu'il a, que Dieu n'a point laissé ces sortes d'enfans sans aucun secours, et supposant, comme il est exposé, que le moyen dont il s'agit est propre à leur procurer le baptême; cependant comme il s'agiroit en autorisant la pratique proposée, de changer une règle universellement établie, le Conseil croit que celui qui consulte doit s'adresser à son évêque, et à qui il appartient de juger de l'utilité et du danger du moyen proposé, et comme, sous le bon plaisir de l'évêque, le Conseil estime qu'il faudroit recourir au Pape, qui a le droit d'expliquer les règles de l'église, et d'y déroger dans le cas, où la loi ne sçauroit obliger, quelque sage et quelque utile que paroisse la manière de baptiser dont il s'agit, le Conseil ne pourroit l'approuver sans le concours de ces deux autorités. On conseille au moins a celui qui consulte, de s'adresser à son évêque, et de lui faire part de la présente décision, afin que, si le prélat entre dans les raisons sur lesquelles les docteurs sous-signés s'appuyent, il puisse être autorisé dans le cas de nécessité, où il risqueroit trop d'attendre que la permission fût demandée et accordée d'employer le moyen qu'il propose si avantageux au salut de l'enfant. Au reste, le Conseil, en estimant que l'on pourroit s'en servir, croit cependant, que si les enfans dont il s'agit, venoient au monde, contre l'espérance de ceux qui se seroient servis du même moyen, il seroit nécessaire de le baptiser sous condition, et en cela le Conseil se conforme à tous les rituels, qui en autorisant le baptême d'un enfant qui fait paroître quelque partie de son corps, enjoignent néanmoins, et ordonnent de le baptiser sous condition, s'il vient heureusement au monde.

Délibéré en Sorbonne, le 10 Avril, 1733.

A Le Moyne, L. De Romigny, De Marcilly ⁵⁶.

Містер Трістрам Шенді, засвідчуючи свою повагу панам ле Муану, де Роміньї й де Марсільї, сподівається, що всі вони добре опочивали вночі після такої стомливої наради. – Він запитує, чи не буде простіше й надійніше всіх гомункулів охрестити єдиним махом, сподіваючись на щастя, за допомогою впорскування, негайно після церемонії одруження, але до його завершального акту; – за умови, як і в наведеному вище документі, щоб кожен із гомункулів, якщо самопочуття його буде добре і він благополучно з'явиться потім на світ, був би охреще-

⁵⁶ *Доповідна записка, подана панам докторам Сорбонни.* Такий собі лікар-акушер доповідає панам докторам Сорбонни, що бувають випадки, щоправда дуже рідкісні, коли мати не в змозі народити, – і буває навіть, що немовля таке закупорене в череві своєї матері, що не показує жодної частини свого тіла, в таких випадках, згідно з церковними статутами, було б дозволено річчю здійснити над ним хрещення, принаймні умовно. Практик-лікар стверджує, що за допомогою шприца можна безпосередньо хрестити немовля без усякої шкоди для матері. – Він запитує, чи є запропонований ним засіб дозволеним і законним і чи може він ним користуватися в викладених вище випадках? *Відповідь.* Рада вважає, що запропоноване питання пов'язане з великими труднощами, Богослови беруть, з одного боку, за принцип, що хрещення, яке є народженням духовним, має передумовою народження первісне; згідно з їх ученням, треба народитися на світ, аби відродитися в Ісусі Христі. Св. Фома, 3-тя частина, пит. 88, ст. 11, додержується цього вчення як незаперечної істини: не можна, – говорить сей учений, сей святий доктор, – хрестити немовлят, які містяться у череві матері; св. Фома спирається на те, що ненароджені немовлята не можуть бути примислені до людей; звідки він робить висновок, що вони не можуть бути предметом зовнішнього впливу, щоб приймати через посередництво інших людей таїнства, необхідні для спасіння. «Немовлята, що в череві матері перебувають, іще не з'явилися на світ, аби вести життя з іншими людьми, а від того вони не можуть зазнавати впливу людей і через їх посередництво приймати таїнство для спасіння». Церковні статuti приписують на практиці те, що визначено богословами (відносно цих речей), а останні всі однаково забороняють хрестити немовлят, які містяться в череві матері, якщо не можна було побачити яку-небудь частину їх тіла. Одностайність богословів і церковних статутів, які вважають за правило в єпархіях, становить такий авторитет, що ним, очевидно, вирішується це питання. Однак ж Духовна рада, беручи до уваги, з одного боку, що міркування богословів спирається

ний знову (sous condition⁵⁷ – і, крім того, ухвалити, що операцію буде здійснено (а це містер Шенді вважає за можливе) par le moyen d'une petite canule i sans faire aucun tort au père.⁵⁸

⁵⁷ Умовно (*фр.*).

⁵⁸ За допомогою шприца й не завдаючи шкоди батькові (*фр.*).

Розділ XXI

– Цікаво знати, що це за шум і метушня в них нагорі, – мовив мій батько, звертаючись після півторагодинного мовчання до дядька Тобі, – який, треба вам сказати, сидів по інший бік каміна, посмалюючи ввесь час свою люльку в німому спогляданні нової пари чорних плисових штанів, які красувалися на нім. – Що у них там діється, братику? – сказав мій батько. – Ми ледве можемо чути один одного.

– Я гадаю, – відповів дядько Тобі, виймаючи при цих словах із рота люльку та вдаряючи двічі-тричі голівкою об ніготь великого пальця лівої руки, – я гадаю... – сказав він. – Але, щоб ви правильно зрозуміли думки дядька Тобі про цей предмет, вас треба спершу трохи познайомити з його характером, контури якого я вам зараз накидаю, після чого розмова між ним і моїм батьком може благополучно тривати.

– Скажіть, як називалася людина, – я пишу так квапливо, що мені ніколи ритися в пам'яті або в книгах, – що вперше зробила спостереження, «що погода і клімат у нас украй непостійні»? Хоч хто б вона була, а спостереження її абсолютно правильне. – Але висновок із нього, а саме «що цій обставині завдячуємо ми такою різноманітністю дивних і смішних характерів», – належить не їй; – він зроблений був іншою людиною, принаймні, років півтора по тому. Далі, що цей багатий склад самобутнього матеріалу є істинною і природною причиною величезної переваги наших комедій над французькими й усіма взагалі, які були або могли бути написані на континенті, – це відкриття вироблене було лише в середині правління короля Вільгельма,⁵⁹ – коли великий Драйден⁶⁰ (якщо не помиляюся) щасливо напав на нього в одній зі своїх довгих передмов. Щоправда, наприкінці правління королеви Анни⁶¹ великий Аддісон⁶² узяв його під своє заступництво і повніше подав публіці в двох-трьох номерах свого «Глядача»; але само відкриття належало не йому. – Потім, по-четверте і по-останнє, спостереження, що вищевідзначена дивна безладність нашого клімату, яка породжує таку дивну безладність наших характерів, – певним чином нас винагороджує, даючи нам матеріал для веселої розваги, коли погода не дозволяє виходити з дому, – це спостереження моє власне, – воно було проведене мною в дощову погоду сьогодні, 26 березня 1759 року, між дев'ятою та десятою годинами ранку.

Таким-то чином, – таким-то чином, мої співробітники й товариші на великому полі нашої освіти, жнива якого зріють на наших очах, – таким-то чином, повільними кроками випадкового приросту, наші фізичні, метафізичні, фізіологічні, полемічні, навігаційні, математичні, енігматичні, технічні, біографічні, драматичні, хімічні й акушерські знання, з п'ятдесятьма іншими їх галузями (більшість яких, подібно до перерахованих, закінчуються на *ичні*), протягом двох з гаком останніх століть поступово виповзали на ту *ἀρχή*⁶³ своєї досконалості, від якої, якщо дозволено судити за їх успіхами протягом останніх семи років, ми, напевно, вже недалеко.

Коли ми її досягнемо, то, треба сподіватися, покладено буде край усякому писанню, – а припинення писання покладе край усякому читанню: – що з часом, – як *війна народжує бідність, а бідність – мир*, – слід покласти край усяким наукам; а потім – нам доведеться почи-

⁵⁹ Вільгельм III Оранський, король Англії та Шотландії (роки правління 1689–1702).

⁶⁰ Джон Драйден (1631–1700) – англійський драматург. Англії період між 1660 і 1700 рр. називають «віком Драйдена».

⁶¹ Королева Анна – королева Англії і Шотландії з 1702 року, з 1707-го і до 1714 р. – об'єднаної Великої Британії.

⁶² Великий Аддісон – Джозеф Аддісон (1672–1719), нині відомий передусім як журналіст-нарисовець (у співавторстві з Р. Стилем). «Глядач» («The Spectator») – назва одного з їхніх журналів, видавався у 1711–1714 рр.

⁶³ Вершину (грецьк.).

нати все спочатку; чи, іншими словами, ми виявимося на тому самому місці, з якого рушили в дорогу.

– Щасливий, тричі щасливий час! Я б тільки бажав, аби епоха мого зачаття (а також образ і спосіб його) була трохи іншою, – або щоб її можна було без якої-небудь незручності для мого батька чи моєї матері відстрочити на двадцять – двадцять п'ять років, коли перед письменниками, треба гадати, відкриються деякі перспективи у літературному світі.

Але я забув про мого дядька Тобі, якому довелося весь цей час витрушувати попіл зі своєї люльки.

Склад його душі був особливий, що робить честь нашій атмосфері; я без усякого вагання відніс би його до першокласних її продуктів, якби в нім не проступало надто багато яскраво виражених рис фамільної схожості, які показували, що своєрідність його характеру була зумовлена більше кров'ю, ніж вітром чи водою, або якими-небудь їх видозмінами і поєднаннями. У зв'язку з цим мене часто вражало, чому батько мій, небезпідставно помічаючи деякі дивацтва в моїй поведінці, коли я був маленьким, – жодного разу не спробував дати їм таке пояснення; адже вся без винятку родина Шенді складалася з диваків; – я маю на увазі його чоловічу частину, – бо жіночі його представниці були зовсім позбавлені характеру, – за винятком, однаке, моєї двоюрідної тітки Діни, яка, років шістдесят тому, вийшла заміж за кучера і прижила від нього дитину; із цього приводу батько мій, у згоді зі своєю гіпотезою про імена, не раз говорив: нехай вона подякує своїм хрещеним таткам і матусям.

Може здатися дуже дивним, – адже загадувати загадки читачеві зовсім не в моїх інтересах, і я не маю наміру примушувати його сушити собі голову над тим, як могло статися, що така подія й через стільки років не втратила своєї сили і здатна була порушувати мир і сердечну згоду, що панували в усіх інших стосунках між моїм батьком і дядьком Тобі. Здавалося, що нещастя це, вибухнувши над нашою сім'єю, незабаром виснажить і вичерпає свої сили – як це зазвичай і буває. – Але в нас ніколи нічого не робилось, як у інших людей. Можливо, в той самий час, коли це скоїлось, у нас було яке-небудь інше нещастя; але оскільки нещастя посиляються для нашого блага, а назване нещастя не принесло *сім'ї Шенді* нічогоісінько хорошого, то воно, можливо, причаїлося в очікуванні сприятливої хвилини і обставин, які надали б йому нагоду прислужитися. – Зауважте, що я тут зовсім нічого не вирішую. – Мій метод завжди полягає в тому, щоб указувати допитливим читачам різні шляхи дослідження, по яких вони могли б дістатися витоків подій, що їх я торкаюся; – не педантично, подібно до шкільного вчителя, і не в рішучій манері Тацита,⁶⁴ який так мудрить, що збиває з пантелику і себе й читача, – але з послужливою скромністю людини, що поставила собі єдину мету, – допомагати допитливим умам. – Для них я пишу, – і вони читатимуть мене, – якщо мислимо припустити, що читання таких книг утримається дуже довго, – до кінця століття.

Отже, питання, чому цей привід для засмучень не втратив своєї сили для мого батька і дядька, я залишаю невирішеним. Але як і в якому напрямі він діяв, перетворившись на причину суперечок між ними, це я можу пояснити з великою точністю. От як була справа.

Мій дядько, Тобі Шенді, мадам, був джентльмен, який, разом із доброчесностями, зазвичай властивими людині бездоганної прямої й чесності, – мав іще, і притому в найвищій мірі, одну, рідко, а то і зовсім не вміщувану до списку доброчесностей: то була надмірна, нечувана природна соромливість: – втім, слово *природна* буде тут відповідним із тієї причини, що я не маю права наперед вирішувати питання, про яке незабаром піде мова, а саме: чи була ця соромливість природною, чи набутою. – Але хоч яким би шляхом вона дісталася дядькові Тобі, це все ж була соромливість у найістиннішому сенсі; притому, мадам, не відносно слів, бо, як на лихо, він мав у розпорядженні вкрай обмежений їх запас, – але в справах; і ця соромливість була йому властива в такій мірі, вона піднімалася в нім до такої висоти, що майже дорівнювала,

⁶⁴ Тацит (бл. 56 – бл. 117) – римський історик.

якщо тільки це можливо, соромливості жінки: тій жіночій вимогливості, мадам, тій внутрішній охайності розуму та уяви, властивій вашій статі, яка вселяє нам таку глибоку повагу до неї.

Ви, можливо, подумаете, мадам, що дядько Тобі почерпнув цю соромливість із її джерела; – що він провів велику частину свого життя в спілкуванні з вашою статтю і що ґрунтовне знання жінок і нестримне наслідування таких прекрасних зразків – створили в нім цю привабливу рису вдачі.

Я бажав би, щоб так воно й було, а проте, за винятком своєї невістки, дружини мого батька та моєї матері, – дядько Тобі навряд чи обмінявся з прекрасною статтю трьома словами за три роки. Ні, він набув цю якість, мадам, завдяки удару. – Удару! – Так, мадам, він нею завдачував удару каменем, зірваним ядром із бруствера одного рогаля при облозі Намюра,⁶⁵ що попав просто в пах дядькові Тобі. Яким чином удар каменем міг вчинити таку дію? О, це довга і цікава історія, мадам; – але якби я надумався вам її викладати, то вся розповідь моя почала б спотикатися на всі чотири ноги, – я її зберігаю як епізод на майбутнє, і кожную обставину, що відноситься до неї, буде в належному місці сумлінно вам викладено. – А доти я не маю права зупинятися на ній детальніше або сказати що-небудь ще крім уже сказаного, а саме – що дядько Тобі був джентльмен безприкладної соромливості, яка ще ніби тоншала і загострювалася жаром скромної сімейної гордості, що не згасав, – і обидва ці почуття були такі сильні в нім, що він не міг без найбільшого хвилювання чути які-небудь розмови про пригоду з тіткою Діною. Щонайменшого натяку на неї бувало достатньо, щоб кров кинулася йому в обличчя, – коли мій батько розводився на цю тему у випадковому товаристві, що йому часто доводилося робити для пояснення своєї гіпотези, – це злочасне псування однієї з прекрасних гілок нашої сім'ї було як ніж у серці дядька Тобі з його перебільшеним почуттям честі й соромливістю: часто він у неймовірному замішанні відводив мого батька убік, картав його і говорив, що готовий віддати йому все на світі, аби тільки він залишив цю історію у спокої.

Батько мій, я певен, почував до дядька Тобі найнепідробнішу ніжну любов, яка бувала коли-небудь у одного брата до іншого, і, щоб заспокоїти серце дядька Тобі в цьому або в іншому відношенні, охоче зробив би все, що один брат може розумно зажадати з боку іншого. Але виконати це прохання було вище за його сили.

– Батько мій, як я вам сказав, був у повному розумінні слова філософ, – теоретик, – систематик; і пригода з тіткою Діною була фактом таким же важливим для нього, як зворотний хід планет для Коперника. Відхилення Венери від своєї орбіти зміцнили Коперникову систему, названу так за його іменем, а відхилення тітки Діни від своєї орбіти зробили таку ж послугу зміцненню системи мого батька, яка, сподіваюся, віднині на його честь завжди називатиметься *Шендієвою системою*.

В усякому разі, інша сімейна ганьба викликала б у батька мого, наскільки мені відомо, таке ж гостре почуття сорому, як і в інших людей, – і ні він, ні, вважаю, Коперник не розголошили б помічені ними дивацтва й не привернули б до них нічиєї уваги, якби не вважали себе зобов'язаним зробити це з поваги до істини. – *Amicus Plato*,⁶⁶ – говорив звичайно мій батько, тлумачачи свою цитату, слово за словом, дядькові Тобі, – *amicus Plato* (тобто Діна була моєю тіткою), *sed magis amica veritas*⁶⁷ – (але істина моя сестра).

Ця несхожість характерів мого батька і дядька була джерелом безлічі сутичок між братами. Один із них терпіти не міг, щоб при нім розповідали про цю сімейну ганьбу, – а інший не пропускав майже жодного дня без того, щоб так чи інакше не натякнути на неї.

– Заради Бога, – вигукував дядько Тобі, – й заради мене й заради всіх нас, дорогий братику Шенді, – залиште ви у спокої цю історію з нашою тіткою і не тривожте її праху; – як можете

⁶⁵ Облога Намюра – фландрської фортеці Намюр французькими військами у війні з Англією та Голландією в 1692 р.

⁶⁶ Платон – мені друг (*лат.*).

⁶⁷ Але ще більший друг мені істина (*лат.*).

ви, – як можете ви бути таким бездушним і безжальним до доброї слави нашої сім'ї? – Що таке для гіпотези слава сім'ї, – відповідав зазвичай мій батько. – І навіть, якщо вже на те пішло, – що таке саме життя сім'ї? – Життя сім'ї! – вигукував тоді дядько Тобі, відкидаючись на спинку крісла і підводячи догори руки, очі й одну ногу. – Так, життя, – повторював мій батько, відстоюючи своє твердження. – Скільки тисяч таких життів щорічно терплять крах (принаймні, в усіх цивілізованих країнах) – і ставляться ні в що, цінюються не більше, ніж повітря, – при змаганні в гіпотезах. – На мій нехитрий погляд, – відповідав дядько Тобі, – кожен такий випадок є пряме вбивство, хоч хто б його зробив. – Ось у цьому ж бо й полягає ваша помилка, – заперечував мій батько, – бо *in foro scientiae*⁶⁸ не існує ніяких убивств, є тільки смерть, братику.

На це дядько Тобі, махнувши рукою на всякі інші аргументи, насвистував тільки півдюжини тактів Ліллібуллєро.⁶⁹ – Треба вам сказати, що це був звичайний канал, через який випаровувалося його збудження, коли що-небудь обурювало або вражало його, – особливо ж, коли висловлювалося судження, яке він вважав верхом безглуздості.

Оскільки жоден із наших логіків або їх коментаторів, наскільки я можу пригадати, не визнав потрібним дати назву цьому особливому аргументу, – я беру тут на себе сміливість зробити це сам, із двох міркувань. По-перше, щоб уникнути всякої плутанини в суперечках, його завжди можна було так само ясно відрізнити від усіх інших аргументів, ніби *argumentum ad verecundiam*, *ex absurdo*, *ex fortiori*⁷⁰ і будь-якого іншого аргументу, – і, по-друге, щоб діти дітей моїх могли сказати, коли голова моя спочиватиме в могилі, – що голова їх вченого дідуся працювала колись так само плідно, як і голови інших людей, що він придумав і великодушно вніс до скарбниці *Ars logica*⁷¹ назву для одного з найнеспростовніших аргументів у науці. Коли метою суперечки буває скоріше привести до мовчання, ніж переконати, то вони можуть додати, якщо їм завгодно, – і для одного з кращих аргументів.

Отже, я цим суворо наказую і велю, щоб аргумент цей відомий був під відмітним найменуванням *argumentum fistulatorium*⁷² і ніяк не інакше – і щоб він ставився віднині в ряд з *argumentum baculinum*⁷³ і *argumentum ad crumenam*⁷⁴ і завжди трактувався в одному розділі з ними.

Що стосується *argumentum tripodium*,⁷⁵ який вживається виключно жінками проти чоловіків, і *argumentum ad rem*,⁷⁶ яким, навпаки, користуються тільки чоловіки проти жінок, – то оскільки їх обох по совісті достатньо для однієї лекції, – і позаяк, до того ж, один із них є кращою відповіддю на другий, – нехай вони теж будуть відособлені й викладаються окремо.

⁶⁸ Перед судом науки (*лат.*).

⁶⁹ Ліллібуллєро – британський військовий марш, відомий з часів громадянської війни в Англії (1642–1651), муз. Генрі Персела.

⁷⁰ Доказ до совісності, приведення до безглуздості, необхідність визнати сильніший доказ (*лат.*).

⁷¹ Мистецтво логіки (*лат.*).

⁷² Свистальний довід (*лат.*).

⁷³ Паличний довід (*лат.*).

⁷⁴ Довід за допомогою гаманця (*лат.*).

⁷⁵ Довід таганом (*лат.*).

⁷⁶ Речовий довід (*лат.*).

Розділ XXII

Учений єпископ Холл, – я маю на увазі знаменитого доктора Джозефа Холла, що був єпископом Ексетерським за правління короля Якова Першого,⁷⁷ – говорить нам в одній зі своїх Декад, якими він завершує «Божественне мистецтво роздуму», надруковане в Лондоні 1610 року Джоном Білом, який мешкає в Олдерсгейт-стріт, що немає нічого огиднішого за самовихваляння, і я абсолютно з ним згоден.

Але з іншого боку, якщо вам у чомусь вдалося досягти досконалості й ця обставина ризикує залишитися непоміченою, – я вважаю, що так же огидно позбутися почесності й зійти в могилу, забравши таємницю свого мистецтва.

Я перебуваю якраз у такому становищі.

Бо в цьому довгому відступі, до якого я випадково був залучений, так само як і в усі мої відступи (за єдиним винятком), є одна тонкість відступального мистецтва, достоїнства якого, боюся, досі уникали уваги мого читача, і не через брак прозорливості в нього, а тому, що цю чудову рису зазвичай не шукають і не припускають знайти у відступах: – полягає вона в тому, що хоча всі мої відступи, як ви бачите, правильні, чесні відступи – і хоча я ухиляюся від мого предмета не менше і не рідше, ніж будь-який великобританський письменник, – однак я завжди прагну влаштуватися так, аби головна моя тема не стояла без руху за моєї відсутності.

Так, наприклад, я тільки зібрався було накидати вам основні риси вкрай химерної вдачі дядька Тобі, – як наткнувся на тітку Діну і кучера, які відвели нас за декілька мільйонів миль, у саме осереддя планетної системи. Незважаючи на це, ви бачите, що окреслення характеру дядька Тобі потихеньку тривало весь цей час; звичайно, проводилося воно не в основних своїх лініях, – це було б неможливо, – зате попутно, там і тут, намічалися деякі інтимні рисочки та легкі штришки, так що тепер ви вже набагато краще знайомі з дядьком Тобі, ніж раніше.

Завдяки такій будові вся внутрішня механіка мого твору дуже своєрідна: в ній узгоджено діють два протилежні рухи, що вважалися дотепер несумісними. Словом, твір мій відступальний, але й поступальний в один і той же час.

Ця обставина, сер, зовсім не схожа на добове обертання землі навколо своєї осі, що здійснюється одночасно з поступальною ходою по еліптичній орбіті, яка, здійснюючись у річному кругообігу, приводить із собою приємну різноманітність і зміну пір року; втім, мушу признатися, думка моя дістала поштовх саме звідси, – як, мені здається, й усі найбільші з прославлених наших винаходів і відкриттів породжені були такими ж буденними явищами.

Відступи, безперечно, подібні до сонячного світла; – вони становлять життя і душу читання. – Вилучіть їх, наприклад, із цієї книги, – вона втратить усяку ціну: – холодна, безпросвітна зима запанує на кожній її сторінці; віддайте їх авторові, й він виступає, як жених, – усім привітно всміхається, дбає про різноманітність страв і не дає зменшитись апетиту.

Усе мистецтво в тому, щоб уміло їх зготувати і подати так, аби вони слугували для вигоди не лише читача, але й письменника, беспорядність якого в цьому предметі воістину гідна жалості: адже варто йому тільки почати відступ, – і миттєво весь його твір зупиняється як укопаний, – а коли він рушить вперед із головною своєю темою, – тоді кінець усім його відступам.

– Нічого не варта така робота. Ось чому я, як ви бачите, із самого початку так перетасував основну тему і привхідні частини мого твору, так переплів і переплутав відступальні й поступальні рухи, зачепивши одне колесо за інше, що машина моя весь час працює вся цілком і, що важливіше за все, пропрацює так іще років сорок, якщо подавцеві здоров'я охота буде дарувати мені на такий термін життя й хороший настрій.

⁷⁷ Яків (Джеймс) Перший – перший з шотландської династії Стюартів король Англії (1603–1625) і король Шотландії (1567–1625), де він правив під іменем Якова (Джеймса) VI.

Розділ XXIII

Я відчуваю сильну схильність почати цей розділ найбезглуздішим чином і не маю наміру ставити перешкод своїй фантазії. Ось чому приступаю я так:

Якби в людські груди вправлено було скло, згідно з пропозицією лукавого критика Мома,⁷⁸ – то звідси, поза сумнівом, вплив би, по-перше, той безглуздий висновок, – що навіть наймудріші й найважливіші з нас мусили б до кінця життя платити тією або іншою монетою віконний збір.⁷⁹

І, по-друге, що для ознайомлення з чиїм-небудь характером нічого більше не вимагалося б, як, узявши портшез, потихеньку проїхати до місця спостереження, як ви б проїхали до прозорого вулика, – заглянути в скельце, – побачити в цілковитій голизні людську душу, – постежити за всіма її рухами, – всіма її таємними задумами, – прослідкувати всі її дивацтва від самого їх зародження і до повного дозрівання, – підстергти, як вона на волі скаче й пустує; після чого, приділивши трохи уваги більш чинній її поведінці, що природно змінює такі пориви, – взяти перо й чорнило і зберегти на папері виключно лише те, що ви побачили й можете клятвено підтвердити. – Але на нашій планеті письменник не має цієї переваги, – на Меркурії вона (ймовірно) у нього є, можливо навіть, він там поставлений у ще вигідніші умови; – адже страшенна спека на цій планеті, що виникає від її близького сусідства з сонцем і перевершує, за обчисленнями астрономів, жар розпеченого до червоності заліза, – мабуть, давно вже перетворила на скло тіла тамтешніх жителів (як діюча причина), щоб їх пристосувати до клімату (що є причиною кінцевою); таким чином, перебуваючи в такому становищі, вмістилища їх душ від верху донизу є не що інше (оскільки найздоровіша філософія не в змозі довести протилежне), як тонкі прозорі тіла зі світлого скла (за винятком пупкового вузла); і ось, поки тамтешні жителі не постаріють і не вкриються зморшками, чому світлові промені, проходячи крізь них, зазнають жакливого заломлення, – або, відбиваючись од них, досягають ока по таких косих лініях, що побачити людину наскрізь неможливо, душі їх можуть (якщо тільки вони не надумуються дотримувати чисто зовнішню пристойність або скористатися нікчемним прикриттям, яке їм надає точка пупка) – можуть, повторюю я, з однаковим успіхом пустувати як усередині, так і поза своїм житлом.

Але, як я вже сказав вище, це не відноситься до мешканців землі, – душі наші не просвічують крізь тіло, – але закутані в темну оболонку не перетворених на скло плоті й крові; ось чому, якщо ми хочемо проникнути в характер наших ближніх, нам потрібно якимось інакше приступити до цього питання.

Воістину різноманітні шляхи, по яких вимушений був попрямувати людський розум, аби дати його точне вирішення.

Деякі, наприклад, малюють усі свої характери за допомогою духових інструментів. – Вергілій користується цим способом в історії Дідони й Енея;⁸⁰ але він такий же оманливий, як дихання слави, і, крім того, свідчить про обмежені здібності. Мені відомо, що італійці претендують на математичну точність в окресленнях одного характеру, що часто зустрічається серед них, за допомогою *forte* або *riano* котрогось поширеного духового інструмента, який вони вважають непогрішним. Я не наважуюся навести тут назву цього інструмента: – досить буде, якщо я скажу, що він є і у нас, – але нам не спадає на думку користуватися ним для малювання. –

⁷⁸ *Мом* – божество глузування і лихослів'я у грецькій міфології. У Стерна алюзія на діалог «Гермотим» давньогрецького письменника Лукіана (II ст. до н. е.).

⁷⁹ Віконний збір – в Англії до 1851 року збирався податок з кожного будинку відповідно до кількості у ньому вікон, які виходили на вулицю.

⁸⁰ Історія Дідони й Енея – історія кохання цариці Карфагену Дідони й Енея в «Енеїді» Вергілія.

Це звучить загадково, та і з розрахунком на загадковість, принаймні *ad populum*,⁸¹ ось чому прошу вас, мадам, коли ви дійдете до цього місця, читайте якнайшвидше і не зупиняйтеся для наведення яких-небудь довідок.

Є, далі, такі, що при окресленні характеру якої-небудь людини користуються тільки його виділеннями, не вдаючись більше ні до яких засобів: – але цей спосіб часто дає дуже неправильне уявлення, – якщо ви не робите одночасно нарис того, як ця людина наповнюється; в такому разі, поправляючи один малюнок по іншому, ви складаєте за допомогою їх обох цілком прийнятний образ.

Я б нічого не заперечував проти цього методу, – я тільки думаю, що він занадто виразно викриває муки творчості, – і здається ще педантичнішим тому, що примушує вас кинути погляд на інші *non naturalia*⁸² людини. Чому найнатуральніші життєві відправлення людини мусять називатися ненатуральними – це інше питання.

Є, по-четверте, ще й такі, які ставляться зневажливо до всіх цих вигадок, – не тому, що в них самих багата уява, але завдяки старанному застосуванню методів, що нагадують пристосування художників-пентаграфістів⁸³ щодо зняття копій. – Такі, хай буде вам відомо, великі історики.

Одного з них ви побачите таким, що малює характер на повний зріст проти світла: – це неблагородно, нечесно і несправедливо по відношенню до характеру людини, яка позує.

Інші, щоб виправити справу, знімають із вас портрет в камері-обскурі: – це найгірше, – оскільки ви можете бути певні, що там вас зображуватимуть в одній із найсмішніших ваших поз.

Щоб уникнути всіх цих помилок при окресленні характеру дядька Тобі, я вирішив не вдаватися ні до яких механічних засобів, так само й олівець мій не підпадає під вплив ніякого духового інструмента, в який коли-небудь дули як по цей, так і по той бік Альп, – я також не розглядатиму, чим він наповнюється і що з себе вивергає, не торкатимуся його *non naturalia*, – коротше кажучи, я намалюю його характер на підставі його коника.

⁸¹ Для народу, себто для широкого читача (*лат.*).

⁸² *Non naturalia* – тогочасний медичний термін, який означає умови життя людини (їжа, повітря, стан спокою тощо), те, що не закладено в її тілі, але впливає на здоров'я.

⁸³ *Пентаграф* – прилад для механічного копіювання гравюр і картин у будь-яких пропорціях. – Л. Стерн.

Розділ XXIV

Якби я не був внутрішньо переконаний, що читач горить нетерпінням довідатися нарешті про характер дядька Тобі, – я б заздалегідь постарався довести йому, що немає більш відповідного засобу для окреслення характерів, ніж той, на якому я зупинив свій вибір.

Хоча я не беруся стверджувати, що людина і її коник зносяться одне з одним таким самим чином, як душа й тіло, проте між ними поза сумнівом існує спілкування; і я схильний гадати, що в цьому спілкуванні є щось, що дуже нагадує взаємодію наелектризованих тіл, і здійснюється воно за допомогою розпаленої плоти вершника, яка входить в безпосереднє зіткнення із спиною коника. – Від тривалої їзди та сильного тертя тіло вершника під кінець наповнюється по самі вінця матерією коника: – так що коли тільки ви в змозі ясно описати природу одного з них, – ви можете скласти собі досить точне уявлення про здібності й характер іншого.

Коник, на якому завжди їздив дядько Тобі, по-моєму, цілком гідний детального опису, хоч би тільки за незвичайну оригінальність і дивний свій вигляд; ви могли б проїхати від Йорка до Дувра, – від Дувра до Пензенса в Корнуельсі та від Пензенса назад до Йорка – і не зустріли б по шляху іншого такого коника; а якби зустріли, то, хоч як би ви поспішали, ви б неодмінно зупинилися, щоб його розглянути. Насправді, хода і вигляд його були такі дивні і увесь він, від голови до хвоста, був до такої міри несхожий на інших представників своєї породи, що часом здіймалася суперечка, – та чи точно він коник. Але, подібно до того філософа, який у суперечках зі скептиком, що заперечував реальність руху, як найпереконливіший аргумент ставав на ноги і проходжувався по кімнаті, – дядько Тобі на доказ того, що коник його дійсно коник, попросту сідав на нього і скавав, – надаючи кожному вирішувати питання на власний розсуд.

По правді кажучи, дядько Тобі сідав на свого коника з таким задоволенням і той віз дядька Тобі так добре, – що його дуже мало турбувало, що про це говорять або думають інші.

Проте давно пора дати вам опис цього коника. – Але треба триматися певного порядку, і тому дозвольте раніше розповісти вам, як дядько Тобі його придбав.

Розділ XXV

Рана в паху, яку дядько Тобі дістав при облозі Намюра, зробила його непридатним для служби, і йому залишалося тільки повернутися в Англію і там полікуватися.

Цілі чотири роки був він прикований – спочатку до свого ліжка, а потім до своєї кімнати, і під час лікування, що тривало весь цей термін, він терпів невимовні болі, – що виникали від послідовних відшаровувань *os pubis*⁸⁴ і зовнішнього краю тієї частини *coxendix*,⁸⁵ яка називається *os ilium*⁸⁶ – обидві названі кістки були у нього плачевним чином роздроблені, як внаслідок неправильної форми каменя, що, як я вам сказав, зірвався з бруствера,⁸⁷ – так і внаслідок величини цього каменя (досить значної), – чому хірург, який лікує його, увесь час схилявся до думки, що сильні ушкодження, вчинені ним в паху дядька Тобі, зумовлені були скоріше вагою каменя, ніж його металюною силою, – і це було велике щастя для дядька Тобі, – часто говорив йому хірург.

Батько мій якраз у цей час починав справи в Лондоні та зняв будинок; а оскільки між двома братами були найсердечніші дружні стосунки й батько мій вважав, що дядько Тобі ніде

⁸⁴ Лобкова кістка (лат.).

⁸⁵ Стегнова кістка (лат.).

⁸⁶ Клубова кістка (лат.).

⁸⁷ Бруствер – земляний вал на зовнішньому боці окопу чи траншеї, який прикриває від обстрілу.

не міг би отримати такого уважного та дбайливого догляду, як у нього в домі, – то він надав йому кращу кімнату. – Але ще красномовнішим знаком його дружніх почуттів було те, що варто було якому-небудь знайомому або приятелеві ввійти навіщось до нього в дім, як він брав його за руку і вів нагору, неодмінно бажаючи, щоб гість провідав його брата Тобі й поговорив годинку біля узголів'я хворого.

Розповідь про отриману рану полегшує солдатіві біль од неї: – так, принаймні, думали гості мого дядька, й часто, під час своїх щоденних візитів до нього, вони з чемності, що виникла з цього переконання, переводили розмову на його рану, – а від рани розмова звичайно переходила до самої облоги.

Бесіди ці були надзвичайно приємні, й дядько Тобі отримував від них велике полегшення; вони допомогли б йому ще більше, якби не залучали його до деяких непередбачених утруднень, які протягом цілих трьох місяців сильно затримували його лікування, так що, коли б не попався йому під руку засіб із них виплутатися, вони, напевно, звели б його в могилу.

У чому полягали утруднення дядька Тобі, – вам ні за що не відгадати; – якби було це вам під силу, – я б почервонів; не як родич, – не як чоловік, – навіть не як жінка, – ні, я б почервонів як автор, оскільки я ставлю собі в особливу заслугу саме те, що мій читач жодного разу ще не міг ні про що здогадатись. І в цьому відношенні, сер, я настільки педантичний і вередливий, що, коли б уважав я вас здатним скласти уявлення або хоч трохи вірогідне припущення, скільки-небудь наближене до істини, про те, що станеться на наступній сторінці, – я б вирвав її з моєї книги.

Τομ ΙΙ

*Ταράσσει τοὺς Ἀνθρώπους οὐ τὰ Πράγματα,
Ἀλλὰ τὰ περὶ τῶν Πραγμάτων Δόγματα*

Розділ І

Я почав нову книгу, щоб мати досить місця для пояснення природи утруднень, в які утягнений був дядько Тобі завдяки численним розмовам і розпитуванням відносно облоги Намюра, де він дістав свою рану.

Якщо читач читав історію воєн короля Вільгельма, то я мушу йому нагадати, а якщо не читав, – то я його повідомляю про те, що однією з найпам'ятніших атак у цю облогу була атака, здійснена англійцями та голландцями на вершину передового контрескарпа⁸⁸ перед воротами Святого Миколая, який прикривав великий шлюз; у цьому місці англійці зазнавали страшного ущербу від вогню з контргарди⁸⁹ та напівбастіону Святого Роха. Результат цієї гарячої сутички, двома словами, був такий: голландці закріпилися на контргарді, – англійці ж опанували прикритий шлях перед воротами Святого Миколая, незважаючи на відвагу французьких офіцерів, які, нехтуючи небезпекою, шпагами захищали гласіс.⁹⁰

Оскільки то була головна атака, очевидцем якої був дядько Тобі в Намюрі, – злиття Мааса і Самбри розділяло обложників таким чином, що операції однієї її частини були майже невидні для іншої, – то дядько Тобі зазвичай розповідав із особливим красномовством і подробицями саме про неї; і його утруднення виникали головним чином від майже непереборних перешкод, які він зустрічав при спробах зробити свою розповідь зрозумілою й дати настільки ясне уявлення про всі тонкі відмінності між ескарпом і контрескарпом, – гласисом і прикритим шляхом, – демілюном⁹¹ і равеліном,⁹² – щоб для слухачів його було абсолютно зрозуміло, що він має на увазі та про що веде мову.

Навіть фахівцям нерідко трапляється плутати ці терміни; – так що ви не мусите дивуватись, якщо при своїх стараннях пояснити їх і виправити численні помилкові уявлення дядько Тобі нерідко збивав з пантелику своїх гостей, а часом збивався і сам.

По правді кажучи, коли гість, якого батько запрошував нагору, не мав досить ясної голови або коли дядько Тобі був не в ударі, то всі його зусилля уникнути темряви в таких розмовах звичайно ні до чого не приводили.

Розповідь про цю справу виходила у дядька Тобі заплутаною особливо тому, – що при атаці на контрескарп перед воротами Святого Миколая, що тягнувся від берега Мааса до великого шлюзу, – місцевість була на всіх напрямках перетнута такою безліччю гребель, каналів, струмків і шлюзів, – він так безнадійно серед них плутався й угрузав, що часто не в змозі був рушити ні вперед, ні назад, навіть для рятування свого життя; багато разів йому доводилось відмовлятися від атаки тільки з цієї причини.

Ці прикрі осічки заподіювали моєму дядькові Тобі Шенді більше хвилювань, ніж ви уявляєте; а оскільки батько, бажаючи зробити братові приємне, безперервно приводив до нього все нових і нових приятелів і цікавих, – бідоласі доводилося досить туго.

Без сумніву, дядько Тобі був людиною з великим самовладанням – і вмів зберігати пристойний вигляд, я гадаю, не гірше за інших; – але зрозуміло, якщо він не міг вибратися з равеліну, не потрапивши в демілюн, або зійти з прикритого шляху, не звалившись на контрескарп, не міг перейти греблю, не зісковзнувши в каналу, – зрозуміло, як за таких умов він мав внутрішньо дратуватися, він і дратувався, – і хоча ці маленькі щогодинні прикrostі

⁸⁸ Контрескарп – вищий за зріст людини штучно зрізаний під великим кутом край схилу або берега річки.

⁸⁹ Контргар – будова перед бастіоном, яка прикриває його від пострілів.

⁹⁰ Гласіс – насип, що зводився перед ровом.

⁹¹ Демілюн – напівкругла споруда перед куртиною або бастіоном, призначена для захисту ходів сполучення чи рову.

⁹² Равелін – фортифікаційна споруда трикутної форми, розташована перед ровом фортеці і призначена для прикриття фортечних мурів від артилерії супротивника.

можуть здатися маловажними і не вартими уваги людині, що не читала Гіппократа, проте, хто читав Гіппократа або доктора Джеймса Макензі⁹³ й розмірковував про дію пристрастей і душевного збудження на перетравлення їжі (чому не на перетравлення рани в такій же мірі, як і на перетравлення обіду?), – той легко зрозуміє, якого різкого загострення болю мусив відчувати дядько Тобі єдино тільки з цієї причини.

Дядько Тобі не в змозі був філософствувати із цього приводу; – досить було, що він так відчував, – і, натерпівшись болю і засмучень протягом трьох місяців уряд, він вирішив тим або іншим способом їх позбутися.

Одного дня вранці лежав він на спині у своєму ліжку, – природа його рани в паху і біль від неї не дозволяли йому лежати в іншому положенні, – як раптом його осяяла думка, що якби вдалося купити й наклеїти на дошку таку річ, як велика мапа міста і фортеці Намюра з околицями, то це, ймовірно, принесло б йому полегшення. Я відзначаю тут бажання дядька Тобі мати під рукою околиці міста і фортеці з цієї причини, що рану він дістав у одній із траверс, сажнів за тридцять від вхідного кута траншеї і проти вихідного кута напівбастіону Святого Роха; – таким чином, він був майже впевнений, що міг би ввіткнути шпильку в те саме місце, де він стояв, коли його вдарило каменем.

Бажання дядька Тобі здійснилось, і він, таким чином, не лише позбувся маси надокучливих пояснень, але отримав також, як ви побачите, щасливу можливість придбати собі коника.

⁹³ Доктор Джеймс Макензі (1680–1761) – автор книги «Історія здоров'я і мистецтво його збереження».

Розділ II

Витрачаючись на влаштування такого частування, ви зробите велику дурість, якщо так погано розпорядитеся, що дасте вашим критикам і панам з розбірливим смаком його виляяти; а ви їх скоріше за все до цього спонукаєте, не пославши їм запрошення або, що анітрохи не менш образливо, зосередивши усю вашу увагу на інших гостях, неначе за столом у вас не було жодного (професійного) критика.

– Я тримаюся насторожі відносно обох цих помилок; насправді, я, по-перше, навмисно залишив півдюжини вільних місць, – а по-друге, я з ними з усіма надзвичайно ввічливий. – Джентльмени, ваш покірний слуга запевняє вас, що жодне товариство не могло б дати йому і половини такої втіхи, – бачить Бог, я радий вас прийняти, – прошу тільки вас бути як удома, сідайте без церемонії та споживайте здорові.

Я сказав, що залишив шість місць, і готовий був уже сягнути своєю люб'язністю ще далі, звільнивши для них також і сьоме місце, – те, біля якого стою я сам; – але тут один критик (не професійний, – а природний) сказав мені, що я непогано впорався зі своїми обов'язками, так що я негайно його займу, в надії, проте, що наступного року місць у мене буде значно більше.

– Але яким же чином, скажіть на милість, міг ваш дядько Тобі, який, мабуть, був військовим і якого ви зображуєте зовсім не безглуздом, – яким чином міг він бути в той же самий час такою плутаною, тупою, нетямущою людиною, як – переконаєтеся на власні очі.

Так, я міг би відповісти вам, сер критик, але я вважаю це нижче своєї гідності. – Це була б лайлива відповідь, – підходяща тільки для того, хто не в змозі дати ясний і задовільний звіт про предмет або проникнути досить глибоко в першопричини людського нещастя й заплутаності наших думок. Крім того, така відповідь була б хороброю, і тому я її відкидаю: бо хоча вона якнайкраще личила б дядькові Тобі як солдатіві, – і якби не набув він у таких атаках звички насвистувати Ліллібуллєро, – він би, напевно, і дав її, тому що був людиною хороброю; все-таки відповідь ця для мене зовсім не годиться. Ви ж ясно бачите, що я пишу як людина вчена, що навіть мої порівняння, мої натяки, мої пояснення, мої метафори усі вчені, – і що я мушу належним чином витримати свою роль, а також належним чином її відтінити, – інакше що б зі мною сталося? Та я б загинув, сер! – У ту саму хвилину, коли я готуюся зачинити двері перед одним критиком, я впустив б до себе двох інших.

– Тому я відповідаю так:

Скажіть, будь ласка, сер, серед прочитаних вами за ваше життя книг чи попадався вам коли-небудь «Досвід про людський розум» Локка?⁹⁴ – Не відповідайте занадто поспішно, – адже багато, я знаю, посилаються на цю книгу, не прочитавши її, й багато хто її читав, нічого в ній не розуміючи. – Якщо ви належите до тих або інших, я двома словами – адже пишу я з освітньою метою – скажу вам, що це за книга. – Це історія. – Історія! Чия? Чого? Звідки? Відколи? – Не гарячкуйте. – Книга ця, сер, присвячена історії (і лише за це її можна порекомендувати кожному) того, що відбувається в людській думці; і якщо ви скажете про названу книгу тільки це і нічого більше, повірте, ви будете в метафізичних колах далеко не останньою людиною.

Але це мимохідь.

Тепер же, якщо ви наважуєтеся піти за мною далі й заглянути в самий корінь питання, то побачите, що причини темряви та плутанини в людській думці бувають трьох видів.

По-перше, вельможний пане, притупленість органів чуття. По-друге, слабкість і скороминушість вражень, вироблюваних предметами навіть у тих випадках, коли названі органи чуття не притуплені. І по-третє, подібна до решета пам'ять, нездатна втримувати те, що вона

⁹⁴ «Досвід про людський розум» Локка – в українському перекладі «Розвідка про людське розуміння» (див. післямову).

отримує. – Гукніть Доллі, вашу покоївку, і я згоден віддати вам свій ковпак із дзвоником, якщо мені не вдасться подати справу цю з такою ясністю, що навіть Доллі все зрозуміє не гірше за Мальбранша.⁹⁵

– Ось Доллі написала лист Робіну і засунула руку в сумочку, що висить у неї на правому боці, – скористайтеся цим випадком і пригадаєте, що на світі немає нічого більш підходящого для образного уявлення та з'ясування діяльності наших органів чуття і здатностей сприйняття, ніж та дрібниця, яку відшукує рука Доллі. – Органи чуття у вас не настільки притуплені, щоб мені потрібно було підказувати вам, сер, що це – паличка червоного сургучу.

Якщо сургуч розтопився і крапнув на лист, а Доллі занадто довго нишпорить за наперстком, так що сургуч тим часом устигає застигнути, то наперсток не залишить на нім відбитку при помірному натиску, якого зазвичай буває досить. Прекрасно. Якщо Доллі, за відсутності сургучу, побажає запечатати свій лист воском, або її сургуч виявиться занадто м'яким, – то хоча й вийде відбиток, проте він не збережеться – хоч як би сильно Доллі притискувала кінець наперстка; і, зрештою, якщо навіть сургуч і наперсток хороші, але Доллі поспішає та запечатує лист недбало, тому що лунає дзвінок її пані, – в усіх трьох випадках відбиток, залишений наперстком, буде так само мало схожий на свій зразок, як на мідний гріш.

А тепер звольте знати, що жодна з цих причин не була причиною плутанини в розмовах дядька Тобі; саме тому я, за прикладом великих фізіологів, так довго на них зупинявся, щоб показати, звідки вона не виникала.

А звідки вона виникала, я дав зрозуміти вище; це щедре джерело темряви – і завжди таким залишиться; – я розумію розпливчате вживання слів, що плутало навіть найсвітліші та найпіднесеніші уми.

Десять проти одного (у Артура⁹⁶), що ви ніколи не читали літературних анналів минулих століть; – а якщо читали, – то знаєте, які страшні битви, іменовані логомахіями,⁹⁷ породжені були цим розпливчастим слововживанням і тривали до безкінечності, супроводжуючись таким пролиттям жовчі й чорнила, що люди чуйні не можуть без сліз читати оповіді про них.

Доброзичливий критику! коли ти зважиш і візьмеш до уваги, як часто власні твої знання, розмови та бесіди розладнувались і заплутувались в різний час із цієї, й тільки з цієї, причини; – який шум і гамір здіймався на *соборах* із приводу οὐοία і ὑπόστασις,⁹⁸ а в *школах* учених – із приводу сили та з приводу духу, – з приводу есенцій і з приводу квінтесенцій, – із приводу субстанцій і з приводу простору; яка виходила плутанина на ще більших *підмостках* через наймалозначніших і невизначених за змістом слів; – коли ти це згадаєш, – тебе перестануть дивувати утруднення дядька Тобі, – ти зрониш сльозу жалості на його ескарпи та контрескарпи, – на його гласиси та прикриті шляхи, – на його равеліни та демілюни. Зовсім не ідеї, – Боже! – небезпекою його життям загрожували слова.

⁹⁵ Мальбранш, Нікола (1638–1725) – французький філософ, послідовник Декарта.

⁹⁶ У Артура – мається на увазі лондонський ігорний клуб.

⁹⁷ Логомахія – словесна баталія, «битва слів».

⁹⁸ Сутність і субстанція (іпостась) (грецьк.).

Розділ III

Роздобувши мапу Намюра на свій смак, дядько Тобі негайно заходився найстараннішим чином її вивчати: а оскільки для нього найважливішим було одужати, одужання ж його залежало, як ви знаєте, від заспокоєння пристрастей і душевних хвилювань, то йому, зрозуміло, треба було постаратися настільки опанувати свій предмет, аби бути в змозі говорити про нього абсолютно спокійно.

Після двотижневих старанних і виснажливих занять, які, до речі сказати, не пішли на користь його рані в паху, – дядько Тобі здатний був, за допомогою деяких приміток на полях під текстом фоліанта й перекладеної з фламандської «Військової архітектури і піробалогії» Гобезія надати своїй мові досить ясності; а не минуло і двох місяців, – як він став просто-таки красномовний і не лише міг повести у цілковитому порядку атаку на передовий контрескарп, – але, проникнувши за цей час у військове мистецтво набагато глибше, ніж було необхідно для його первинної мети, – дядько Тобі міг також переправитися через Маас і Самбру, здійснювати диверсії до самої лінії Вобана, абатства Сальсін і т. д. і давати своїм відвідувачам такий же чіткий опис усіх інших атак, як і атаки на ворота Святого Миколая, в який він мав честь дістати свою рану.

Але жадоба знань, подібно до жадоби багатств, росте разом із її вдоволенням. Чим більше дядько Тобі вивчав свою мапу, тим більше вона припадала йому до смаку, – через такий же процес електричної асиміляції, як і той, за допомогою якого, на мою думку, вже вам викладену, душі знавців, завдяки тривалому тертю й тісному зіткненню з предметом своїх занять, мають щастя стати під кінець здійсненими – картинними, – метеликовими, – скрипковими.

Чим більше пив дядько з цього солодкого джерела знання, тим більше пекучою і нестерпною робилася його спрага; отже не сплив іще до кінця перший рік його ув'язнення, а вже навряд чи було укріплене місто в Італії чи у Фландрії, плану якого він би не роздобув тим або іншим способом, – читаючи, у міру їх придбання, і ретельно зіставляючи між собою історії облог цих міст, їх руйнувань, перебудови та укріплення наново; все це робив він із такою глибокою увагою та насолодою, що забував себе, свою рану, своє ув'язнення та свій обід.

Наступного року дядько Тобі купив Рамоллі й Катанео в перекладі з італійської, – а також Стевіна, Мароліса, шевальє де Віля, Лоріні, Коегорна, Шейтера, графа де Пагана, маршала Вобана і мсьє Блонделя⁹⁹ разом із майже такою ж кількістю книг з військової архітектури, яку знайдено було у Дон Кіхота про лицарські подвиги, коли священик і циркульник учинили набіг на його бібліотеку.

На початок третього року, а саме в серпні шістсот дев'яносто дев'ятого року, дядько Тобі вважав за потрібне ознайомитися трохи з балістикою. – Розміркувавши, що краще всього почерпнути свої знання з першоджерела, він почав із Н. Тартальї, який перший, здається, відкрив помилковість думки, ніби гарматне ядро чинить свої спустошення, рухаючись по прямій лінії. – Н. Тарталья¹⁰⁰ довів дядькові Тобі, що це річ неможлива.

– Немає кінця розшуку істини!

Ледве тільки дядько Тобі задовольнив свою допитливість щодо шляху, по якому не рухається гарматне ядро, як непомітно він був захоплений далі й вирішив подумки пошукати і знайти шлях, по якому воно рухається; для цього йому довелося знову вирушити в дорогу зі старим Мальтусом, якого він старанно простудіював. Далі він перейшов до Галілея і Торрічеллі та знайшов у них непогрішно доведеним за допомогою деяких геометричних викладень, що назване ядро в точності описує параболу – або, інакше, гіперболу – і що параметр, або

⁹⁹ Тут перераховані математики, військові інженери й архітектори XVI – XVIII ст.

¹⁰⁰ Н. Тарталья – (бл. 1499–1557) – італійський математик.

latus rectum, конічного перерізу, по якому рухається ядро, перебуває в такому ж відношенні до відстані та дальності пострілу, як увесь пройдений ядром шлях до синуса подвійного кута падіння, утворюваного казенною частиною гармати на горизонтальній площині; і що напівпараметр – стоп! дорогий дядьку Тобі, – стоп! – ні кроку далі по цій тернистій і звивистій стежці, – небезпечний кожен крок далі! небезпечні закрути цього лабіринту! небезпечний клопіт, до якого втягне тебе гонитва за цією ваблячою примарою – Знанням! – Ах, милий дядьку, геть – геть – геть від нього, як від змії! – Ну хіба годиться тобі, добрий мій дядьку, просиджувати ночі безперервно з раною в паху і гарячити собі кров виснажливим безсонням? – Овва! вони загострять твої болі, – затримають виділення поту, – винищать твою бадьорість, – зруйнують твої сили, – висушать первинну твою вологу, – створять у тобі схильність до закрепів, – підірвуть твоє здоров'я, – викличуть завчасно всю старечу неміч. – Ах, дядьку! милий дядьку Тобі!

Розділ IV

Я б фартінга не дав за мистецтво письменника, який не розуміє того, – що навіть найкраща у світі невибаглива історія, якщо її помістити відразу після цього зворушливого звернення до дядька Тобі, – здасться читачеві холодною та безбарвною; – тому я і обірвав попередній розділ, хоча ще далеко не закінчив своєї оповіді.

– Письменники мого складу тримаються одного спільного з живописцями правила. У тих випадках, коли рабське копіювання шкодить ефектності наших картин, ми обираємо менше зло, вважаючи більш вибачним схибити проти істини, ніж проти краси. – Це слід розуміти *cum grano salis*¹⁰¹ але, хай там як, – паралель цю проведено тут, власне, тільки для того, щоб дати остигнути занадто гарячому зверненню, – і тому несуттєво, схвалює чи не схвалює її читач в якому-небудь іншому відношенні.

Помітивши наприкінці третього року, що параметр і напівпараметр кінчного перерізу роз'ятрують його рану, дядько Тобі спересердя залишив вивчення балістики й увесь віддався практичній частині фортифікації, смак до якої, подібно до напруження закрученої пружини, повернувся до нього з подвоєною силою.

Цього року дядько вперше зрадив своїй звичці надівати щодня чисту сорочку, – почав відсилати від себе цирульника, не поголившись, – і ледве давав хірургові час перев'язати собі рану, про яку тепер так мало турбувався, що за сім перев'язок жодного разу не запитав про її стан. – Як раптом, – зовсім несподівано, бо зміна сталася з швидкістю блискавки, – він у тугу вдався після свого одужання, – почав скаржитися своєму батьку, гнівався на хірурга, – і одного дня вранці, почувши на сходах його кроки, закрив свої книги, відкинув геть інструменти і заходився обсипати його докорами за занадто тривале лікування, яке, – сказав він, – давно пора було закінчити. – Довго говорив він про перенесені ним страждання і про томливість чотирирічного сумного ув'язнення, – додавши, що коли б не привітні погляди та не дружні розради кращого з братів, – він би давно вже звалився під тягарем своїх нещасть. – Батько перебував тут же. Красномовство дядька Тобі викликало сльози у нього на очах, – настільки було воно несподіване. – Дядько Тобі за природою не був красномовний, – тим більше сильне враження справив його виступ. – Хірург зніжковів; – не через те, що не було причин для такого чи навіть більшого нетерпіння, – але і воно було несподіване: чотири роки доглядав він хворого, а ще жодного разу не траплялося йому бачити, щоб дядько Тобі так поводився; – жодного разу не мовив він жодного гнівного або невдоволеного слова; – він увесь був терпіння, – увесь покірність.

Виявляючи терплячість, ми іноді втрачаємо право на те, щоб нас пожаліли, – але частіше ми таким чином потроюємо силу жалості. – Хірург був уражений, – але він був просто приголомшений, коли дядько Тобі найрішучішим тоном зажадав, щоб його рану було виліковано негайно, – а то він звернеться до мсьє Ронжа,¹⁰² лейб-хірурга короля, щоб той заступив його місце.

Жадоба життя і здоров'я закладена в самій природі людини; – любов до свободи та простору її рідна сестра. Обидва ці почуття властиві були дядькові Тобі нарівні з усіма людьми – і кожного з них вистачало б, аби пояснити його палке бажання видужати і виходити з дому; – але я вже говорив, що в нашій сім'ї все робиться не так, як у людей; – і, подумавши про час і спосіб, яким це пристрасне бажання виявилось в цьому випадку, проникливий читач здогадається, що воно викликане було ще якоюсь причиною або дивацтвом у голові в дядька Тобі. – Це вірно, і предметом наступного розділу якраз і буде опис цієї причини або дивацтва. Треба

¹⁰¹ З дрібкою солі (*лат.*) – тобто алегорично.

¹⁰² Мсьє Ронжа – придворний хірург короля Вільгельма III.

з цим поспішити, тому що, признаюся, пора вже повернутися до містечка біля каміна, де ми покинули дядька Тобі посередині початої ним фрази.

Розділ V

Коли людина піддає себе під пануючу над ним пристрасть, – або, іншими словами, коли його коник закушує вудила, – прощай тоді тверезий розум і обачність!

Рана дядька Тобі майже зовсім не давала про себе знати, і як тільки хірург відійшов од подиву і дістав можливість говорити, – він сказав, що її якраз почало затягувати і що коли не станеться нових відшаровувань, ніяких ознак яких не помічаються, – то через п'ять-шість тижнів вона зовсім зарубцюється. Таке ж число олімпіад здалося б дядькові Тобі дванадцять годин тому коротшим терміном. – Тепер думки у нього змінювалися швидко; – він згоряв од нетерпіння здійснити свій задум; – ось чому, ні з ким більше не порадившись, – що, доречно зауважити, я вважаю правильним, коли ви заздалегідь вирішили не слухатися нічийх порад, – він таємно наказав Тріму, своєму слугі, упакувати корпію та пластирі й найняти карету четвериком, розпорядившись, аби її було подано рівно о дванадцятій годині, коли мій батько, за відомостями дядьків, мав перебувати на біржі. – Потім, залишивши на столі банковий білет хірургові за його турботи і лист братові з висловленням сердечної вдячності, – дядько Тобі уклав свої мапи, книги з фортифікації, інструменти і т. д. – і, за підтримки милиці з одного боку і Тріма з іншою, – сів у карету і відбув у Шенді-хол.

Причини цього раптового від'їзду, або, вірніше, приводи, до нього були такі:

– Стіл у кімнаті дядька Тобі, за яким він сидів напередодні перевороту, оточений своїми мапами і т. д., – був дещо замалий для нескінченної безлічі великих і малих наукових інструментів, які зазвичай захищували його; – простягнувши руку за табакеркою, дядько ненавмисно звалив на підлогу циркуль, а нагнувшись, аби його підняти, зачепив рукавом готівальню та щипці для зняття нагару, – і позаяк йому зовсім не таланило, то при спробі спіймати щипці на льоту – він упустив зі столу мсьє Блонделя, а на нього графа де Пагана.

Такому каліці, як дядько Тобі, нічого було й думати про відновлення порядку самостійно, – він подзвонив своєму слугі Тріму. – Трім! – сказав дядько Тобі, – подивися, що я тут натворив. – Мені потрібно б придбати що-небудь зручніше, Тріме. – Чи не можеш ти взяти лінійку і виміряти довжину та ширину цього столу, а потім замовити мені вдвічі більший? – Так точно, з дозволу вашої милості, – відповів із поклоном Трім, – а тільки я сподіваюся, що ваша милість незабаром настільки видужає, що зможе переїхати до себе в село, а там, – коли вашій милості так по серцю фортифікація, ми цю штуку розчистимо під горіх.

Мушу вас тут повідомити про те, що цей слуга дядька Тобі, відомий під ім'ям Тріма, служив капралом у роті дядька; – його справжнє ім'я було Джеймс Батлер, – але в полку його прозвали Трімом, і дядько Тобі, якщо тільки не бував дуже сердитий на капрала, ніколи інакше його не називав.

Рана від кулі мушкета, що влучила йому в ліве коліно в битві при Ландені¹⁰³ за два роки до справи під Намюром, зробила бідолаху непридатним до служби; – але оскільки він користувався в полку загальною любов'ю і був до того ж майстер на всі руки, то дядько Тобі взяв його до себе служником, і Трім виявився надзвичайно корисним, виконуючи при дядькові Тобі в таборі і на квартирі обов'язки камердинера, стременика, цирульника, кухаря, кравця і прикажчика; він доглядав за дядьком і йому прислуговував із великою вірністю й відданістю в усьому.

За те і любив його дядько Тобі, особливо ж його прихилила до свого слуги подібність їх знань. – Бо капрал Трім (як я його віднині називатиму), прислухаючись протягом чотирьох років до міркувань свого пана про укріплені міста і користуючись постійною можливістю заглядати і пхати носа в його плани, мапи і т. д., не лише перейняв дивацтва свого пана як його

¹⁰³ Ланден – місто у провінції Фламандський Брабант; битва при Ландені відбулася 29 червня 1693 р.

служник, хоча сам і не сідав на коника дядька, – зробив чималі успіхи у фортифікації і був в очах куховарки і покоївки не менш досвідченим у науці про фортеці, ніж сам дядько Тобі.

Мені залишається покласти ще один мазок для завершення портрета капрала Тріма, – єдина темна пляма на всій картині. – Чоловік любив давати поради, – або, вірніше, слухати власні розмови; але його манера триматися була незвичайно шаноблива, і ви без зусиль могли змусити його зберігати мовчання, коли ви цього хотіли; але варто було мові його завертатися, – і ви вже не в силах були його зупинити: – мова у капрала була надзвичайно проречиста. – Щедре оздоблення мови вашою *милістю* і гранична шанобливість капрала Тріма говорили з такою силою на користь його проречистості, – що хоч як би вона вам докучала, – ви не могли серйозно розсердитися. Що ж до дядька Тобі, то він ставився до цього благодушно, – або, принаймні, цей недолік Тріма ніколи не псував стосунків між ними. Дядько Тобі, як я вже сказав, любив Тріма; – крім того, він завжди дивився на вірного служника – як на скромного друга, – він не міг би наважитися змусити його замовкнути. – Такий був капрал Трім.

– Смію просити дозволу подати вашій милості раду, – вів далі Трім, – і сказати, як я думаю про цю справу. – Зроби послугу, Тріме, – відповів дядько Тобі, – говори, – говори, не боячись, що ти про це думаєш, дорогий мій. – Звольте, – відповів Трім (не з нахнюпленою головою і почухуючи потилицю, як неотесаний мужик, а) відкинувши назад волосся і стаючи навияжку, точно перед своїм взводом.

– Я гадаю, – сказав Трім, виставляючи трохи вперед свою ліву, кульгаву ногу – і вказуючи розтисненою правою рукою на мапу Дюнкерка, пришпилену до драпіровки, – я думаю, – сказав капрал Трім, – покійно схилиючись перед найрозумнішою думкою вашої милості, що ці равеліни, бастіони, куртини і горнверки – жалюгідність і убожество тут на папері, – дрібниця в порівнянні з тим, що ваша милість і я могли б спорудити, якби ми з вами були в селі й мали ми у своєму розпорядженні чверть або третину акра землі, на якій ми могли б господарювати як нам заманеться. Настає літо, – вів далі Трім, – і вашій милості можна буде виходити на повітря і давати мені нографію – (– Говори іхнографію,¹⁰⁴ – зауважив дядько) – міста або фортеці, що вашій милості завгодно буде облягти, – і нехай ваша милість мене розстріляє на гласисі цього міста, якщо я не укріплю його, як захоче ваша милість. – Я не сумніваюся, що ти з цим впораєшся, Тріме, – мовив дядько. – Адже вашій милості, – продовжував капрал, – потрібно було б тільки намітити мені полігон і точно вказати лінії та кути. – Мені б це було не важко, – перебив його дядько. – Я б почав із фортечного рову, якби ваша милість захотіла вказати мені глибину та ширину. – Я їх тобі вкажу з усією точністю, – зауважив дядько. – По одну руку я б викидав землю до міста для ескарпа, а по іншу – до поля для контрескарпа. – Абсолютно правильно, Тріме, – мовив дядько Тобі. – І, влаштувавши укуси за вашим планом, – я, з дозволу вашої милості, виклав би гласис дерном, – як це заведено в кращих укріпленнях Фландрії, – стіни та бруствери я, як належить і як вашій милості відомо, теж обробив би дерном. – Кращі інженери називають його газоном, Тріме, – сказав дядько Тобі. – Газон або дерен, не важливо, – заперечив Трім, – вашій милості відомо, що це вдесятеро краще за облицювання цеглою чи каменем. – Я знаю, Тріме, що краще у багатьох відношеннях, – підтвердив дядько Тобі, кивнувши головою, – оскільки гарматне ядро заривається просто в газон, не руйнуючи стінок, які можуть засипати сміттям рів (як це сталося біля воріт Святого Миколая) і полегшити ворогові перехід через нього.

– Ваша милість розуміє ці справи, – відповів капрал Трім, – краще за всякого офіцера армії його величності; – але якщо б вашій милості забажалося скасувати замовлення столу та розпорядитися про наш від'їзд у село, я б запрацював як кінь за вказівками вашої милості й спорудив би вам такі укріплення, що пальчики обличеш, із батареями, критими ходами, ровами та палісадами, – словом, за двадцять миль кругом усі б приїжджали подивитися на них.

¹⁰⁴ Іхнографія – план будівлі у горизонтальному розрізі.

Дядько Тобі спалахнув, як вогонь, при цих словах Тріма: – але то не був рум'янець провини, – або сорому, – або гніву; – то був рум'янець радості; – його запалили проект і опис капрала Тріма. – Тріме! – вигукнув дядько Тобі. – Досить, замовкни. – Ми могли б почати кампанію, – вів далі Трім, – того самого дня, як виступлять у похід його величність і союзники, і руйнувати тоді місто за містом з тією ж швидкістю. – Тріме, – зупинив його дядько Тобі, – ні слова більше. – Ваша милість, – вів далі Трім, – могли б в гарну погоду сидіти у своєму кріслі (при цьому він показав пальцем на крісло) – і давати мені накази, а я б – Ні слова більше, Тріме, – мовив дядько Тобі. – Крім того, ваша милість не лише отримали б задоволення і приємно проводили час, але дихали б також свіжим повітрям, робили б моціон, нагуляли б здоров'я, – і в який-небудь місяць зажила б рана вашої милості. – Досить, Тріме, – сказав дядько Тобі (опускаючи руку в кишеню своїх штанів), – проект твій мені страшенно подобається. – І коли захоче ваша милість, я зараз же піду куплю саперний заступ, який ми візьмемо з собою, та замовлю лопату й кирку разом із двома... – Більше ні слова, Тріме, – вигукнув дядько Тобі у нестямі від захоплення, підстрибнувши на одній нозі, – і, пхаючи гінею в руку Тріма, – Тріме, – мовив дядько Тобі, – більше ні слова, – а спустися, голубчику Тріме, зараз же вниз і миттю принеси мені повечеряти.

Трім збіг униз і приніс своєму панові повечеряти, – зовсім даремно: – план дій Тріма так міцно засів у голові дядька Тобі, що їжа не спадала йому на думку. – Тріме, – сказав дядько Тобі, – відведи мене в ліжко. – Знову ніякого пуття. – Картина, намальована Трімом, запалила його уяву, – дядько Тобі не міг зімкнути очей. – Чим більше він про неї думав, тим чарівливішою вона уявлялася йому; – так що ще за дві години до світанку він прийшов до остаточного рішення і в усіх подробицях обдумав план спільного від'їзду з капралом Трімом.

У селі Шенді, біля якого розташований був маєток мого батька, у дядька Тобі був власний привітний будиночок, заповіданий йому одним старим дядьком разом із невеликою ділянкою землі, яка приносила близько ста фунтів річного доходу. До будинку прилягав город площею півакра, – а в глибині городу, за високим живоplotом із тисових дерев, був лужок якраз такої величини, як хотілося капралові Тріму. – Ось чому, ледве тільки Трім вимовив слова: «чверть або третина акра землі, на якій ми могли б господарювати як нам заманеться», – як цей самий лужок миттю сплив у пам'яті й спалахнув живими барвами перед уявним поглядом дядька Тобі; – це й було матеріальною причиною появи рум'янцю на його щоках, або, принаймні, яскравості цього рум'янцю, про яку сказано було вище.

Ніколи коханець не поспішав до своєї коханої з більш палкими надіями, ніж дядько Тобі до свого лужка, щоб насолодитися ним наодинці; – говорю: наодинці, – бо він схований був від будинку, як уже сказано, високою загорожею з тисових дерев, а з трьох інших боків його захищали від поглядів усіх смертних дикий гостролист і густі квітучі кущі; – таким чином, думка, що його тут ніхто не бачитиме, не в малій мірі підвищувала очікуване дядьком Тобі задоволення. – Химерна мрія! Хоч які б густі насадження оточували цей лужок, – хоч яким би здавався він затишним, – треба бути занадто наївним, милий дядьку Тобі, збираючись насолоджуватися річчю, що займає цілу третину акра, – так, щоб ніхто про це не знав!

Як дядько Тобі й капрал Трім впоралися з цією справою, – і як проходили їх кампанії, які зовсім не були бідні подіями, – це може скласти цікавий епізод у зав'язці та розвитку справжньої драми. – Але зараз сцена має змінитись – і перенести нас до містечка біля каміна у вітальні Шенді.

Розділ VI

– Що у них там твориться, братику? – запитав мій батько. – Я гадаю, – відповів дядько Тобі, вийнявши, як сказано, при цих словах з рота люльку та витрушуючи з неї попіл, – я думаю, братику, – відповів він, – що нам не погано було б подзвонити.

– Послухай, Обадіє, що означає цей гуркіт у нас над головою? – запитав батько. – Ми з братом ледве чуємо власні слова.

– Сер, – відповів Обадія, роблячи поклін у бік свого лівого плеча, – пані моїй стало дуже кепсько. – А куди це мчить через сад Сузанна, мовби її зібралися гвалтувати? – Сер, – відповів Обадія, – вона біжить найкоротшим шляхом у місто за старою повитухою. – Так сідлай коня і скачи зараз же до лікаря Слопа, акушера, засвідч йому нашу повагу – і скажи, що у пані твоєї почалися пологи – і що я прошу його якнайскоріше прибути сюди з тобою.

– Дуже дивно, – сказав батько, звертаючись до дядька Тобі, коли Обадія зачинив двері, – що за наявності поблизу такого досвідченого лікаря, як доктор Сlop, – дружина моя до останньої миті не бажає відмовитися від свого безглузлого дивацтва довірити щоб то не було життя моєї дитини, з якою вже сталось одне нещастя, нецтву якоїсь старої; – і не лише життя моєї дитини, братику, – але також і власне життя, а з нею разом життя всіх дітей, яких я міг би ще мати від неї в майбутньому.

– Можливо, братику, – відповів дядько Тобі, – моя невістка поступає так із економії. – Це – економія на недоїдках пудингу, – заперечив батько: – докторові однаково доведеться платити, чи буде він приймати дитину, чи ні, – в останньому випадку навіть більше, – щоб не виводити його з терпіння.

– У такому разі, – сказав дядько Тобі в простоті серця, – поведінка її не може бути пояснена нічим іншим, – як тільки соромливістю. – Моя невістка, ймовірно, – продовжував він, – не хоче, щоб чоловік перебував так близько біля неї. – Я не скажу, чи закінчив на цьому свою фразу дядько Тобі, чи ні; – в його інтересах припустити, що закінчив, – оскільки, я гадаю, він не міг би додати жодного слова, яке її б поліпшило.

Якщо, навпаки, дядько Тобі не довів свого періоду до самого кінця, – то світ зобов'язаний цим люльці мого батька, яка несподівано зламалась, – один із прекрасних прикладів тієї фігури, що слугує до прикраси ораторського мистецтва, яку ритори іменують умовчанням. – Господи Боже! Як *росо ріу і росо мепо*¹⁰⁵ італійських художників – нечутливе *більше* або *менше* визначає вірну лінію краси в пропозиції, так само як і в статуї! Як легкий натиск різця, пензля, пера, смичка *et caetera*¹⁰⁶ дає ту істинну повноту вираження, що служить джерелом істинного задоволення! – Ах, милі співвітчизники! – будьте вимогливі; – будьте обережні в розмовах своїх, – і ніколи, ах! ніколи не забувайте, від яких нікчемних частинок залежить ваше красномовство та ваша репутація.

– Мабуть, моя невістка, – сказав дядько Тобі, – не хоче, щоб чоловік перебував так близько біля її... Поставте тут тире – вийде замовчання. – Приберіть тире – і напишіть: заду, – вийде непристойність. – Закреслюйте: заду і поставте: критого ходу, – ось вам метафора; – а оскільки дядько Тобі забив собі голову фортифікацією, – то я думаю, що якби йому було надано що-небудь додати до своєї фрази, – він вибрав би якраз це слово.

Чи був у нього такий намір, чи ні, – і чи випадково зламалась в критичну хвилину люлька мого батька, чи він сам у гніві зламав її, – з'ясується свого часу.

¹⁰⁵ Трохи більше і трохи менше (*im.*).

¹⁰⁶ І так далі (*фр.*).

Розділ VII

Хоча батько мій був чудовим натурфілософом,¹⁰⁷ – у нім було також щось од мораліста; ось чому, коли його люлька розламалася навпіл, – йому б потрібно було тільки – як таке – взяти два шматки та спокійно кинути їх у вогонь. – Але він цього не зробив; – він їх шпурнув з усієї сили; – і щоб надати своєму жесту ще більше виразності, – він схопився на ноги.

Було трохи схоже на те, що він розлютився; – характер його відповіді дядькові Тобі показав, що так воно і сталося.

– Не хоче, – сказав батько, повторюючи слова дядька Тобі, – щоб чоловік перебував так близько біля її... Їй-богу, братику Тобі! ви виснажили б терпіння Іова; – а я, і не маючи його терпіння, несу, здається, всі покарання, що спіткали його.

– Яким чином? – Де? – В чому? – Чому? – З якого приводу? – мовив дядько Тобі в щонайповнішому нерозумінні. – Подумати тільки, – відповів батько, – щоб чоловік дожив до вашого віку, братику, і так мало знав жінок! – Я їх зовсім не знаю, – заперечив дядько Тобі, – і думаю, – вів далі він, – що афронт, якого я зазнав у справі з удовою Водмен через рік після руйнування Дюнкерка, – зазнав, як ви відаєте, лише завдяки цілковитому незнанню прекрасної статі, – афронт цей надає мені повне право сказати, що я нічого ніколи не розумію в жінках і в усьому, що їх стосується, і не претендую на таке розуміння. – Мені здається, братику, – заперечив батько, – вам би годилося, принаймні, знати, з якого краю треба підступати до жінки.

У шедеврї Аристотеля сказано, що «коли людина думає про що-небудь минуле, – вона опускає очі в землю; – але коли вона думає про майбутнє, то підводить їх до неба».

Дядько Тобі, мабуть, не думав ні про те, ні про інше, – тому що погляд його спрямований був горизонтально. – «З якого краю», – мовив дядько Тобі й, повторюючи подумки ці слова, машинально зупинив очі на тріщині, утвореній в облицюванні каміна погано припасованими кахлями. – З якого краю підступати до жінки! – Дійсно, – оголосив дядько, – я так само мало це знаю, як людина з місяця; і якби навіть, – вів далі дядько Тобі (не відриваючи погляду від погано припасованих кахлів), – я роздумував цілий місяць, однаково я б не міг нічого придумати.

– У такому разі, братику Тобі, – відповів батько, – я вам скажу.

– Всяка річ на світі, – вів далі батько (набиваючи нову люльку), – всяка річ на світі, дорогий братику Тобі, має два руків'я. – Не завжди, – мовив дядько Тобі. – Принаймні, – заперечив батько, – у кожного з нас є дві руки, – що зводиться до того ж самого. – Так от, коли вся дешся спокійно і розміркуєш відносно вигляду, форми, будови, доступності й відповідності всіх частин, які складають тварину, звану жінкою, та порівняєш їх аналогічно... – Я ніколи як слід не розумів значення цього слова, – перебив його дядько Тобі. – Аналогія, – відповів батько, – є деяка спорідненість і схожість, які різні... Тут страшенний стукіт у двері розламав навпіл визначення мого батька (подібно до його люльки) – і в той же самий час обезголовив найчудовіше і найцікавіше міркування, що коли-небудь зароджувалось у надрах умоглядної філософії; – минуло кілька місяців, перш ніж батькові випала нагода благополучно ним розродитися; – нині ж уявляється таким же проблематичним, як і предмет цього міркування (зважаючи на занедбаність і тяжкий стан домашніх наших справ, у яких невдача громадиться на невдачі), – чи вдасться мені знайти для нього місце в третьому томі, чи ні.

¹⁰⁷ *Натурфілософія* – наука про природу, витлумачену у її цілісності; тісно пов'язана з природознавством.

Розділ VIII

Минуло години півтори неквапливого читання, відколи дядько Тобі подзвонив і Обадія дістав наказ сідлати коня та їхати за лікарем Слопом, акушером; – ніхто тому не має права стверджувати, ніби, поетично кажучи, а також зважаючи на важливість доручення, я не дав Обадії досить часу на те, щоб з'їздити туди й назад; – хоча, кажучи прозаїчно і реалістично, він за цей час навряд чи навіть устиг взути чоботи.

Якщо занадто суворий критик, ґрунтуючись на цьому, вирішить узяти маятник і виміряти істинний проміжок часу між дзеленчанням дзвоника і стукотом у двері – і, виявивши, що він дорівнює двом хвилинам і тринадцяти і трьом п'ятим секунди, – надумається чіплятися до мене за таке порушення єдності або, вірніше, правдоподібності, часу, – я йому нагадаю, що ідея тривалості й простих її модусів отримана єдино тільки з дотримання і зміни наших уявлень – і є найточнішим ученим маятником; – і ось, як учений, я хочу, щоб мене судили в цьому питанні згідно з його свідченнями, – з обуренням відкидаючи юрисдикцію всіх інших маятників на світі.

Я б, отже, попросив мого критика взяти до уваги, що від Шенді-холу до будинку лікаря Слопа, акушера, всього вісім жалюгідних миль, – і що, поки Обадія їздив до лікаря й назад, я переправив дядька Тобі з Намюра через усю Фландрію в Англію, – протримав його хворим майже чотири роки, – а потім одвіз у кареті четвериком разом із капралом Трімом майже за двісті миль від Лондона в Йоркшир. – Усе це, разом узяте, мало приготувати уяву читача до виходу на сцену лікаря Слопа – не гірше (сподіваюся), ніж танець, арія чи концерт в антракті п'єси.

Якщо мій суворий критик продовжує стояти на своєму, стверджуючи, що дві хвилини і тринадцять секунд назавжди залишаться тільки двома хвилинами і тринадцятьма секундами, – хоч що б я про них говорив; – і що хоч би мої аргументи рятували мене драматургічно, вони мене гублять як життеописувача, перетворюючи з цієї хвилини мою книгу на типовий роман, тоді як раніше вона була книгою в сенсі жанру відреченою. – Що ж, коли мене приперли таким чином до стінки, – я разом кладу край усім запереченням і суперечкам мого критика, – доводячи до його відома, що, не від'їхав іще Обадія шістдесяти ярдів од стайні, як зустрів лікаря Слопа; і точно, він надав брудний доказ своєї зустрічі з ним – і ледве не надав також доказу трагічного.

Уявіть собі... Але краще буде почати з цього новий розділ.

Розділ IX

Уявіть собі маленьку, приземкувату, мішкувату фігуру лікаря Слопа, зростом близько чотирьох з половиною футів, із такою широкою спиною та випнутим на півтора фути черевом, що вони зробили б честь сержантові кінної гвардії.

Такий був зовнішній вигляд лікаря Слопа. – Якщо ви читали «Аналіз Краси» Хогарта¹⁰⁸ (а не читали, так раджу вам прочитати), – то ви маєте знати, що карикатуру на таку зовнішність і уявлення про неї можна з такою ж вірністю дати трьома штрихами, як і трьома сотнями штрихів.

Уявіть же собі таку фігуру – бо такий, повторюю, був зовнішній вигляд лікаря Слопа, – що повільно, тихою ходою шкандибає по грязюці на хребцях маленького миршавого поні, – приємної масті, – але сили, – на жаль! – ледве достатньої для того, щоб дріботати ногами під такою ношею, якби навіть дороги були в стерпному стані. – Вони в нім не перебували. – Уявіть тепер Обадію, що вибрався на могутнє чудовисько – каретного коня – і скаче щодуху галопом назустріч.

Прошу вас, сер, приділіть хвилину уваги картині, яку я вам намалюю.

Якби лікар Сlop за милу примітив Обадію, що мчить із такою жажливою швидкістю просто на нього по вузькій дорозі, – що пірнає, як біс, у драговини та болота й усе обдає грязюкою при своєму наближенні, хіба такий феномен, разом із вихором грязюки та води, що рухається навколо його осі, – не став би для лікаря Слопа в його становищі предметом більш законного страху, ніж гірша з комет Вістона?¹⁰⁹ – Про ядро й говорити нічого, тобто про самого Обадію і його каретного коня. – На мій погляд, лише здійнятого ними вихору було б достатньо, щоб завертіти й понести з собою якщо не лікаря, то, принаймні, його поні. Так от ви уявляєте собі, – наскільки сильними мали бути жах і страх перед морем води, що їх відчував лікар Сlop, читаючи (а зараз ви саме це зробите), що він їхав не кваплячись у Шенді-хол і перебував уже за шістдесят ярдів од будинку і за п'ять ярдів од крутого повороту, утвореного гострим кутом садової огорожі, – на найбруднішій ділянці брудної дороги, – як раптом із-за цього кута вилітають скаженим галопом – бац – прямо на нього Обадія зі своїм каретним конем! – Здається, у всьому світі неможливо припустити нічого страшнішого за таке зіткнення – такий безпорадний був лікар Сlop! так погано підготовлений до того, щоб витримати цей нищівний удар!

Що йому було робити? – Він перехрестився. – Дуже безглуздо! – Але лікар, сер, був папіст. – Однаково, – краще б він тримався за луку сідла. – Зрозуміло; – а ще краще, як показали події, якби він зовсім нічого не робив; – бо, хрестячись, він упустив хлист, – і при спробі упіймати його між колінами та сідлом, коли хлист туди ковзнув, він утратив стремено, – а втративши стремено, втратив рівновагу; – на довершення всіх цих утрат (які, до речі сказати, показують, як мало користі приносить покладання хреста на собі) нещасний лікар втратив самовладання. Тому, не чекаючи наскоку Обадії, він надав поні своєї долі, полетівши з нього сторчака, на кшталт і за способом пакунка шерсті, і без всяких інших наслідків від цього падіння, крім того що (знову ж таки як пакунок шерсті) дюймів на дванадцять зарився в грязюку найширшою своєю частиною.

Обадія двічі зняв шапку перед лікарем Сlopом: – раз, коли той падав, – і вдруге, коли він побачив його сидячим. – Несвоечасна чемність! – Хіба не краще було йому зупинити коня, зіскочити на землю й допомогти лікареві? – Сер, він зробив усе, що міг зробити у своєму становищі; – проте інерція бігу упряжного коня була така велика, що Обадія не в змозі був

¹⁰⁸ Вільям Хогарт (Гогарт) (1697–1764) – знаменитий англійський художник; на прохання Стерна зробив дві гравюри до «Трістрама Шенді». Гравюри Гогарта часто додають як ілюстрації до англійських романів середини XVIII ст.

¹⁰⁹ Комета Вістона – названа за іменем Вільяма Вістона (1667–1752), англійського математика і астронома.

зробити це відразу; – тричі описав він коло біля лікаря Слопа, перш ніж йому вдалося зупинити свого коня; коли ж йому нарешті це вдалося, то вчинив таке виверження грязюки, що краще б Обадії перебувати за милю звідти. Словом, ніколи ще не бував лікар Сlop такий загиджений і такий переісточений,¹¹⁰ відколи переісточення увійшли в моду.

¹¹⁰ Стерн вживає термін, що використовується для уточнення сенсу перетворення хліба і вина в Тіло і Кров Спасителя Христа в таїнстві Євхаристії.

Розділ Х

Коли лікар Слоп увійшов до вітальні, де мій батько і дядько Тобі міркували про природу жінок, – важко сказати, що їх більше вразило: вигляд лікаря Слопа чи його поява; річ у тому, що нещастя сталося з ним так близько від будинку, що Обадія не вважав за потрібне знову посадовити його на поні – і привів у кімнату такого, яким він був: не обтертого, не причепуреного, не умащеного, всього вкритого плямами та грудками грязюки. – Нерухомий і безмовний, як примара з «Гамлета», цілі півтори хвилини стояв лікар у дверях вітальні (Обадія все ще тримав його за руку) в усій величчї грязюки. Спина його і зад, на які він впав, були абсолютно забруднені, – а всі інші частини так ґрунтовно забризкані вчиненим Обадією виверженням, що ви сміливо могли б присягнутися (без усяких уявних обмовок), що жодна грудочка грязюки не пропала дарма.

Тут дядькові Тобі трапилася прекрасна нагода відігратись і взяти гору над моїм батьком; – бо жоден смертний, який побачив лікаря Слопа в цьому соусі, не сперечався б із дядьком Тобі, принаймні відносно того, «що його невістка, мабуть, не хотіла, аби такий суб'єкт, як лікар Слоп, перебував так близько біля її...». Але то був *argumentum ad hominem*, і ви можете подумати, що дядько Тобі не хотів до нього вдаватися, тому що був у нім не дуже майстерний. – Ні; істинна причина полягала в тому, – що завдавати образи було не в його характері.

Поява лікаря Слопа в цю хвилину була не менш загадкова, ніж спосіб його появи; хоча моему батькові варто було б тільки хвилину подумати, і він, напевно, розгадав би загадку; бо всього тиждень тому він дав знати лікареві Слопу, що мати моя на східних днях; а оскільки відтоді лікар не отримував більше ніяких звісток, то з його боку було природно, а також дуже політично зробити поїздку в Шенді-хол, що він і зробив, просто для того, щоб подивитися, як там ідуть справи.

Але при розв'язуванні задачі, що постала перед ним, думки мого батька пішли, як на лихо, по помилковому шляху; як і думки згаданого вище суворого критика, вони всі крутилися навколо дзеленчання дзвоника і стукоту в двері, міряли відстань між ними і настільки прикували всю увагу батька до цієї операції, що він не в змозі був думати ні про що інше, – звичайна слабкість найбільших математиків, які так старанно працюють над доведенням своїх положень і настільки при цьому виснажують усі свої сили, що вже не здатні ні на яке практично корисне застосування доведеного.

Дзеленчання дзвоника і стукіт у двері сильно подіяли також і на сенсорії¹¹¹ дядька Тобі, – але вони дали його думкам зовсім інший напрям: – ці два несумісні струси повітря негайно пробудили у свідомості дядька Тобі думку про великого інженера Стевіна.¹¹² – Яке відношення мав Стевін до цієї історії – задача надзвичайно важка, – її потрібно буде розв'язати, але не в найближчому розділі.

¹¹¹ Сенсорії – так означували за часів Стерна частину нервової системи, яка є осердям відчуттів.

¹¹² Великий інженер Стевін – голландський інженер С. Стевін (1548–1620), який визначив тиск рідини на площину і описав гідравлічний парадокс.

Розділ XI

Писання книг, коли воно робиться вміло (а я не сумніваюся, що в моєму випадку справа йде саме так), рівносільне бесіді. Як жодна людина, що знає, як поводитися в хорошому товаристві, не наважиться висловити все, – так і жоден письменник, який усвідомлює істинні межі пристойності й вихованості, не дозволить собі все обдумати. Кращий спосіб зробити пошану розумові читача – поділитися з ним дружньо своїми думками, надавши деяку роботу також і його уяві.

Що ж до мене, то я постійно роблю йому цю ласку, докладаючи всіх зусиль до того, щоб тримати його уяву в такому ж діяльному стані, як і моя власна.

Тепер його черга; – я дав йому детальний опис непривабливого падіння лікаря Слопа та його непривабливої появи у вітальні; – нехай же тепер уява читача працює деякий час без сторонньої допомоги.

Нехай читач уявить, що лікар Слор розповів свою пригоду, – такими словами і з такими перебільшеннями, як буде до вподоби його фантазії. – Нехай припустить він, що Обадія теж розповів, що з ним сталося, супроводжуючи свою розповідь такими жалісними гримасами удаваного співчуття, які, на думку читача, найбільш підходять для протиставлення двох цих фігур. – Нехай він уявить, що батько мій піднявся нагору дізнатися про стан моєї матері; – і, для завершення цієї роботи фантазії, – нехай він уявить собі лікаря вмитого, – вчищеного, – такого, що вислухав співчуття, поздоровлення, – озутого в капці Обадії – який прямує до дверей із наміром зараз же приступити до справи.

Тихенько! – тихенько, поважний лікарю Слопе! – утримай твою родопомічну руку; – засунь її обережно за пазуху, щоб вона залишалася теплою; – ти недостатньо ясно знаєш, які перешкоди, – невиразно уявляєш собі, які приховані причини заважають її маніпуляціям! – чи був ти, лікарю Слопе, – чи був ти добре обізнаний із таємними статтями урочистого договору, який привів тебе сюди? Чи відомо тобі, що в цю саму хвилину дочка Люцини¹¹³ зайнята своєю справою у тебе над головою? Овва! – це довершена істина. – Крім того, великий син Пілумна,¹¹⁴ що ти в змозі зробити? – Ти прийшов сюди неозброєним; – ти залишив удома *tire-tête*, – нещодавно винайдені акушерські щипці, – крошет, – шприц і всі інструменти порятунку та звільнення, що належать тобі. – Боже! у цю хвилину вони висять у зеленому байковому мішку, між двома пістолетами, біля узголів'я твого ліжка! – Дзвони; клич; – вели Обадії сісти на каретного коня та скакати за ними щодуху.

– Поквапся, Обадіє, – мовив мій батько, – я дам тобі крону! – А я другу, – сказав дядько Тобі.

¹¹³ Люцина – богиня пологів у давніх римлян.

¹¹⁴ Пілумн – божество у римлян, яке охороняло будинки, де були новонароджені.

Розділ XII

– Ваше раптове та несподіване прибуття, – сказав дядько Тобі, звертаючись до лікаря Слопа (вони сиділи втрьох біля каміна, коли дядько Тобі почав говорити), – негайно ж навело мені на думку великого Стевіна, який, треба вам сказати, один із улюблених моїх письменників. – У такому разі, – заявив мій батько, вдаючись до аргументу, *ad crumenam*, – ставлю двадцять гіней проти однієї крони (яку отримає Обадія, коли повернеться), що цей Стевін був яким-небудь інженером, – або писав що-небудь – прямо або побічно – про мистецтво фортифікації.

– Це правда, – відповів дядько Тобі. – Я так і знав, – сказав батько, – хоч я, присягаюся, не бачу, який може бути зв'язок між раптовим приходом лікаря Слопа і трактатом про фортифікацію: – проте я цього побоювався. – Про що б ми не говорили, братику, – нехай предмет розмови буде найчужішим і невідходящим для вашої улюбленої теми, – ви неодмінно на неї зіб'єтесь. Я не бажаю, братику Тобі, – продовжував батько, – рішуче не бажаю до такої міри засмічувати собі голову куртинами і горнверками. – О, я в цьому переконаний! – вигукнув лікар Сlop, перебиваючи його, і голосно розреготався, задоволений своїм каламбуром.

Навіть критик Денніс¹¹⁵ не відчував такої глибокої відрази, як мій батько, до каламбурів і до всього, що їх нагадувало, – вони його завжди дратували; – але перервати каламбуром серйозне міркування було, за його словами, однаково що дати щигля в ніс; – він не бачив ніякої різниці.

– Сер, – сказав дядько Тобі, звертаючись до лікаря Слопа, – куртини, про які говорить мій брат Шенді, не мають ніякого відношення до ліжок, – хоч, я знаю, дю Канж говорить, що «від них, ймовірно, дістали свою назву гардини біля ліжка»;¹¹⁶ – так само горнверки, або рогаті укріплення, про які він говорить, не мають абсолютно нічого спільного з рогатою прикрасою обдуреного чоловіка. – Куртина, сер, є термін, яким ми користуємося у фортифікації для позначення частини стіни або валу, що розташована між двома бастіонами та їх сполучає. – Обложники рідко наважуються спрямовувати свої атаки безпосередньо на куртини з тієї причини, що останні завжди добре фланковані. (Так само йде справа і з гардинами, – зі сміхом сказав лікар Сlop.) Проте, – продовжував дядько Тобі, – для більшої надійності ми зазвичай будуємо перед ними равеліни, стараючись їх по можливості виносити за фортечний *fossé*, або рів. – Люди невійськові, які мало тямлять у фортифікації, змішують равелін із демілюном, – хоча це речі абсолютно різні; – не за виглядом своєму чи конструкцією, – ми їх будуємо абсолютно однаково: – вони завжди складаються з двох фасів, що утворюють висунений у поле кут, з горжами, проведеними не по прямій лінії, а у формі півмісяця. – В чому ж тоді різниця? (запитав батько з деяким роздратуванням). – В їх розташуванні, братику, – відповів дядько Тобі: – коли равелін стоїть перед куртиною, тоді він равелін; коли ж равелін стоїть перед бастіоном, тоді равелін уже не равелін; – тоді він демілюн; – так само демілюн є демілюн, і нічого більше, коли він стоїть перед бастіоном; – але якби йому довелося змінити місце й розташуватися перед куртиною, – він би не був більше демілюном: демілюн у цьому разі не демілюн; він усього тільки равелін. – Я гадаю, – сказав батько, – що ваша благородна наука оборони має свої слабкі сторони, – як і всі інші науки.

– Що ж до горнверків (ох-ох! – зітхнув батько), про які заговорив мій брат, – вів далі дядько Тобі, – то вони становлять дуже істотну частину зовнішніх укріплень; – французькі

¹¹⁵ Джон Денніс (1657–1734) був відомий нищівною і часто безпідставною критикою.

¹¹⁶ Куртина у фортифікації – це вал, стіна між двома сусідніми бастіонами. Горнверк – допоміжна оборонна будівля, що складається з двох напівбастіонів та куртини і у плані має вигляд рогів. Гра слів базується на тому, що ці фортифікаційні терміни означають також завіску у першому випадку і подружню зраду у другому.

інженери називають їх *ouvrages à cornes*, і ми їх зазвичай споруджуємо для прикриття найбільш слабких, на наше припущення, пунктів; – вони утворюються двома земляними насипами, або напівбастіонами, і на вигляд дуже красиві; – якщо ви нічого не маєте проти маленької прогулянки, я беруся вам показати один горнверк, що вартий того, щоб на нього подивитися. – Не можна заперечувати, – вів далі дядько Тобі, – що увінчані вони набагато сильніші; але тоді вони обходяться дуже дорого і займають надто багато місця; таким чином, на мою думку, вони особливо корисні для прикриття або захисту передньої частини укріпленого табору; інакше подвійний теналь... – Присягаюся матір'ю, яка нас народила, – вигукнув батько, не в силах довше стримуватися, – ви і святого вивели б із терпіння, братику Тобі; – адже ви не лише, не розумію яким чином, знову поринули в улюблений ваш предмет, але голова ваша так забита цими проклятими укріпленнями, що в цю хвилину, коли дружина моя мучиться пологами, – і до вас доносяться її крики, – ви знати нічого не знаєте і неодмінно хочете відвести повивача. – Акушера, якщо ваша ласка, – поправив батька лікар Слоп. – Із задоволенням, – відповів батько, – мені однаково, як вас називають, – я тільки хочу послати до дідька всю цю фортифікацію з усіма її винахідниками; – вона звела в могилу тисячі людей – і врешті-решт зведе мене. – Я не бажаю, братику Тобі, засмічувати собі мізки сапами, мінами, бліндами, турами, палісадами, равелінами, демілюнами й іншим чортovinням, хоч би мені подарували Намюр із усіма фламандськими містами на додачу.

Дядько Тобі терпляче зносив образи; – не за браком хоробрості, – я вже говорив вам у п'ятому розділі цієї другої книги, що він був чоловік хоробрий, – а тут додаю, що в критичних випадках, коли хоробрість вимагалася обставинами, я не знаю людину, під чийм захистом я б усвідомлював себе в більшій безпеці. Це відбувалося й не від бездушності чи від тупості його розуму; – бо він сприймав нанесену йому батьком образу так само гостро, як і найчутливіша людина; – але він був лагідної, миролюбної вдачі, – в нім не містилося ні крапля сварливості; – все в нім дихало такою добротою! У дядька Тобі не знайшлося б жорстокості помститися навіть мусі.

– Забирайся геть, – сказав він одного дня за столом величезній мусі, що дзижчала у нього під носом і страшенно його мучила протягом усього обіду, – доки нарешті йому вдалося, після багатьох безуспішних спроб, упіймати її на льоту; – я тобі не зроблю боляче, – сказав дядько Тобі, встаючи зі стільця і переходячи через усю кімнату з мухою в руці, – я не торкну жодної волосинки на голові в тебе: – забирайся геть, – сказав він, піднімаючи віконце і розтискаючи руку, щоб її випустити; – забирайся з богом, бідолахо, навіщо мені тебе кривдити? – Світ великий, у ньому знайдеться доволі місця і для тебе, і для мене.

Мені було всього десять років, коли це сталося; – але чи сам вчинок дядьків більше гармоніював із душевним моїм станом у цьому схильному до жалості віці, так що вся істота моя миттєво завмерла в блаженному трепеті; – чи на мене подіяло те, як і з яким виразом був він здійснений, – і в якій мірі й через яке таємне чаклунство – зігріті добротою тон голосу та гармонія рухів знайшли доступ до мого серця, – я не знаю; – знаю тільки, що урок доброзичливості до всіх живих істот, викладений тоді дядьком Тобі, так міцно запав мені в душу, що й досі не згладився з пам'яті. Ніскільки не бажаючи зменшувати значення всього, що дали мені в цьому сенсі *litterae humaniores*,¹¹⁷ якими я займався в університеті, або заперечувати користь, принесену мені вихованням, що дорого коштувало, як удома, так і в чужих краях, – я все ж часто думаю, що половиною мого людинолюбства завдячую я цьому випадковому враженню.

Розказаний випадок може замінити батькам і вихователям цілі томи, написані на цю тему.

Я не міг покласти цей мазок на портрет дядька Тобі тим же пензлем, який написав інші його частини, – ті частини передавали в нім лише те, що відносилось до його *коншика*, – тоді як у цьому разі йдеться про рису його моральної вдачі. Відносно терплячого перенесення образ

¹¹⁷ Словесні науки (лат.).

батько мій, як, мабуть, давно вже помітив читач, зовсім не був схожий на брата; він відзначався набагато гострішою та жвавішою чутливістю, можливо, навіть дещо дратівливою: щоправда, вона його ніколи не доводила до стану, скільки-небудь схожого на злість, – проте, у разі маленьких незгод і прикростей, якими таке багате життя, схильна була виявлятися у формі забавного й дотепного буркотіння. – Проте чоловік він був відкритий і благородний, – повсякчас готовий дослухатися до голосу переконання; причому під час цих маленьких нападів роздратування проти інших, особливо ж проти дядька Тобі, якого батько щиро любив, – сам він зазвичай мучився вдсятеро більше, ніж заподіював мук своїм жертвам (виняток становила тільки історія з тіткою Діною та випадки, коли бувала зачеплена яка-небудь його гіпотеза).

Характери двох братів, при такому їх протиставленні, взаємно освітлювали один одного, особливо ж вигідно в цьому зіткненні з приводу Стевіна.

Мені немає потреби говорити читачеві, якщо він завів якого-небудь коника, – що коник є найвідчутніша царина і що ці незаслужені удари по коникові дядька Тобі не могли залишитися ним непоміченими. – Ні, – як вище було сказано, дядько Тобі їх відчував, і відчував дуже гостро.

Що ж він сказав, сер? – Як вчинив? – О, сер, – він виявив істинну велич! Як тільки батько перестав ображати його коника, – він без щонайменшого хвилювання відвернувся від лікаря Слопа, до якого звернена була його мова, і подивився батькові у вічі з виразом такої доброти на обличчі, – так лагідно, так по-братськи, – з такою невимовною ніжністю, – що погляд його проник батькові в саме серце. Поспішно підвівшись із крісла, він схопив дядька Тобі за обидві руки і сказав: – Братику Тобі, – винен перед тобою; – вибач, будь ласка, цю гарячність, вона дісталася мені від матері. – Милий мій, милий брате, – відповів дядько Тобі, теж встаючи за підтримки батька, – ні слова більше про це; – прощаю вам від щирого серця, навіть якщо б ви сказали вдсятеро більше, брате. – Проте ж неблагогородно, – заперечив батько, – ображати людину, – особливо брата; – але ображати такого покірливого брата, – такого плохенького, – такого незлобивого, – це нищість, присягаюся небом, це підлість. – Прощаю вам від щирого серця, брате, – сказав дядько Тобі, – навіть якби ви сказали в п'ятдесят разів більше. – Та і яке мені діло, дорогий мій Тобі, – вигукнув батько, – яке мені діло до ваших розваг чи до ваших задоволень? Добро б ще, я був у змозі (а я не в змозі) помножити їх число.

– Брате Шенді, – відповів дядько Тобі, пильно подивившись йому в вічі, – ви дуже помиляєтесь із цього приводу; – адже ви даєте мені величезну втіху, зроджуючи у вашому віці дітей для сім'ї Шенді. – Але цим, сер, – зауважив лікар Сlop, – містер Шенді дає втіху також і собі самому. – Ні крапельки, – сказав батько.

Розділ XIII

– Мій брат робить це, – сказав дядько Тобі, – з принципу. – Як хороший сім'янин, я вважаю, – сказав лікар Сlop. – Фе! – вигукнув батько, – не варто про це говорити.

Розділ XIV

Наприкінці останнього розділу батько і дядько Тобі продовжували стояти, як Брут і Касій у завершальній частині тієї сцени, де вони зводять між собою рахунки.¹¹⁸

Вимовивши три останні слова, – батько сів; – дядько Тобі рабськи наслідував його приклад, але тільки перед тим, як опуститися на стілець, він подзвонив і звелів капралові Тріму, що чекав наказів у передпокої, сходити додому за Стевіном: будинок дядька Тобі був зовсім близько, по інший бік вулиці.

Інший би припинив розмову про Стевіна; – але дядько Тобі не таїв злості в серці своєму, і тому продовжував говорити на ту ж тему, бажаючи показати батькові, що він не гнівається.

– Ваша раптова поява, лікарю Слоп, – сказав дядько, повертаючись до перерваної розмови, – негайно ж привела мені на думку Стевіна. (Батько мій, можете бути певні, не пропонував більше тримати парі про те, хто такий цей Стевін.) – Річ у тому, – вів далі дядько Тобі, – що знаменитий вітрильний віз, що належав принцові Моріцу¹¹⁹ і побудований з таким чудовим мистецтвом, що півдюжини пасажирів могли в ньому зробити тридцять німецьких миль за якесь зовсім нікчемне число хвилин, – було винайдено великим математиком і інженером Стевіном.

– Ви могли б, – сказав лікар Слоп, – поберегти вашого служника (адже він, бідолаха, у вас кульгавий) і не посилати за Стевіновим описом цього воза, тому що по дорозі назад із Лейдена через Гаагу я зробив добрих дві милі гаку, звернувши в Шевенінг із метою його оглянути.

– Це дрібниці, – заперечив дядько Тобі, – в порівнянні з тим, що зробив учений Пейрескія,¹²⁰ пройшовши пішки п'ятсот миль, рахуючи від Парижа до Шевенінга і назад, тільки для того, щоб його побачити, – більше ні для чого.

Деякі люди терпіти не можуть, щоб їх обганяли.

– Ну й дурень він, – заперечив лікар Слоп. Одначе зверніть увагу, що сказав він це зовсім не з презирства до Пейрескії, – а тому, що невтомна мужність цього вченого, що пройшов пішки такий далекий шлях єдино з любові до знання, зводила до нуля подвиг самого лікаря Слопа в цій справі. – Ну й дурень цей Пейрескія, – повторив він. – Чому ж? – заперечив батько, беручи сторону брата, не лише з метою скоріше загладити завдані йому образи, які все не виходили у батька з голови, – але частково й тому, що розмова починала його серйозно цікавити. – Чому ж? – сказав він, – чому треба лаяти Пейрескію чи кого-небудь іншого за бажання поласувати тим чи іншим шматочком справжнього знання? Сам я хоч і нічого не розумію в цьому вітрильному возі, – вів далі він, – але в його винахідника, напевно, були великі здібності до механіки; певна річ, я не в силах розібратись, якими філософськими принципами він керувався, – все-таки його машина побудована на принципах дуже ґрунтовних, хоч які б вони були, інакше вона не могла б мати тих якостей, про які говорив мій брат.

– Вона їх мала, якщо тільки не була ще досконалішою, – сказав дядько Тобі; – адже, як витончено висловлюється Пейрескія, кажучи про швидкість її руху: *Tam citus erat, quam erat ventus*, що означає, якщо я не забув моєї латині: вона була швидка, як вітер.

– А дозвольте дізнатися, лікарю Слоп, – мовив батько, перебивши дядька (і вибачившись перед ним за свою нечемність), – на яких принципах рухався цей віз? – На дуже хитрих принципах, можете бути певні, – відповів лікар Слоп; – і я часто дивувався, – вів далі він, обходячи питання, – чому ніхто з наших поміщиків, які живуть на великих рівнинах, на зразок нашої (я особливо маю на увазі тих, чії дружини ще здатні народжувати дітей), – не спробує якого-

¹¹⁸ У трагедії Шекспіра «Юлій Цезар».

¹¹⁹ Принц Моріц Оранський (1567–1625) – видатний голландський воєначальник.

¹²⁰ Учений Пейрескія, Нікола-Клод (1580–1637) – французький філолог.

небудь подібного засобу пересування; адже не лише воно припало б надзвичайно до речі в екстрених випадках, до яких схильна прекрасна стаття, – аби вітер був попутний, – але скільки також коштів зберегло б застосування вітру, який нічого не коштує і якого не треба годувати, замість коней, які (біс би їх дер) і коштують і жеруть жах скільки.

– Якраз із цієї причини, – заперечив батько, – тобто тому, що «вітер нічого не коштує і його не треба годувати», – пропозиція ваша нікуди не годиться; – адже саме споживання наших продуктів разом із їх виробництвом дає хліб голодним, пожвавлює торгівлю, – приносить гроші та піднімає ціну наших земель; – признатись, якби я був принцом, я щедро нагородив би вчену голову, що вигала такі механізми, – проте я б суворо заборонив їх вживати.

Тут батько потрапив у свою стихію – і пустився було так само розводитися про торгівлю, як дядько Тобі міркував перед цим про фортифікацію; – але, до великого збитку для науки, доля розпорядилася, щоб жодне вчене міркування, до якого приступав того дня мій батько, не було ним доведено до кінця, – бо, ледве тільки розкрив він рот, аби почати наступну фразу, -

Розділ XV

як вбіг капрал Трім зі Стевіном. – Але він запізнився: – предмет був повністю вичерпано за його відсутності, й розмова пішла по іншому шляху.

– Можеш віднести книгу додому, Тріме, – сказав дядько Тобі, кивнувши йому.

– Постій, капрале, – сказав батько, бажаючи пожартувати, – розкрий її спочатку та подивися, чи не знайдеш ти в ній чого-небудь про вітрильний віз.

Капрал Трім за час перебування на військовій службі навчився слухатися, не міркуючи; – поклавши книгу на столик біля стіни, він почав її перегортати. – Не в гнів будь сказано вашій милості, – мовив Трім, – не можу знайти нічого схожого на такий віз; – все-таки, – вів далі капрал, у свою чергу бажаючи трохи пожартувати, – я хочу в цьому переконатися, з дозволу вашої милості. – З цими словами, взявши книгу обома руками за половинки палітурки і відігнувши їх назад, так що аркуші звісилися вниз, він гарненько її струсив.

– Е, та либонь щось випало, з дозволу вашої милості, – сказав Трім, – тільки не віз і не схоже на віз. – Так що ж тоді, капрале? – з усмішкою запитав батько. – Я гадаю, – відповів Трім, нагнувшись, аби підібрати те, що впало, – річ ця більше схожа на проповідь, – оскільки починається вона з тексту з Писання, з вказівкою глави та вірша, – і їде далі, не як віз, – а як справжня проповідь.

Усі всміхнулися.

– Зрозуміти не можу, – мовив дядько Тобі, – яким чином якась проповідь могла потрапити в мого Стевіна.

– Я гадаю, це проповідь, – стояв на своєму Трім; – почерк чіткий, так, з дозволу ваших милостей, я вам прочитаю одну сторінку; – бо, треба вам сказати, Трім любив слухати своє читання майже так само, як і свою промову.

– Я завжди відчував сильний потяг, – сказав батько, – розбиратися в речах, що перетинають мені дорогу, зважаючи на ось такий дивний збіг обставин; – а оскільки робити нам більше нічого, принаймні до повернення Обадії, то я був би вам дуже вдячний, братику, якби ви, – лікар Слоп, сподіваюся, заперечувати проти цього не буде, – звеліли капралові прочитати нам одну або дві сторінки зі знайденої проповіді, – якщо у нього є стільки ж уміння, скільки він виявляє бажання. – Смію доповісти вашій милості, – сказав Трім, – я цілі дві кампанії у Фландрії виконував обов'язки причетника при полковому священику. – Він прочитає не гірше за мене, – сказав дядько Тобі. – Трім, запевняю вас, був кращим грамотієм у мене в роті й у першу ж чергу отримав би алебарду,¹²¹ коли б не скоїлося з бідолахою нещастя. – Капрал Трім приклав руку до серця і низько вклонився своєму панові; – потім, опустивши свій капелюх на підлогу й узявши проповідь у ліву руку, щоб права залишалася вільною, – він виступив, без найменшого вагання, на середину кімнати, де міг краще бачити своїх слухачів і вони його також.

¹²¹ Отримав би алебарду – тобто став би сержантом.

Розділ XVI

– Якщо у вас є які-небудь заперечення... – сказав батько, звертаючись до лікаря Слопа. – Зовсім ніяких, – відповів лікар Слов; – адже ми не знаємо, на чиєму боці автор цієї проповіді; – її міг вигадати богослов нашої церкви з такою ж вірогідністю, як і ваші богослови, – так що ми піддаємося однаковому ризику. – Вона не на нашому і не на вашому боці, – сказав Трім, – тому що в ній ідеться тільки про совість, смію доповісти вашим милостям.

Аргумент Тріма розвеселив слухачів, – тільки лікар Слов, обернувшись лицем до Тріма, подивився на нього трохи сердито.

– Починай, Тріме, – і читай виразно, – сказав батько. – Хвилину, з дозволу вашої милості, – відповідав капрал, відважуючи поклін своїм слухачам і привертаючи їх увагу легким рухом правої руки.

Розділ XVII

– Але перш ніж капрал почне, я мушу вам описати його позу, – інакше ваша уява легко може подати вам його у змушеному положенні, – підібраним, – витягнутим у струнку, – з розподілом ваги свого тіла на обох ногах рівномірно; – з очима, втупленими в одну точку, як на караулі; – з виглядом рішучим, затиснувши проповідь в лівій руці, мов рушницю. – Словом, ви були б схильні намалювати Тріма так, як ніби він стояв у своєму взводі, готовий іти в атаку. – Насправді поза його не мала нічого спільного з щойно вами уявленою.

Він стояв перед своїми слухачами, зігнувши тулуб і нахиливши його вперед якраз настільки, щоб він утворив кут вісімдесят п'ять з половиною градусів до площини горизонту; – всі хороші оратори, до яких я зараз звертаюся, прекрасно знають, що це і є найпереконливіший кут падіння; – ви можете говорити і проповідувати під будь-яким іншим кутом; – ніхто в цьому не сумнівається; – та так воно й буває щодня; – але з яким результатом, – надаю судити про це кожному!

Необхідність саме цього кута вісімдесят п'ять з половиною градусів, виміряного з математичною точністю, – хіба не показує нам, зауважу мимохідь, – яку братську допомогу надають одне одному науки і мистецтва?

Яким дивом капрал Трім, що не вмів навіть відрізнити гострого кута від тупого, потрапив просто в точку; – був то випадок чи природна здатність, вірне чуття чи наслідування, чи щонебудь інше, – все це буде роз'яснено в тій частині справжньої енциклопедії наук і мистецтв, де піддаються обговоренню допоміжні засоби красномовства в сенаті, на церковній кафедрі, в суді, в кав'ярні, у спальні й біля каміна.

Він стояв, – а це повторюю для цілісності картини, – зігнувши тулуб і трохи нахиливши його вперед; – права його нога стояла просто під ним, несучи на собі сім восьмих усієї його ваги; – ступня ж його лівої ноги, вада якої не заподіювала ніякого збитку його позі, була трохи висунена, – не вбік і не вперед, а навскоси; – коліно було зігнуте, – але не круто, – а так, щоб уміститися в межах лінії краси – і, додам, лінії наукової також: – бо зверніть увагу, що нога мусила підтримувати восьму частину його тулуба; – таким чином, положення ноги було в цьому випадку суворо визначене, – тому що ні ступня не могла бути висунена далі, ні коліно зігнуте більше, ніж це допустимо за законами механіки для того, щоб підтримувати восьму частину його ваги, – а також нести її.

Сказане рекомендую увазі художників і, – чи потрібно додавати? – ораторів. Гадаю, що не потрібно; адже якщо вони не дотримуватимуться цих правил, – то неодмінно гепнуться носами в землю.

Ось усе, що я хотів сказати про тулуб і ноги капрала Тріма. – Він вільно, – але не недбало, – тримав проповідь у лівій руці, трохи вище живота і трохи відставивши її від грудей; – права його рука невимушено висіла на боці, як те наказували природа і закони тяжіння, – долоня її, проте, була відкрита і повернена до слухачів, готова, у разі потреби, прийти на допомогу почуттю.

Очі та лицьові м'язи капрала Тріма перебували в повній гармонії з іншими частинами його тіла; – погляд його був відкритий, невимушений, – досить упевнений, – але зовсім не зарозумілий.

Нехай критики не запитують, яким чином капрал Трім міг дійти до таких тонкощів; адже я вже сказав їм, що все це дістане пояснення. – В усякому разі, так стояв він перед моїм батьком, дядьком Тобі й лікарем Слопом, – так нахиливши тулуб, так розставивши ноги й настільки надавши собі вигляду оратора, – що міг би слугувати відмінною моделлю для скульптора; – більш того, я сумніваюся, щоб найученіший кандидат богослов'я – і навіть професор єврейської мови – здатні були внести тут скільки-небудь істотні поправки.

Трім вклонився і прочитав таке:

Проповідь

Послання до євреїв, XIII, 18

– Бо ми впевнені, що маємо добру совість. – «Упевнені! – Упевнені, що маємо добру совість»!

– Чесне слово, Тріме, – сказав батько, перебиваючи капрала, – ти надаєш цій фразі вкрай непідходящого виразу; ти морщиш ніс, голубе, і вимовляєш її таким глузливим тоном, начебто проповідник мав намір знущатися з апостола.

– Він і має намір, з дозволу вашої милості, – відповідав Трім. – Фе! – вигукнув, усміхнувшись, батько.

– Сер, – сказав лікар Слоп, – Трім без сумніву має рацію; бо автор проповіді (який, я бачу, протестант) своєю колючою манерою розривати текст апостола ясно показує, що він має намір знущатися з нього, – якщо тільки сама ця манера не є вже знущання. – Але з чого ж, – здивувався батько, – ви так швидко зробили висновок, лікарю Слоп, що автор проповіді належить до нашої церкви? – наскільки я можу судити на підставі сказаного, – він може належати до будь-якої церкви. – З того, – відповідав лікар Слоп, – що якби він належав до нашої, – він би не посмів дозволити собі таку вільність, – як не посмів би схопити ведмедя за бороду. – Якби в нашій церкві, сер, хто-небудь надумався образити апостола, – святого, – або хоч би тільки відрізаний ніготь святого, – йому б очі видряпали. – Невже сам святий? – запитав дядько Тобі. – Ні, – відповів лікар Слоп, – його б помістили в один старий будинок. – А скажіть, будь ласка, – запитав дядько Тобі, – інквізиція – це стара будівля чи в нинішньому смаку? – В архітектурі я нічого не розумію, – відповідав лікар Слоп. – З дозволу ваших милостей, – сказав Трім, – інквізиція – це наймерзенніша... – Будь ласка, позбав нас від її опису, Тріме, мені осоружне саме ім'я її, – сказав батько. – Це нічого не означає, – відповів лікар Слоп, – у неї є свої достоїнства; я хоч не великий її захисник, а все-таки у випадку, про який ми говоримо, той, що провинився, скоро навчився б краще поводитись; і я йому можу сказати, що коли він не вгамується, так буде відданий інквізиції за свої витівки. – Допоможи йому Боже! – сказав дядько Тобі. – Амінь, – додав Трім; – бо Господь знає, що у мене є бідолаха брат, який чотирнадцять років знемагає в її в'язницях. – Уперше чую, – жваво мовив дядько Тобі. – Як він туди потрапив, Тріме? – Ах, сер, у вас серце кров'ю обіллється, коли ви почуєте цю сумну історію, – як воно вже тисячу разів обливалось у мене; – але історія ця занадто довга для того, щоб розповідати її зараз; – ваша милість почує її як-небудь від початку до кінця, коли я працюватиму біля вас над нашими укріпленнями; – в коротких словах: – брат мій Том вирушив на посаді служителя в Лісабон – і там одружився з однією вдовою єврея, що тримала крамничку і торгувала ковбасою, що і було, не знаю вже як, причиною того, що його підняли серед ночі з ліжка, де він спав із дружиною та двома маленькими дітьми, і потягли просто в інквізицію, де, допоможи йому Боже, – вів далі Трім із зітханням, – що вирвалося з глибини його серця, – бідолашний, ні в чому не повинний хлопець знемагає до цього дня; – чеснішої за нього, – додав Трім (дістаючи носову хустку), – людини на світі не було.

– Сльози так рясно полилися по щоках Тріма, що він не встигав їх утирати. – Декілька хвилин у кімнаті стояла мертва тиша. – Вірний доказ співчуття!

– Годі, Тріме, – мовив батько, коли побачив, що у бідолашного хлопця трохи відлягло від серця, – читай далі, – і викинь із голови цю сумну історію; – не ображайся, що я тебе перебив; – тільки почни, будь ласка, проповідь спочатку: – якщо її перша фраза, як ти кажеш, містить знущання, то мені б дуже хотілося знати, який для цього привід подав апостол.

Капрал Трім утер обличчя, поклав хустку в кишеню і, вклонившись, – почав знову.

Проповідь

Послання до євреїв, XIII, 18

– Бо ми впевнені, що маємо добру совість. – «Упевнені! упевнені, що маємо добру совість! Зрозуміло, якщо в нашому житті є що-небудь, на що ми можемо покластись і пізнання чого здатні досягти на основі найбезперечніших свідчень, так саме те, – маємо ми добру совість чи ні».

– Я таки маю рацію, – сказав лікар Слоп.

«Якщо ми взагалі мислимо, у нас не може бути ніяких сумнівів із цього приводу; ми не можемо не усвідомлювати наших думок і наших бажань; – ми не можемо не пам'ятати минулих наших вчинків і не мати достовірного знання істинних пружин і мотивів, що керували зазвичай нашими вчинками».

– Ну, вже це нехай він залишить, я його розіб'ю без чієї-небудь допомоги, – сказав лікар Слоп.

«У інших речах ми можемо бути обдурені помилковою видимістю; бо, як скаржиться мудрець, *насилу будемо ми правильні припущення про те, що існує на землі, та з зусиллям знаходимо те, що лежить перед нами*. Але тут розум в собі самому містить усі факти й усі дані, що можуть слугувати доказом; – усвідомлює тканина, яку він виткав; – йому відомі її щільність і чистота, а також точна частка участі кожної пристрасті у вишиванні різних візерунків, намальованих перед ним добродієм або вадом».

– Мова добра, і Трім, як на мене, читає чудово, – сказав батько.

«А оскільки совість є не що інше, як властиве розуму знання всього цього в поєднанні зі схвальним судженням або таким, що гудить, яке він неминуче виносить про всі вчинки, що послідовно здійснювалися нами, – то ясно, скажете ви, з самих наших передумов ясно, що кожного разу, коли це внутрішнє свідчення показує проти нас і ми виступаємо самообвинувачами, – ми неодмінно маємо бути винні. – І, навпаки, коли свідчення ці для нас сприятливі й серце наше не засуджує нас, – то ми не просто впевнені, як стверджує апостол, – а знаємо достовірно, як незаперечний факт, що совість у нас добра і серце, отже, теж добре».

– У такому разі, апостол абсолютно неправий, я так думаю, – сказав лікар Слоп, – а має рацію протестантський богослов. – Майте терпіння, сер, – відповів йому батько, – бо, я гадаю, незабаром виявиться, що апостол Павло і протестантський богослов тримаються однієї і тієї ж думки. – Вони так само далекі один від одного, як схід і захід, – сказав лікар Слоп; – усьому провиною тут, – вів далі він, здійнявши руки, – свобода друку.

– У гіршому разі, – заперечив дядько Тобі, – всього тільки свобода проповіді; адже ця проповідь, мабуть, не надрукована, та навряд чи коли й буде надрукована.

– Продовжуй, Тріме, – сказав батько.

«З першого погляду може здатися, що такий і є істинний стан справи; і я не сумніваюся, що пізнання добра і зла так міцно збережене в нашій думці, – що якби совісті нашій ніколи не траплялося непомітно грубіти від довгої звички до гріха (як про те свідчить Писання) – і, подібно до деяких ніжних частин нашого тіла, поступово втрачати від крайньої напруги та постійної важкої роботи ту тонку чутливість і сприйнятливність, якою її наділили Бог і природа; – якби цього ніколи не траплялось; – або якби вірно було те, що себелюбство ніколи не чинить анінайменшого впливу на наші судження; – або що дрібні ниці інтереси ніколи не спливають нагору, не збивають з пантелику наші вищі здібності й не закутують їх туманом і густим морозом; – якби таким почуттям, як прихильність і ласка, закритий був доступ у цей священний

трибунал; – якби дотепність гребувала там хабарами – або соромилася виступати захисником недозволених насолод; якби, зрештою, ми були впевнені, що під час розбору справи користь завжди стоїть осторонь – і пристрасть ніколи не сідає на суддівське крісло й не ухвалює вироку замість розуму, якому завжди личить бути керівником і вершителем справи; – якби все це було дійсно так, як ми мали припустити у своєму запереченні, – то релігійні та моральні якості наші були б, без сумніву, в точності такими, як ми самі їх собі уявляємо; – і для оцінки винності або невинності кожного з нас не було б, загалом, кращого мірила, ніж міра нашого самосхвалення або самоосуду.

«Я згоден, що в одному випадку, а саме, коли совість нас викриває (бо в цьому відношенні вона помиляється рідко), ми дійсно винні, і, якщо тільки тут не замішані іпохондрія та меланхолія, ми можемо з певністю сказати, що в таких випадках звинувачення завжди досить обгрунтоване.

«Але речення зворотне не буде істинним, – а саме: кожного разу, як здійснено провину, совість неодмінно виступає викривачем; якщо ж вона мовчить, значить, ми невинні. – Це невірно. – Ось чому улюблена втіха, до якої щогодини вдаються інші добрі християни, – кажучи, що вони, слава Богу, вільні від побоювань, що, значить, совість у них чиста, оскільки вона спокійна, – вкрай оманлива; – і хоча висновок цей у великому ході, хоча правило це здається з першого погляду непогрішним, все-таки, коли ви придивитесь до нього ближче й перевірите його істину буденними фактами, – ви побачите, до яких серйозних помилок призводить негрунтовне його застосування; – як часто перекручується принцип, на якому воно будується, – як безслідно втрачається, іноді навіть винищується все його значення, та на додаток іще таким негідним чином, що на підтвердження цієї думки боляче наводити приклади з навколишнього життя.

«Візьмімо чоловіка порочного, наскрізь розбещеного у своїх переконаннях; – якого поведження в товаристві догани варте; чоловіка, що забув сором і що відкрито вдається до гріха, для якого немає ніяких розумних виправдань; – гріха, за допомогою якого, наперекір усім природним імпульсам, він назавжди губить обдурену співучасницю свого злочину; – викрадає кращу частину її посагу, і не лише їй особисто наносить ганьбу, але разом із нею повергає в горе і соромить усю її добродішну сім'ю. – Певна річ, ви подумаете, що совість отруїть життя такому чоловікові, – що її докори не дадуть йому спокою ні вдень, ні вночі.

«Овва! Совість мала весь цей час достатньо іншого клопоту, їй ніколи було порушувати його спокій (як докоряв Ілія бога Ваала) – цей домашній бог, можливо, замислився, або зайнятий був чим-небудь, або перебував у дорозі, а можливо, спав і не міг прокинутися.

«Можливо, вона виходила в товаристві Честі битися на дуелі, – заплатити який-небудь картковий борг; – або внести наложниці брудні гроші, обіцяні Похиттю. А можливо, весь цей час Совість його зайнята була вдома, розпинаючись проти дрібних крадіжок і громлячи жалюгідні злочини, оскільки своїм багатством і громадським становищем сам він застрахований од усякої спокуси поважитися на них; ось чому живе він так само весело (Ну, коли б належав він до нашої церкви, – сказав лікар Слоп, – він не став би особливо веселитися), – спить у себе в ліжку так само міцно, – і на закінчення зустрічає смерть так само безтурботно, – як дай Бог людині найдобродішній».

– Усе це у нас неможливо, – сказав лікар Слоп, обертаючись до мого батька; – такі речі не могли б статися в нашій церкві. – Ну, а в нашій, – відповів батько, – трапляються часто-густо. – Припустимо, – сказав лікар Слоп (трохи присоромлений відвертим визнанням батька), – чоловік може жити так само погано і в римській церкві; – зате він не може так спокійно померти. – Ну, що за важниця, – заперечив батько з байдужим виглядом, – як помирає мерзотник. – Я маю на увазі, – відповів лікар Слоп, – що йому буде відмовлено в добродійній допомозі останніх таїнств. – Скажіть, будь ласка, скільки їх усіх у вас, – поставив питання дядько Тобі, – вічно я забуваю. – Сім, – відповів лікар Слоп. – Гм! – мовив дядько Тобі, – але не згідливим тоном, –

а надавши своєму вигуку той особливий вираз здивування, який буває нам властивий, коли, заглянувши в ящик комода, ми знаходимо там більше речей, ніж очікували. – Гм! – мовив у відповідь дядько Тобі. Лікар Слоп, слух у якого був тонкий, зрозумів мого дядька так само добре, начебто той написав цілу книгу проти семи таїнств. – Гм! – мовив, у свою чергу, лікар Слоп (застосовуючи аргумент дядька Тобі проти нього ж), – що ж тут особливого, сер? Адже є сім основних доброчесностей? – Сім смертних гріхів? – Сім золотих свічників? – Сім небес? – Цього я не знаю, – заперечив дядько Тобі. – Є сім чудес світу? – Сім днів творіння? – Сім планет? – Сім страт? – Так, є, – сказав батько з удаваною серйозністю. – Але, будь ласка, Тріме, – вів далі він, – продовжуй читати твої характеристики.

«А ось вам корисливий, безжальний» (тут Трім змахнув правою рукою), «безсердечний себелюбець, не здатний до дружби, ні до товариських почуттів. Зверніть увагу, як він проходить повз убитих горем вдову і сироту й дивиться на всі лиха, до яких схильне життя людини, без єдиного зітхання, без єдиної молитви». – З дозволу ваших милостей, – вигукнув Трім, – я думаю, що цей негідник гірший, ніж перший.

«Невже Совість не прокинеться і не почне його мучити в таких випадках? – Ні; слава Богу, для цього немає приводу. – Я плачу кожному все, що йому належить, – немає в мене на совісті ніякого перелюбства, – неповинний я в порушеннях слова і в клятвopорушеннях, – я не спокусив нічию дружину або дочку. – Дяка Богові, я не такий, як інші люди, перелюбники, кривдники або навіть як цей розпусник, який стоїть переді мною.

«Третій – хитрун і інтриган за природою своєю. Розгляньмо все його життя, – все воно лише спритне плетіння темних підступів і обманних хитрощів із розрахунку на те, щоб ницим чином обійти істинний зміст законів – і не дати нам чесно володіти і спокійно насолоджуватися різними видами нашої власності. – Ви побачите, як такий пролаза розкидає свої сіті для спіймання невідання та безпорадності бідняків і убогих; як він збиває собі статки, користуючись недосвідченістю молодика або безпечністю приятеля, готового довірити йому навіть життя.

«Коли ж приходить старість і Розкаяння закликає його озирнутися на цей чорний рахунок і знову відзвітувати перед своєю Совістю, – Совість нашвидку дає собі раду зі Зведенням законів, – не знаходить там жодного закону, який явно порушувався б його вчинками, – переконується, що йому не загрожують ніякі штрафи або конфіскації рухомого і нерухомого майна, – не бачить ні бича, піднятого над його головою, ні темниці, що відчиняє перед ним свої ворота. – Так чого ж страшитися його Совісті? – Вона міцно окопалася за Буквою закону і сидить собі невразлива, з усіх боків настільки захищена *прецедентами* і *рішеннями*, – що ніяка проповідь не в змозі вибити її звідти».

Тут капрал Трім і дядько Тобі переглянулися між собою. – Так, – так, Тріме! – мовив дядько Тобі, похитавши головою, – жалюгідні це укріплення, Тріме. – О, зовсім паскудна робота, – відповів Трім, – у порівнянні з тим, що ваша милість і я вміємо споруджувати. – Характер цього останнього чоловіка, – сказав лікар Слоп, перебиваючи Тріма, – огидніший, ніж характери обох попередніх, – він неначе списаний із одного з ваших кляузників, які бігають по судах. – У нас совість людини не могла б так довго перебувати в засліпленні, – адже принаймні тричі на рік кожен з нас мусить ходити до сповіді. – Хіба це повертає людині зір? – запитав дядько Тобі. – Продовжуй, Тріме, – сказав батько, – інакше Обадія повернеться раніше, ніж ти дійдеш до кінця проповіді. – Вона дуже коротка, – заперечив Трім. – Мені б хотілося, щоб вона була довшою, – сказав дядько Тобі, – тому що вона мені страшенно подобається. – Трім вів далі:

«Четвертий позбавлений навіть такого притулку, – він відкидає геть усі ці формальності повільного крутіства, – зневажає сумнівні махінації секретних підступів і обережних ходів для здійснення своїх цілей. – Подивіться на цього розв'язного нахабу, як він шахрає, бреше, приносить брехливі клятви, грабує, вбиває! – Жахливо! – Але нічого кращого і не можна було чекати в цьому разі: – бідолаха жив у темряві! – Совість цього чоловіка взяв на своє піклування

його священик; – а всі повчання останнього обмежувалися тим, що треба вірити в папу; – ходити до обідні; – хреститися; – почитувати молитви, перебираючи чотки; – бути хорошим католиком, – і що цього аж надто досить, аби потрапити на небо. Як? – навіть переступаючи клятви? – Що ж, – адже вони супроводжувалися гаданими обмовками. – Але якщо це такий запеклий негідник, як ви його зображуєте, – якщо він грабує, – якщо він убиває, – невже при кожному з таких злочинів не наносить він рани своїй Совісті? – Певна річ, – але ж він приводив її на сповідь; – рана там нариває, очищається і в короткий час абсолютно виліковується за допомогою відпущення. – Ах, папізм! яку несеш ти відповідальність! – Не задовольняючись тим, що людське серце щодня і на кожному кроці мимоволі фатальним чином діє зрадницьки по відношенню до самого себе, – ти ще умисне відчинив навстіж широкі ворота обману перед цим необачним подорожнім, – що і без того, прости Господи, легко збивається з дороги, – і впевнено обіцяєш мир душі його там, де немає ніякого миру.

«Приклади, взяті мною з буденного життя для ілюстрації сказаного, занадто загально-відомі, щоб потрібні були подальші докази. Якщо ж хто-небудь у них сумнівається або вважає неймовірним, щоб людина могла в такій мірі стати жертвою самообману, – я попрошу такого скептика хвилиночку розміркувати, після чого зважуся довірити рішення його власному серцю.

«Нехай він тільки візьме до уваги, як різні міри його відразі до низки аморальних вчинків, за природою своєю однаково поганих і порочних, – і для нього скоро стане зрозуміло, що ті з них, до яких його спонукали сильний потяг або звичка, бувають зазвичай прикрашені всілякою мішурою, яку тільки в змозі надіти на них поблажлива й улеслива рука; – інші ж, до яких він не відчуває ніякої прихильності, виступають раптом голими і потворними, оточеними всіма атрибутами безрозсудності й безчестя.

«Коли Давид застав Саула сплячим у печері й відрізав край від його верхнього одягу, – серцю його, читаємо ми, стало боляче, що він це зробив. – Але в історії з Урією, коли вірний і добрий слуга його, якого він мав би любити і шанувати, поліг, аби звільнити місце його похоті, – коли совість мала значно більше підстав підняти тривогу, – серцю його не було боляче. – Минув майже рік після цього злочину до того дня, як Натана було послано докорити його; і ми нізвідки не бачимо, щоб за весь цей час він хоч раз засмутився або засмучувався серцем з приводу скоєного.

«Таким чином, совість, цей спочатку тямущий порадник, – якого Творець призначив на високу посаду нашого справедливого та безстороннього судді, через нещасний збіг причин і перешкод часто так погано помічає те, що відбувається, – справляє свою службу так недбайливо, – іноді навіть так нечисто, – що довірятись їй одній неможливо; і ми вважаємо необхідним, абсолютно необхідним, приєднати до неї другий принцип, щоб він їй допомагав і навіть нею керував у її рішеннях.

«Ось чому, якщо ви бажаєте скласти собі правильне судження про те, щодо чого для вас надзвичайно важливо не помилитись, – а саме, як іде справа з вашою справжньою цінністю, як чесною людиною, як корисного громадянина, як вірного підданого нашого короля або як щирого слуги вашого Бога, – кличте собі на допомогу релігію та моральність. – Подивися, – що написано в законі Божому? – Що ти читаєш там? – Звернися за порадою до спокійного розуму та непорушних положень правди й істини; – що вони говорять?

«Нехай совість виносить свою ухвалу на підставі цих свідчень; – і тоді, якщо серце твоє тебе не засуджує, – цей випадок і припускає апостол, – а правило твоє непогрішне» (тут лікар Слосп заснув), – «ти можеш мати уповання на Бога, – тобто мати достатні підстави для віри в те, що судження твоє про себе є судження Боже і являє не що інше, як передбачення того праведного вироку, який буде колись виголошено над тобою істотою, якій ти змушений будеш насамкінець дати звіт у твоїх вчинках.

«Тоді дійсно, як говорить автор Книги Ісуса, сина Сірахового: Блаженна людина, якій не докучає безліч гріхів її. – Блаженна людина, серце якої не засуджує її. Чи багата вона, чи бідна, – якщо у неї серце добре (серце таким чином кероване і напучуване), повсякчас на обличчі її буде радість, – розум її скаже їй більше, ніж сім стражів, які сидять на вершині башти». – Башта не має ніякої сили, – сказав дядько Тобі, – якщо вона не фланкована. – «Із найтемніших сумнівів виведе він її впевненіше, ніж тисяча казуїстів, і надасть державі, в якій вона живе, кращу поруку за її поведінку, ніж усі обмовки і обмеження, які наші законодавці вимушені множити без кінця, – вимушені, говорю я, при нинішньому стані речей; адже людські закони не є із самого початку справою вільного вибору, але породжені були необхідністю захисту проти зловмисних дій людей, совість яких не носить у собі ніякого закону; вони ставлять собі за мету, шляхом численних попереджувальних заходів – в усіх таких випадках розбещеності й ухилень зі шляху істини, коли правила та заборони совісті не в змозі нас утримати, – надати їм силу і змусити нас їм підкорятися погрозами в'язниць і шибениць».

– Мені абсолютно ясно, – сказав батько, – що проповідь ця призначалася для виголошення в Темплі,¹²² – або на виїзній сесії суду присяжних. – Мені подобається в ній аргументація, – і шкода, що лікар Слуп заснув раніше, ніж вона довела йому помилковість його припущення; – адже тепер ясно, що священик, як я і думав із самого початку, не завдавав апостолові Павлу анінайменших образ; – і що між ними, братику, не було анінайменшої розбіжності. – Велика важниця, якби навіть вони і розійшлися в думках, – заперечив дядько Тобі; – найкращі друзі у світі можуть іноді посваритися. – Твоя правда, брате Тобі, – сказав батько, потиснувши йому руку, – ми наб'ємо собі люльки, братику, а потім Трім може читати далі.

– Ну, а ти що про це думаєш? – сказав батько, звертаючись до капрала Тріма, після того, як дістав свою табакерку.

– Я думаю, – відповів капрал, – що сім стражів на башті, які, либонь, у них там вартові, – це більше, з дозволу вашої милості, ніж було потрібно; – адже якщо продовжувати таким чином, то можна розшарпати увесь полк, чого ніколи не зробить командир, який любить своїх солдатів, якщо він може без цього обійтись; адже двоє вартових, – додав капрал, – цілком замінюють двадцять. – Я сам разів сто розводив караули, – вів далі Трім, вирішивши на цілий дюйм при цих словах, – але за весь час, як я мав честь служити його величності королю Вільгельму, хоча мені доводилося змінювати найвідповідальніші пости, жодного разу не поставив я більше двох вартових. – Абсолютно правильно, Тріме, – сказав дядько Тобі, – але ти не враховуєш, Тріме, що башти в дні Соломона були не такі, як наші бастіони, фланковані та захищені іншими укріпленнями; – все це, Тріме, винайдено було вже після смерті Соломона, а в його час не було ні горнверків, ні равелінів перед куртиною, – ні таких ровів, як ми прокладаємо, з кюветом посередині та з прикритими шляхами і обнесеними палісадом контрескарпами по всій їх довжині, щоб забезпечити себе проти несподіваних нападів; таким чином, сім вартових на башті були, ймовірно, караульним загоном, поставленим там не лише для дозору, але і для захисту башти. – З дозволу вашої милості, загін цей усе-таки не міг бути більше ніж капральським постом. – Батько сам до себе всміхнувся, – але не подав знаку: – тема розмови між дядьком Тобі й Трімом, зважаючи на те, що сталося, була занадто серйозна й не допускала ніяких жартів. – Ось чому, засунувши до рота щойно розкурену люльку, – він обмежився наказом Тріму продовжувати читання. Той прочитав таке:

«Мати завжди страх Божий і завжди керувати в наших взаємних стосунках вічними мірилами добра та зла – ось дві скрижалі, перша з яких містить релігійні обов'язки, а друга – моральні; вони так тісно між собою пов'язані, що їх неможливо розділити, навіть подумки (а

¹²² Темплі – не лише назва відомої церкви у Лондоні, але й територія у центрі Лондона, яка колись належала тамплієрам. У Темплі розміщувалися деякі судові інстанції.

тим більше насправді, незважаючи на численні спроби, які робилися в цьому напрямі), не розбивши їх і не завдавши збитку як одній, так і другій.

«Я сказав, що такі спроби робилися багато разів, – і це правда; – дійсно, що може бути звичайніше людини, позбавленої всякого почуття релігії, – і настільки при цьому чесної, щоб не удавати, ніби воно у неї є, яка, однак, сприйняла б за жорстоку образу, якби ви надумалися хоч скільки-небудь запідозрити її моральні якості, – або припустити в ній хоч щонайменшу недобросовісність або нерозбірливість.

«Коли у нас є який-небудь привід для такого припущення, – то хоч як неприємно ставитися з недовірою до такої милої доброчесності, як моральна чесність, – все-таки, якби в цьому разі нам довелося дістатися її коріння, я переконаний, що ми б знайшли мало причин заздрити благородству спонукань такої людини...

«Хоч як би пишномовно ораторствувала вона на цю тему, все-таки насамкінець виявиться, що вони зводяться всього лише до її вигод, її гордості, її благополуччя або якої-небудь швидкоплинної жалюгідної пристрасті, яка здатна дати нам лише слабку упевненість, що вона залишиться на висоті у разі серйозних випробувань.

«Я поясню мою думку прикладом.

«Мені відомо, що ні банкір, із яким я маю справу, ні лікар, до якого я зазвичай звертаюся» (Немає ніякої потреби, – вигукнув, прокинувшись, лікар Слуп, – звертатися в таких випадках до лікаря), – «не є людьми набожними: їх кепкування над релігією та зневажливі відгуки про всі її приписи, які я чую щодня, не залишають із цього приводу ніяких сумнівів. Проте я вручаю мої статки першому, – і довіряю моє життя, ще дорожчіше моє надбання, чесному мистецтву другого.

«Тепер дозвольте мені розібрати причини моєї необмеженої довіри до цих людей. – По-перше, я вважаю неймовірним, аби хто-небудь із них використав мені на шкоду владу, яку я їм доручаю; – на мій погляд, чесність є непоганий засіб для досягнення практичних цілей у світі; – я знаю, що успіх людини в житті залежить від незаплямованості її репутації. – Словом, я переконаний, що вони не можуть мені зашкодити, не заподіявши собі самим ще більшої шкоди.

«Але припустимо, що справа йде інакше, саме, що їх вигода полягала б у протилежному способі дій; що за відомих обставин банкір міг би, не псуючи своєї репутації, присвоїти мої статки і пустити мене по світу, – а лікар міг би навіть відправити на той світ і після моєї смерті заволодіти моїм майном, не знеславивши ні себе, ні свого ремесла. – На що ж у них можу я в таких випадках покластися? – Релігія, найпотужніший із усіх двигунів, відпадає. – Особиста вигода, друге по силі спонування, діє рішуче проти мене. – Що ж залишається мені кинути на іншу чашу терезів, аби переважити цю спокусу? – Овва! У мене немає нічого, – нічого, окрім речі, яка легша за мильну бульбашку, – я мушу покластися на милість честі або іншого подібного до неї непостійного почуття. – Слабка порука за два дорожчі мої блага: – власність мою і моє життя!

«Якщо, виходить, ми не можемо покластися на моральність, не підкріплену релігією, – то, з іншого боку, нічого кращого не можна чекати від релігії, не пов'язаної з моральністю. Проте зовсім не рідкість побачити людину, що стоїть на дуже низькому моральному рівні, яка все-таки надзвичайно високої думки про себе як про людину релігійну.

«Вона не лише похадлива, мстива, неблаганна, – але не така як слід навіть щодо простої чесності. – Проте, оскільки вона громить невіру нашого часу, – ревно виконує деякі релігійні обов'язки, – по двічі на день ходить до церкви, – шанує таїнства – і розважається деякими допоміжними засобами релігії, – вона обманує свою совість, вважаючи себе на цій підставі людиною релігійною, що виконує всі свої обов'язки по відношенню до Бога. Завдяки цьому самообману така людина в духовній своїй гордості дивиться зазвичай зверху вниз на інших людей, у яких менше показної набожності, – хоча, можливо, вдесятеро більше моральної чесності, ніж у неї.

«*Це теж тяжкий гріх під сонцем*, і я гадаю, що жодне помилкове переконання не наробило свого часу більше зла. – На доказ розгляньте історію римської церкви». (– Що ви під цим маєте на увазі? – закричав лікар Сlop.) – «Пригадайте, скільки жорстокості, вбивств, пограбувань, кровопролиття» (– Нехай звинувачують власну впертість, – закричав лікар Сlop) – «освячено було релігією, не керованою суворими вимогами моральності».

«У яких тільки країнах на світі...» (При цих словах Трім почав робити правою рукою коливальні рухи, то наближаючи її до проповіді, то простягаючи на всю довжину, і зупинився тільки після закінчення фрази.)

«У яких тільки країнах на світі не чинив спустошень хрестоносний меч збитого з пантелику мандрівного рицаря, що не щадив ні віку, ні заслуг, ні статі, ні громадського становища; б'ючись під прапорами релігії, що звільняла його від підпорядкування законам справедливості й людинолюбства, він не виявляв ні тієї, ні другого, безжально топтав їх ногами, – не зважаючи на крики нещасних і не знаючи співчуття до їх лих».

– Я бував у багатьох битвах, з дозволу вашої милості, – сказав із зітханням Трім, – але в таких жахливих, як це, мені бути не доводилось. – У мене рука не піднялася б навести рушницю на беззахисних людей, – хоч би мене зробили генералом. – Та що ви розумієте в таких справах? – сказав лікар Сlop, подивившись на Тріма з презирством, на яке зовсім не заслуговувало чесне серце капрала. – Що ви розумієте, приятелю, в битві, про яку говорите? – Я знаю те, – відповів Трім, – що ніколи в житті не відмовляв у пощаді людям, які мене про неї просили; – а щодо жінок і дітей, – вів далі Трім, – то перш ніж у них прицілитись, я б тисячу разів позбувся життя. – Ось тобі крона, Тріме, можеш випити сьогодні з Обадією, – сказав дядько Тобі, – а Обадія отримає від мене іншу крону. – Нехай Бог благословить вашу милість, – відповів Трім, – а я вважав би за краще віддати свою крону цим бідним жінкам і дітям. – Ти у мене молодчина, Тріме, – сказав дядько Тобі. – Батько кивнув головою, – наче бажаючи сказати – так, він молодець. —

– А тепер, Тріме, – сказав батько, – закінчуй, – я бачу, що в тебе залишився всього аркуш чи два.

Капрал Трім вів далі:

«Якщо свідчення минулих століть недостатньо, – подивіться, як прибічники цієї релігії нині думають служити й догоджати Богові, здійснюючи щодня справи, що вкривають їх безчестям і ганьбою».

«Щоб у цьому переконатись, увійдіть на хвилину зі мною до в'язниць інквізиції». (Хай допоможе Бог моєму бідолашному братові Тому.) – «Погляньте на цю *Релігію*, із закутими в ланцюги біля ніг її *Милосердям* і *Справедливістю*, – страшна, як привид, сидить вона в чорному суддівському кріслі, підпертому дибам та знаряддями тортур. – Слухайте! – Чуєте цей жалібний стогін?» (Тут обличчя Тріма зробилося попелясто-сірим.) – «Погляньте на бідолашного страждальника, який його видає», – (тут сльози покотились у нього) – «його щойно привели, щоб завдати мук цього лжесудища і найвитонченіших тортур, які в змозі була винайти обдуманна система жорстокості». – (Будь вони всі прокляті! – вигукнув Трім, обличчя якого тепер почервоніло.) – «Погляньте на цю беззахисну жертву, видану катам, – тіло її так змучено скорботою і ув'язненням...» (– Ах, це брат мій! – вигукнув бідолашний Трім у страшенному збудженні, впустивши на підлогу проповідь і сплеснувши руками, – боюся, що це бідолаха Том. – Батько і дядько Тобі пройнялися співчуттям до горя бідолашного хлопця, – навіть Сlop виявив до нього жалість. – Годі, Тріме, – сказав батько, – ти читаєш зовсім не історію, а тільки проповідь; – будь ласка, почни – фразу знову.) – «Погляньте на цю беззахисну жертву, видану катам, – тіло її так змучено скорботою і ув'язненням, що кожен нерв і кожен мускул виразно говорить, як він страждає».

«Спостерігайте останній рух цієї страшної машини!» – (– Я б скоріше заглянув у жерло гармати, – сказав Трім, тупнувши ногою.) – «Дивіться, в які судороги вона його кинула! – Роз-

дивіться положення, в якому він тепер простягнутий, – яких витончених тортур він зазнає!» – (– Сподіваюся, що це не в Португалії.) – «Більших мук природа не в змозі винести! – Боже милосердний! Дивіться, як змучена душа його ледве тримається на тремтячих устах!» – (– Ні за що у світі не прочитаю далі ні рядка, – мовив Трім. – Боюся, з дозволу вашої милості, що все це відбувається в Португалії, де тепер мій бідолашний брат Том. – Повторюю тобі, Тріме, – сказав батько, – це не опис дійсної події, – а вигадка. – Це тільки вигадка, шановний, – сказав Слоп, – у ній немає ні слова правди. – Ну, ні, я не те хотів сказати, – заперечив батько. – Однак читання так хвилює Тріма, – жорстоко було б змушувати його читати далі. – Дай сюди проповідь, Тріме, – я дочитаю її за тебе, а ти можеш іти. – Ні, я бажав би залишитись і дослухати, – відповів Трім, – якщо ваша милість дозволить, – але сам не погоджуся читати навіть за платню полковника. – Бідолашний Трім! – сказав дядько Тобі. Батько вів далі:)

«– Роздивіться положення, в якому він тепер простягнутий, – яких витончених тортур він зазнає! – Більших мук природа не в змозі витерпіти! – Боже милосердний! Дивіться, як змучена душа його ледве тримається на тремтячих устах, – що готова відлетіти, – але не дістає на це дозволу! – Погляньте, як нещасного страждальника відводять назад у його темницю!» – (– Ну, слава Богу, – сказав Трім, – вони його не вбили.) – «Дивіться, як його знову дістають звідти, щоб кинути у вогонь і в передсмертну хвилину обсипати образами, породженими тим забобоном, – тим страшним забобоном, що може існувати релігія без милосердя». – (Ну, слава Богу, – він помер, – сказав Трім, – тепер він уже для них недосяжний, – гірше для нього вже залишилося позаду. – Ах, панове! – Замовкни, Тріме, – сказав батько, продовжуючи проповідь, аби перешкодити Тріму сердити лікаря Слопа, – інакше ми ніколи не закінчимо.)

«Найвірніший спосіб визначити ціну якого-небудь спірного положення – розглянути, наскільки узгоджуються з духом християнства наслідки, що випливають із нього. – Це просте і вирішальне правило, залишене нам Спасителем нашим, варте тисячі яких завгодно аргументів. – По плодах їх упізнаєте їх.

«На цьому я і закінчую мою проповідь, додавши тільки два чи три коротенькі самостійні правила, які з неї випливають.

«*По-перше*. Коли хто-небудь розпинається проти релігії, – завжди слід підозрювати, що не розум, а пристрасті взяли гору над його *Вірою*. – Погане життя і добра віра незлагідні і сварливі сусіди, й коли вони розлучаються, повірте, що це робиться єдино заради спокою.

«*По-друге*. Коли ось така людина каже вам із якого– небудь приватного приводу, що така-то річ відразлива його совісті, – ви можете завжди бути впевнені, що це зовсім однаково начебто вона сказала, що така-то річ відразлива їй на смак: – в обох випадках істинною причиною її відрази зазвичай є відсутність апетиту.

«Словом, – ні в чому не довіряйте людині, яка не керується совістю в кожній справі своїй.

«А вам самим я скажу: пам'ятайте просту істину, нерозуміння якої погубило тисячі людей, – що совість ваша не є закон. – Ні, закон створений Богом і розумом, які вселили у вас совість, аби вона виносила ухвали, – не так, як азіатський каді, залежно від припливу і відпливу пристрастей своїх, – а як британський суддя в нашій країні свободи і розсудливості, який не вигадує нових законів, а лише чесно застосовує існуючі».

Finis¹²³

– Ти читав проповідь чудово, Тріме, – сказав батько. – Він би читав набагато краще, – заперечив лікар Слоп, – якби утримався від своїх зауважень. – Я б читав удесятеро краще, сер, – відповів Трім, – якби серце моє не було таке переповнене. – Якраз із цієї причини, Тріме, – заперечив батько, – ти читав проповідь так добре. Якби духовенство нашої церкви, –

¹²³ Кінець (лат.).

вів далі батько, звертаючись до лікаря Слопа, – вкладаю стільки почуття у проголошуванні ним проповіді, як цей бідолашний хлопець, – то, оскільки проповіді ці складені прекрасно, – (– Я це заперечую, – сказав лікар Сlop) – я стверджую, що наше церковне красномовство, та ще на такі хвилюючі теми, – зробилося б зразком для всього світу. – Але, на жаль! – вів далі батько, – із сумом мушу признатися, сер, що в цьому відношенні воно схоже на французьких політиків, які вигране ними в кабінеті зазвичай утрачають на полі битви. – Жаль було б, – сказав дядько, – якби проповідь ця загубилася. – Мені вона дуже подобається, – сказав батько, – вона драматична, – і в цьому літературному жанрі, принаймні в майстерних його зразках, є щось захоплююче. – У нас часто так проповідують, – сказав лікар Сlop. – Так, так, я знаю, – сказав батько, – але його тон і вираз обличчя при цьому настільки ж не сподобалися лікареві Слопу, наскільки приємною йому була б проста згода батька. – Але наші проповіді, – вів далі трохи зачеплений лікар Сlop, – дуже вигідно відзначаються тим, що коли вже ми вводимо в них дійових осіб, то тільки таких, як патріархи, або дружини патріархів, або мученики, або святі. – У проповіді, яку ми щойно прослухали, є декілька дуже поганих характерів, – сказав батько, – але вони, по-моєму, ніскільки її не псують. – Проте чия б вона могла бути? – запитав дядько Тобі. – Як могла вона потрапити в мого Стевіна? – Щоб відповісти на друге запитання, – сказав батько, – треба бути таким же великим чарівником, як Стевін. – Перше ж, – по-моєму, – не таке важке: – адже якщо мені не занадто зраджує моя кмітливість, – я знаю автора: звичайно, проповідь цю написав наш парафіяльний священник.

Основою для цього припущення була схожість прочитаної проповіді за стилем і манерою з проповідями, які батько постійно чув у своїй парафіяльній церкві, – воно доводило так незаперечно, як тільки взагалі апіорний Аргумент здатний довести таку річ філософському розуму, – що автором її був Йорик і ніхто інший. – Здогадка ця отримала також і апостеріорний доказ, коли наступного дня Йорик прислав за нею до дядька Тобі слугу свого.

Мабуть, Йорик, що цікавився всіма видами знання, колись брав Стевіна у дядька Тобі; через неухважність він засунув у книгу свою проповідь, коли написав її, і, через властиву йому забудькуватість, відіслав Стевіна по приналежності, а разом із ним і свою проповідь.

– Злощасна проповідь! Після того, як тебе знайшли, ти була повторно втрачена, прослизнувши через непомічену діру в кишені твого вигадника за роздерту зрадницьку підкладку, – ти глибоко була втоптана в бруд лівою задньою ногою його Росінанта, що нелюдяно наступив на тебе, коли ти впала; – пролежавши таким чином десять днів, – ти була підібрана жебракам, продана за півпенні одному сільському причетнику, – поступилася ним своєму парафіяльному священникові, – назавжди втрачена для її вигадника – і повернена неспокійним його манам тільки у цю хвилину, коли я розповідаю світу її історію.

Чи повірить читач, що цю проповідь Йорика виголошено було під час сесії суду присяжних у Йоркському соборі перед тисячею свідків, готових клятвено це підтвердити, одним пребендарієм названого собору,¹²⁴ який не посоромився потім її надрукувати, – і це сталось усього лише через два роки і три місяці після смерті Йорика! – Щоправда, з ним і за життя ніколи краще не обходились! – а все-таки було трохи безцеремонно отак його пограбувати, коли він уже лежав у могилі.

Проте, запевняю вас, я б не став анекдот цей розголошувати, – бо джентльмен, який учинив так, був у найкращих стосунках із Йориком – і, керуючи духом справедливості, надрукував лише невелику кількість примірників, призначених для безкоштовної роздачі, – а крім того, мені говорили, міг би й сам вигадати проповідь не гірше, якби вважав це за потрібне; – і розповідаю я про це зовсім не з метою зашкодити репутації згаданого джентльмена чи його

¹²⁴ Цю проповідь Стерн дійсно прочитав членам виїзної сесії присяжних у 1750 році, він же був пребендарієм Йоркського собору, який видав свою проповідь окремою брошурою.

церковній кар'єрі; – надаю це іншим; – ні, мене спонукає два міркування, яким я не в силах опиратися.

Перше полягає в тому, що, виправляючи несправедливість, я, можливо, принесу спокій тіні Йорика, – що, як думають сільські – й інші – люди, – дотепер блукає по землі.

Друге моє міркування те, що розголос цієї історії слугує мені зручним приводом повідомити: якби характер священика Йорика і цей зразок його проповідей припали кому-небудь до смаку, – що у розпорядженні родини Шенді є й інші його проповіді, які могли б скласти добрячий том до послуг публіки, – і принести їй велику користь.

Розділ XVIII

Обадія безперечно заслужив дві обіцяні йому крони; бо в ту саму хвилину, коли капрал Трім виходив із кімнати, з'явився він, брязкаючи інструментами, вміщеними у згаданий вже зелений байковий мішок, який висів у нього через плече.

– Тепер, коли ми в змозі зробити деякі послуги місіс Шенді, – сказав (просяявши) лікар Слорп, – було б не погано, я гадаю, дізнатися про її здоров'я.

– Я наказав старій повитусі, – відповів батько, – зійти до нас при щонайменшому утрудненні; – бо треба вам сказати, лікарю Слорп, – вів далі батько зі збентеженою усмішкою, – що через особливий договір, урочисто укладений між мною і моєю дружиною, вам належить у цій справі тільки підсобна роль, та й то лише в тому разі, якщо ця сухорлява стара не впорається без вашої допомоги. – У жінок бувають дивні чудасії, й у таких випадках, – вів далі батько, – коли вони несуть увесь тягар і терплять жорстокі муки для блага наших сімей і всього людського роду, – вони вимагають собі права вирішувати *en souveraines*¹²⁵ у чийх руках і яким чином вони воліли б їх винести.

– Вони цілковито мають рацію, – сказав дядько Тобі. – Проте, сер, – заявив лікар Слорп, не надаючи ніякого значення думці дядька Тобі й звертаючись до батька, – краще б вони розпоряджались іншими речами; і батькові сім'ї, що бажає продовження свого роду, краще, по-моєму, помінятися з ними прерогативами та поступитись їм іншими правами замість цього. – Не знаю, – відповів батько з деякою різкістю, яка показувала, що він недостатньо зважає свої слова, – не знаю, – сказав він, – якими ще правами могли б ми поступитися за право вибору того, хто прийматиме наших дітей при появі їх на світ, – хіба тільки правом робити їх. – Можна поступитися чим завгодно, – зауважив лікар Слорп. – Даруйте, будь ласка, – відповів дядько Тобі. – Ви будете вражені, сер, – вів далі лікар Слорп, – дізнавшись, яких удосконалень домоглися ми за останні роки в усіх галузях акушерського мистецтва, особливо ж щодо швидкого і безпечного виймання плоду, – на одну цю операцію пролито тепер стільки нового світла, що я (тут він підніс руки) буквально дивуюсь, як це досі... – Бажав би я, – сказав дядько Тобі, – щоб ви бачили, які величезні армії були у нас у Фландрії.

¹²⁵ Самовладно (*фр.*).

Розділ XIX

Я опускаю на хвилину завісу над цією сценою, – аби дещо вам нагадати – і дещо повідомити.

Те, про що я збираюся повідомити вас, признатися, трохи несвоєчасно, – бо мало бути сказано на сто п'ятдесят сторінок раніше, але я тоді вже передбачав, що це доречно буде сказати потім, і краще за все тут, а не де-небудь у іншому місці. – Письменники неодмінно мусять заглядати вперед, інакше не буде життя і зв'язності в тому, що вони розповідають.

Коли те й інше буде зроблено, – завіса знову підніметься, і дядько Тобі, батько і лікар Слоп вестимуть далі почату розмову, не зустрічаючи більше ніяких перешкод.

Отже, скажу спочатку про те, що я хочу вам нагадати. – Своєрідність поглядів мого батька, показана на прикладі вибору християнських імен і ще раніше на іншому прикладі, – мені здається, привела вас до висновку (я, певне, вже говорив про це), що батько мій тримався таких же надзвичайних і ексцентричних поглядів на десятки інших речей. Дійсно, не було такої події в людському житті, починаючи від зачаття – і закінчуючи штаньми, що бовтаються, і капцями другого дитинства, з приводу якого він не склав би своєї улюбленої думки, такої ж скептичної і такої ж далекої від заїжджених шляхів думки, як і два розглянуті вище.

– Містер Шенді, батько мій, сер, на все дивився зі своєї точки зору, не так, як інші; – він освітлював усяку річ по-своєму; – він нічого не зважував на звичайних терезах; – ні, – він був занадто витончений дослідник, аби піддатися такому грубому обману. – Якщо бажаєте отримати істинну вагу речі на науковому безміні, точка опори, – говорив він, – має бути майже невидимою, щоб уникнути всякого тертя з боку ходячих поглядів; – без цього філософські дрібниці, які завжди мають що-небудь означати, виявляться такими, що зовсім не мають ваги. – Знання, подібно до матерії, – стверджував він, – ділимо до безкінечності; – грани і скрупули становлять таку ж законну частину його, як тяжіння цілого світу. – Словом, – говорив він, – помилка є помилка, – однаково, хоч де б вона сталася, – в золотнику – чи у фунті, – і там і тут вона однаково згубна для істини, і остання так само неминуче утримується на дні своєї криниці промахом у відношенні порошинки на крилі метелика, – як і відносно диска сонця, місяця й усіх світил небесних, разом узятих.

Часто бідкався він, що єдино від недоліку належної уваги до цього правила й умілого застосування його як до практичного життя, так і до умоглядних істин на світі стільки непорядків, – що державний корабель дає крен; – і що підриті самі основи чудової нашої конституції, церковної та цивільної, як стверджують люди досвідчені.

– Ви кричите, – говорив він, – що ми загиблій, кінчений народ. – Чому? – запитував він, користуючись соритом, або силогізмом Зенона і Хрісіппа,¹²⁶ хоча і не знаючи, що він їм належав. – Чому? Чому ми загиблій народ? – Тому що ми продажні. – В чому ж причина, вельможний пане, того, що ми продажні? – В тому, що ми бідуюмо; – не наша воля, а наша бідність погоджується брати хабарі. – А чому ж, – вів далі він, – ми бідуюмо? – Від зневаги, – відповідав він, – до наших пенсів і півпенсів. Наші банкові білети, сер, наші гінеї, – навіть наші шилінги самі себе бережуть.

– Те ж саме, – говорив він, – відбувається в усьому циклі наук; – великі, загальновизнані їх положення не піддаються нападкам. – Закони природи самі за себе постоять; – але помилка – (додавав він, пильно дивлячись на мою матір) – помилка, сер, прокрадається через дрібні

¹²⁶ *Зенон з Китіона* (336–264 до н. е.) і *Хрісіпп* (бл. 280–205 до н. е.) – давньогрецькі філософи-стоїки, вважаються винахідниками соритів – складних силогізмів. Сорит – силогізм, у якому проміжні висновки, що знаходяться між першим посиленням і заключним висновком, пропускаються.

свердловини, через вузькі щілини, які людська природа залишає такими, що не охороняються.

Так от про цей напрям думок мого батька я й хотів вам нагадати. – Що ж до того, про що я хотів вас повідомити і що приборіг для цього місця, то ось воно: в числі багатьох чудових аргументів, за допомогою яких батько мій переконував мою матір віддати перевагу допомозі лікаря Слопа над допомогою старої, – був один дуже своєрідний; обговоривши з нею питання як християнин і збираючись знову обговорити його з нею як філософ, він уклав у цей аргумент усю свою силу, розраховуючи на нього як на якір порятунку. – Аргумент підвів його; не тому, що мав який-небудь недолік; але, хоч як батько бився, йому так і не вдалося розтлумачити матері всю його важливість. – От безглузде становище! – сказав він собі одного дня ввечері, вийшовши з кімнати після півторагодинних безплідних спроб переконати свою дружину, – от безглузде становище! – сказав він, кусаючи собі губи, коли зачиняв двері, – володіти мистецтвом щонайтонших міркувань, – і мати при цьому дружину, якій неможливо втовкмачити в голову простого силогізму, хоч би від цього залежав порятунок душі твоєї.

Аргумент цей хоча і не подіяв ніяк на мою матір, – мав, проте, в очах батька більше сили, ніж усі його інші аргументи, разом узяті. – Постараюся через те віддати йому належне, – виклавши його з усією ясністю, на яку я здатний.

Батько виходив із двох таких безперечних аксіом:

По-перше, що одна унція свого розуму коштує більше тонни розуму чужого, і

По-друге (аксіома ця, зауважимо в дужках, була основою першою, – хоча прийшла йому в голову пізніше), що розум кожного з нас має брати початок у власній душі, – а не запозичуватися в інших.

А оскільки батькові ясно було, що всі душі за природою рівні – і що величезна відмінність між найбільш гострими та найбільш тупими умами – зовсім не зумовлена первинною гостротою чи тупістю однієї мислячої субстанції в порівнянні з іншою, – а виникає єдино від вдалої або невдалої будови тіла в тій його частині, яку душа переважно обрала для свого перебування, – то він поставив завданням своїх досліджень відшукати це місце.

На підставі кращих робіт, які йому вдалося дістати з цього предмета, він переконався, що місцем цим не може бути верхівка шишкоподібної залози в мозку, як гадав Декарт;¹²⁷ бо, міркував батько, вона являє подушку завбільшки всього з горошину; хоча, по правді сказати, здогадка ця була не погана, – оскільки у вказаному місці закінчується така безліч нервів; – так що батько, ймовірно, припустився б помилки точнісінько так, як і цей великий філософ, коли б не дядько Тобі, який їй запобіг, розповівши йому випадок із одним валлонським офіцером, який позбувся головного мозку, одну частину якого віднесено було кулею мушкета в битві при Ландені, – а іншу видалено французьким хірургом; – і проте він видужав і цілком справно ніс службу без мозку.

– Якщо смерть, – міркував сам собі батько, – є не що інше, як відділення душі від тіла; – і якщо правда, що люди можуть ходити назад і вперед і виконувати свої обов'язки без мозку, – то, звичайно, сидниця душі розташована не там. Q.E.D.¹²⁸

Що ж до того тонкого, ніжнього і надзвичайно пахучого соку, який, як стверджує знаменитий міланський лікар Кольонісімо Боррі у листі до Бертолліні,¹²⁹ був ним відкритий у клітинах потиличних частин мозочка і який, за його ж твердженням, є головною сидницею розумної душі (бо ви маєте знати, що в останні освічені століття в кожній живій людині є дві душі, – з яких одна, згідно з великим Метеглінгієм, називається *animus*, а інша *anima*); – що стосується,

¹²⁷ Декарт, Рене (1596–1650) – знаменитий філософ і вчений, засновник нової філософії раціоналізму. Одним з основних його тверджень було те, що людині властиві вроджені ідеї.

¹²⁸ *Quod erat demonstrandum*. – Що й треба було довести (лат.).

¹²⁹ Боррі – міланський алхімік (1627–1695); Бертолліні Томазо (1616–1686) – данський лікар-анатом.

кажу, цієї думки Боррі, – то батько ніяким чином не міг до нього приєднатись; одна думка про те, що така благородна, така витончена, така безтілесна й така піднесена істота, як *anima*, або навіть *animus*, обирає для свого перебування і цілісний день, літо і зиму, борсається, мов пуголовок, у брудній калюжі, – або взагалі в рідині, хоч би найгустішій чи найефірнішій, – сама ця думка, – говорив він, – ображає його уяву; він і чути не хотів про таку безглуздість.

Таким чином, менше всього заперечень, здавалося йому, викликає та гіпотеза, що головний сенсорій, або головна квартира душі, куди надходять усі повідомлення і звідки виходять усі її розпорядження, – міститься всередині мозочка або поблизу від нього, або, вірніше, де-небудь біля *medulla oblongata*,¹³⁰ куди, на загальну думку голландських анатомів, сходяться всі щонайтонші нерви від органів усіх семи чуттів, як вулиці та звивисті провулки на площу.

Досі думка мого батька не містила в собі нічого особливого, – він ішов рука в руку з кращими філософами всіх часів і всіх країн. – Але тут він обирав власний шлях, споруджуючи на цих наріжних каменях, закладених ними для нього, свою, Шендієву *гіпотезу*, – таку гіпотезу, яка однаково залишалася в силі, залежала субтильність і тонкість душі від складу й чистоти згаданої рідини чи від делікатнішої будови самого мозочка; батько мій більше схилився до цієї останньої думки.

Він стверджував, що після належного уваги, яку слід приділити акту продовження роду людського, що вимагає найбільшої зосередженості, оскільки в нім закладається основа того незбагненного поєднання, в якому сполучені розум, пам'ять, фантазія, красномовство і те, що зазвичай позначається словами «хороші природні здібності», – що зараз же після цього і після вибору християнського імені, які дві речі є основними і найдієвішими причинами всього; – що третьою причиною або, вірніше, тим, що в логіці називається *causa sine qua non*¹³¹ і без чого все, що було зроблено, не має ніякого значення, – є оберігання цієї ніжної та тонкої тканини від ушкоджень, що зазвичай заподіюються їй сильним стисненням і пом'яттям голови новонародженого, якого вона незмінно зазнає при безглуздому способі виведення нас на світло названим органом уперед.

– Це вимагає пояснення.¹³²

Батько мій, що любив порпатись у всяких книгах, заглянувши одного дня в *Lithopaedus Senonensis de partu difficili*,¹³³ видану Адріаном Смелфготом, виявив, що м'якість і податливість голови дитини при пологах, коли кістки черепа ще не скріплені швами, такі, – що завдяки потунам породіллі, які у важких випадках дорівнюють, середнім числом, тиску на горизонтальну площину чотирьохсот сімдесяти комерційних фунтів, – вищезгадана голова в сорока дев'яти випадках із п'ятдесяти сплющується й набуває форми довгастого конічного шматка тіста, на зразок тих балабушок, із яких кондитери роблять пироги. – Боже милосердний! – вигукнув батько, – які жажливі руйнування мусить це виробляти в нескінченно тонкій і ніжній тканині мозочка! Або якщо існує той сік, про який говорить Боррі, – хіба цього не достатньо, щоб перетворити прозору на світі рідину на каламутну бурду?

Але страхи його зросли ще більше, коли він дізнався, що сила ця, яка діє просто на верхівку голови, не лише ушкоджує сам мозок або *cerebrum*, – але неодмінно також тисне і пхає його у напрямку мозочка, тобто просто до сидниці розуму. – Ангели і сили небесні, обороніть нас! – закричав батько, – хіба в змозі чия-небудь душа витримати такий струс? – Не мудро,

¹³⁰ Довгастий мозок (*лат.*).

¹³¹ Причина, без якої не... (*лат.*).

¹³² Ця примітка має натяк на реальну полеміку між двома гінекологами з Глазго – В. Смеллі (у романі він виведений під іменем Адріан Смелфогт) і Дж. Бертоном (Слопом).

¹³³ Автор припускається тут двох помилок, позаяк замість *Lithopaedus* треба було написати *Lithopaedii Senonensis Icon*. Друга помилка та, що *Lithopaedus* зовсім не автор, а малюнок скам'янілої дитини. Повідомлення про нього, опубліковане Альбозієм 1580 року, можна прочитати наприкінці твору Кордеуса в Спахії. Містер Трістрам Шенді припустився цієї помилки або тому, що побачив ім'я *Lithopaedus* у переліку вчених авторів у нещодавно виданій праці доктора, – або сплутавши *Lithopaedus* із *Trinescavellius*, – що так легко могло статися внаслідок дуже великої схожості цих імен. – Л. Стерн.

що розумова тканина така розірвана й роздerta, як ми це спостерігаємо, і що стільки наших ліпших голів не кращі за сплутані мотки шовку, – така всередині у них мішанина, – такий бедлам.

Але коли батько почав читати далі й дізнався, що, перевернувши дитину догори ногами, – річ неважка для досвідченого акушера, – і витягнувши її за ноги, – ми створимо умови, за яких уже не мозок тиснутиме на мозочок, а навпаки, мозочок на мозок, од чого шкоди не буде, – Господи боже! – вигукнув він, – та либонь увесь світ у змові, щоб вибити даровану нам Богом дрібку розуму, – в змову залучені навіть професори повивального мистецтва. – Чи не однаково, яким кінцем з'явиться на світ мій син, аби потім усе йшло благополучно і його мозочок уникнув ушкоджень!

Така вже природа гіпотези: як тільки людина її придумала, вона з усього добуває для себе поживу і з самого свого зародження зазвичай зміцнюється за рахунок усього, що ми бачимо, чуємо, читаємо або розуміємо. Річ великої важливості.

Батько виношував вищевикладену гіпотезу всього тільки місяць, а вже майже не було такого вияву дурості чи геніальності, якого він не міг би без утруднення пояснити з її допомогою; – йому стало, наприклад, зрозуміло, чому старші сини бувають зазвичай найтупоголовішими в сім'ї. – Нещасні, – казав він, – їм довелося прокладати шлях для здібностей молодших братів. – Його гіпотеза розкривала загадку існування дурнів і потворних голів, – показуючи а рїогї, що інакше й бути не могло, – якщо тільки... не знаю вже що. Вона чудово пояснювала гостроту азіатського генія, а також більшу жвавість розуму й більшу прозорливість, спостережувані в більш теплих кліматах; не за допомогою розпливчатих і заяжжених посилянь на ясніше небо, на більшу кількість сонячного світла і тому подібне – бо все це, звідкіля знати, могло б своєю крайністю викликати також розрїдження та розслаблення душевних здібностей, звести їх до нуля, – на зразок того як у холодніших поясах, унаслідок протилежної крайності, здібності наші важчають; – ні, батько брав вихідним пунктом першоджерело цього явища; – показував, що в тепліших кліматах природа обїйшлася ласкавіше з прекрасною половиною роду людського, – щедрїше нагородивши її радощами, – і більшою мірою позбавивши від страждань, унаслідок чого тиск і протидїя верхівки черепа бувають там такі нікчемні, що мозочок залишається абсолютно неушкодженим; – він навіть думав, що за нормальних пологів жодна ниточка в нїм не розривається і не заплутується, – значить, душа може поводитись, як їй подобається.

Коли батько дійшов до цього часу, – яке яскраве світло пролили на його гіпотези відомості про кесарів розтин і про великих генїїв, які благополучно з'явилися на світ із його допомогою! – Тут ви бачите, – казав він, – абсолютно неушкоджений сенсорїй; – відсутність усякого тиску тазу на голову; – нїяких поштовхів мозку на мозочок ні з боку *os pubis*,¹³⁴ ні з боку *os coxugis*,¹³⁵ – а тепер, запитую я вас, які були щасливі наслідки? Чого вартий, сер, один Юлій Цезар, що дав цїй операції своє ім'я; – або Гермес Трісмегіст,¹³⁶ який народився в такий спосіб навіть ранїше, ніж її було найменовано; – або Сципїон Африканський; – або Манлії Торкват; – або наш Едуард Шостий,¹³⁷ який, коли б прожив він довше, зробив би таку ж честь моїй гіпотезі. – Люди ці, разом із безліччю інших, що посїдають високе місце в анналах слави, – всі з'явилися на світ, сер, бїчним шляхом.

¹³⁴ Лобкова кістка (лат.).

¹³⁵ Куприкова кістка (лат.).

¹³⁶ «Гермес тричі найвеличніший» називали давні греки бога, який вважався також винахідником букв, чисел і кількох корисних мистецтв. Пліній Старший (римський історїограф I ст., якого називають так на відміну від Плінія Молодшого, його племінника) стверджує, що за допомогою операції кесаревого розтину народився хтось з предків Юлія Цезаря, з іменем якого передусім і пов'язують походження її назви.

¹³⁷ Англїйський король Едуард VI (1537–1553) помер у 16 років.

Надріз черевної порожнини або матки шість тижнів не виходив із голови мого батька; – він десь вичитав і перейнявся переконанням, що рани під ложечку і в матку не смертельні; – таким чином черво матері відмінно може бути розітнуто, щоб вийняти дитину. – Одного дня він заговорив про це з моєю матір'ю, – просто так, узагалі; – але, побачивши, що вона зблідла, як полотно, лише при згадці про таку річ, – визнав за краще припинити з нею розмову, незважаючи на величезні надії, що покладалися ним на цю операцію; – досить буде, – вирішив він, – захоплюватися нишком тим, що марно було, на його думку, пропонувати іншим.

Така була гіпотеза містера Шенді, мого батька; відносно цієї гіпотези мені залишається тільки додати, що братик мій Бобі робив їй стільки ж честі (я змовчу про те, скільки честі робив він нашій сім'ї), як і будь-який із щойно перерахованих великих героїв. – Річ у тому, що він не лише був хрещений, як я вам казав, але й народився у відсутність батька, що від'їжджав до Епсому, – до того ж був первістком у моєї матері, – з'явився на світ головою вперед – і виявився потім хлопчиком напрочуд нетямущим, – усе це не могло не зміцнити батька на його думці; зазнавши невдачі при підході з одного кінця, він вирішив підступитися з іншого.

Тут нічого було чекати допомоги від стану повитух, які не люблять звертати з уторова-ного шляху, – не дивно, що батько схилився на користь людини науки, з якою йому легше було порозумітися.

З усіх людей на світі лікар Слоп був найбільш підходящим для цілей мого батька; – бо хоча випробуваною його зброєю були нещодавно винайдені ним щипці, що були, за його твердженням, найнадійнішим інструментом для допомоги при пологах, – проте він, мабуть, упустив у своїй книзі декілька слів на користь речі, яка так сильно займала уяву мого батька; – щоправда, кажучи про витягання немовляти за ноги, він мав на увазі не благо душі його, яке передбачала теорія мого батька, – а керувався чисто акушерськими міркуваннями.

Сказаного вистачатиме для пояснення коаліції між батьком і лікарем Сломом у подальшій розмові, яка досить різко спрямована була проти дядька Тобі. – Яким чином неписьменна людина, керуючись тільки здоровим глуздом, могла встояти проти двох мужів науки, що об'єдналися, – майже незбагненно. – Ви можете будувати із цього приводу припущення, якщо хочете, – і позаяк уже уява ваша розігралося, ви можете ще більше її пришпорити і надати право їй відкрити, через які причини та дії, за яких законів природи могло статися, що дядько Тобі завдячував своєю соромливістю рані в паху. – Ви можете побудувати яку завгодно гіпотезу для пояснення втрати мною носа внаслідок шлюбного договору між моїми батьками – і показати світу, як могло статися, що мені випало нещастя називатися Трістрамом, наперекір гіпотезі мого батька і бажанню всієї нашої сім'ї, не виключаючи хрещених батьків і матерів. – Усі ці ще не розплутані питання, разом із п'ятьма десятками інших, ви можете спробувати вирішити, якщо у вас є час; – але я заздалегідь кажу вам, що це буде марна праця, – бо ні мудрий Алкіз, чарівник із Дона Бельяніса Грецького, ні не менш знаменита Урганда,¹³⁸ його чарівниця дружина (якби вони були живі) не могли б і на мило підійти до істини.

Нехай тому читач зволить почекати повного роз'яснення всіх цих питань до майбутнього року, – коли відкриється ряд речей, про які він і не підозрює.

¹³⁸ Алкіз і Урганда – чарівники з іспанських лицарських романів «Бельяніс Грецький» і «Амадис Гальський».

Том III

Multitudinis imperitae non formido judicia; meis tamen, rogo, parcant opusculis – in quibus fuit propositi semper, a jocis ad seria, a seriis vicissim ad jocos transire.

Ioan. Saresberiensis, Episcopus Lugdun¹³⁹

¹³⁹ Я не страшуся судження людей нетямущих, але все ж таки прошу щадити мої писання, в яких наміром моїм завжди було переходити від жартів до серйозного й назад – од серйозного до жартів. *Іван Солсберійський, єпископ Ліонський (лат.).*

Розділ І

– Бажав би я, лікарю Слоп, – мовив дядько Тобі (повторюючи лікареві Слопу своє бажання з великим жаром і жвавистю, ніж він його висловив уперше)¹⁴⁰ – бажав би я, лікарю Слоп, – мовив дядько Тобі, – щоб ви бачили, які величезні армії були у нас у Фландрії.

Бажання дядька Тобі зробило лікареві Слопу погану послугу, чого ніколи і в помислах не було у мого дядька, – воно його збентежило, сер, – думки доктора спершу змішалися, потім утекли, так що він був абсолютно безсилий знову їх зібрати.

У всяких суперечках, – між чоловіками або між жінками, – стосуються вони честі, вигоди чи любові, – нічого немає небезпечніше, мадам, аніж бажання, що приходить ось так ненавмисно звідкись зі сторони. Найвірніший, узагалі кажучи, спосіб знесилити таке адресоване вам бажання полягає в тому, щоб цю ж хвилину стати на ноги – і, у свою чергу, побажати *хотію* що-небудь рівноцінне. – Швидко вирівнявши таким чином рахунок, ви залишаєтесь як були, – часом навіть придбаєте вигідніше положення для нападу.

Це буде повністю мною роз'яснено в розділі про бажання. —

Лікареві Слопу цей спосіб захисту був незрозумілий, – лікар був збитий з пантелику, і суперечка припинилася на цілі чотири хвилини з половиною; п'ять хвилин були б для нього згубні. – Батько помітив небезпеку, – суперечка ця була однією з найцікавіших суперечок у світі: «З головою або без голови народиться немовля, предмет його молитов і турбот»? – він мовчав до останньої секунди, чекаючи, щоб лікар Слоп, до якого адресовано було бажання, скористався своїм правом його повернути; але примітивши, повторюю, що лікар зникнув і втупився розгубленими, порожніми очима, як це властиво буває збитим з пантелику людям, – спочатку в дядька Тобі – потім у нього самого – потім угору – потім униз – потім на схід – потім на північний схід і так далі, – пробіг поглядом уздовж плінтуса стінної обшивки, аж поки досяг протилежного румба компаса, – після чого почав рахувати мідні цвяшки на ручці свого крісла, – примітивши це, батько розсудив, що не можна більше втрачати час із дядьком Тобі, і поновив бесіду таким чином.

¹⁴⁰ Див. т. II, с. 139. – Л. Стерн.

Розділ II

«— Які величезні армії були у нас у Фландрії!»

— Брате Тобі, — заперечив батько, знімаючи з голови перуку правою рукою, а лівою витягаючи з правої кишені свого каптана смугасту індійську хустку, щоб утирати нею голову під час обговорення питання з дядьком Тобі. —

— Спосіб дій мого батька в цьому випадку заслуговував, мені здається, великого осуду; ось вам мої міркування із цього приводу.

Питання, на вигляд не важливіші, ніж питання: «Правою чи лівою рукою батько мав зняти свою перуку»? — сіяли смуту в найбільших державах і хитали корони на головах монархів, які ними управляли. — Чи треба, однак, говорити вам, сер, що обставини, якими оточена кожна річ на цьому світі, дають кожній речі на цьому світі величину та форму, — і, стискаючи її або даючи їй простір, то сьак, то так, роблять річ тим, що вона є, — великою — маленькою — гарною — поганою — байдужою або не байдужою, як прийдеться?

Оскільки індійська хустка мого батька лежала в правій кишені його каптана, то він жодним чином не мусив давати яку-небудь роботу правій своїй руці: навпаки, замість того щоб знімати нею перуку, йому б слід було доручити це лівій руці; тоді, якби цілком зрозуміла потреба витерти собі голову спонукала його взяти хустку, йому варто було б тільки опустити праву руку в праву кишеню каптана й вийняти хустку; — він це міг би зробити без усякого зусилля, без щонайменшого потворного напруження яких-небудь сухожиль або м'язів на обличчі своєму й на всьому тілі.

У цьому випадку (хіба тільки батько мій надумався б поставити себе в смішне становище, судорожно затиснувши перуку в лівій руці — або роблячи ліктем чи під передпліччям який-небудь безглуздий кут) — уся його поза була б спокійною — природною — невимушеною: сам Рейнолдс,¹⁴¹ який так сильно і приємно пише, міг би його написати у такому вигляді.

Ну, а так, як розпорядився собою мій батько, — ви тільки подивіться, як диявольськи перекосив усю свою фігуру мій батько.

— Наприкінці правління королеви Анни, на початку правління короля Георга Першого — *«кишені прорізувалися дуже низько на полах каптанів»*. — Мені нічого до цього додати — сам батько зла, хоч би він потрудився цілий місяць, і той не міг би придумати гіршої моди для людини в становищі мого батька.

¹⁴¹ *Рейнолдс*, Джошуа (1723–1792) — англійський художник, відомий передусім як автор історичних полотен і портретист; написав три портрети Стерна.

Розділ III

Не легка це справа за правління якого завгодно короля (хіба тільки ви такий же худий підданий, як і я) добратися лівою рукою по діагоналі через усе ваше тіло до дна вашої правої кишені каптана. – А тисяча сімсот вісімнадцятого року, коли це сталося, зробити це було надзвичайне важко; отже дядькові Тобі, коли він помітив косі зигзаги апрошів¹⁴² мого батька у напрямку до кишені, миттєво спали на думку зигзаги, які сам він проробляв, за службовим обов'язком, перед воротами Святого Миколая. – Думку ця до такої міри відвернула його увагу від предмета суперечки, що він простягнув уже праву руку до дзвоника, щоб викликати Тріма і послати його за мапою Намюра, а також звичайним і пропорційним циркулем, так йому захотілося виміряти вхідні кути траверсів цієї атаки, – особливо ж той, біля якого він дістав свою рану в паху.

Батько нахмурих брови, і коли він їх нахмурих, уся кров його тіла, здавалось, кинулася йому в обличчя – дядько Тобі миттєво зіскочив із коня.

– А я й не знав, що ваш дядько Тобі сидів верхи. —

¹⁴² *Апроші* – глибокі зигзагоподібні рови (траншеї) із зовнішнім насипом.

Розділ IV

Тіло людини та її душа, я це кажу з найбільшою до них пошаною, в точності схожі на камзол і підкладку камзола; – зімніть камзол, – ви зімнете його підкладку. Є, проте, один безперечний виняток із цього правила, а саме, коли вам пощастило придбати камзол із проклеєної тафти з підкладкою з тонкого флорентійського або перського шовку.

Зенон, Клеанф, Діоген Вавилонський, Діонісій Гераклеот, Антипатр, Панецій і Посидоній серед греків; – Катон, Варрон і Сенека серед римлян; – Пантен, Климент Александрійський і Монтень серед християн, та десятків три дуже добрих, чесних і безтурботних шендіанців, імені яких не згадаю, – всі стверджували, що камзоли їхні зшиті саме так; – ви можете м'яти і зім'яти у них верх, складати його вздовж і впоперек, шарпати і розшарпати на шматки; – словом, можете з нього знущатися скільки вам заманеться, підкладка при цьому нітрохи не постраждає, хоч що б ви з ним витворяли.

Я гадаю по совісті, що і мій камзол зшитий як-небудь так: – адже ніколи нещасному камзолу стільки не діставалося, скільки витерпів мій за останні дев'ять місяців; – а тим часом я заявляю, що підкладка його, – скільки я можу тямити в цій справі, – ні на три пенси не втратила своєї ціни; – трахтах, бух-бах, дінь-дон, як вони мені його обробили спереду і ззаду, косо й криво, вздовж і впоперек! – коли б у моїй підкладці було хоч трохи клейкості, – Господи Боже! давно б уже її було протерто й розтерзано до нитки.

– Ви, панове щомісячні оглядачі! – Як зважилися ви настільки пошматувати і почикрити мій камзол? – Звідкіля ви знали, що не пошматуєте також і його підкладки?

Від щирого серця і від усієї душі доручаю я вас і діла ваші заступництву істоти, яка нікому з нас зла не зробить, – так хай благословить вас Бог; – а тільки якщо хто-небудь із вас у найближчому місяці вискалить зуби і почне рвати і метати, ганьблячи мене, як робили інші в минулому травні (коли, пам'ятається, погода була дуже жарка), – не прогнівайтесь, якщо я знову спокійно пройду повз вас, – бо я твердо вирішив, поки я живий і пишу (що для мене одне і те ж), ніколи не звертатися до поважних джентльменів із грубішими розмовами або побажаннями, ніж ті, з якими колись дядько Тобі звернувся до мухи, що дзижчала у нього під носом протягом усього обіду: – «Забирайся, – забирайся з богом, бідолахо, – сказав він, – навіщо мені тебе кривдити? Світ великий, у ньому знайдеться доволі місця і для тебе і для мене».

Розділ V

Кожна людина, що розсудливо міркує, мадам, помітивши надзвичайний приплив крові до обличчя мого батька, – внаслідок якого (бо вся кров його тіла, здавалось, як я вже сказав, кинулася йому в обличчя) він почервонів, художницьки й науково висловлюючись, на шість з половиною тонів, якщо не на цілу октаву, густіше натурального свого кольору; – кожна людина, мадам, за винятком дядька Тобі, помітивши це, а також суворо нахмурені брови мого батька та химерно викривлене його тіло під час цієї операції, – дійшла б висновку, що батько мій розлючений; а дійшовши такого висновку, – якщо він любитель гармонії, що її створюють два такі інструменти, настроєні в один тон, – миттю підкрутив би свої струни; – а коли вже сам біс вирвався б на волю – всю п'єсу, мадам, було б зіграно подібно до сіксти Авісона-Скарлатті – *con furia*¹⁴³

¹⁴³ Несамовито (*im.*).

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, [купив полную легальную версию](#) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.